

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul II

1991

3 (7)

Academia de științe a Republicii Moldova

STIMAȚI CITITORI!

Vă amintim, că a sosit timpul să reînnoiți abonamentul la «Revista de istorie a Moldovei». Abonându-vă la revista noastră, veți fi la curent cu cele mai noi rezultate ale investigațiilor științifice originale, efectuate de istorici din Moldova și România, îi veți susține pe tinerii cercetători în studierea adevăratei istorii a neamului. În numerele revistei se vor publica articole, comunicări, portrete istorice ale oamenilor de vază ai trecutului nostru, materiale pe diverse teme din istoria românilor, informații privind istoria satelor și orașelor, în care se va relata despre primele mențiuni documentare referitor la localitățile de pe teritoriul republicii, conferințele științifice, «mesele rotunde», discuțiile științifice etc. Programul și conținutul revistei se va perfecționa sub influența proceselor de renovare și renaștere națională ce se desfășoară în societatea noastră, a intereselor și solicitărilor cititorilor.

Revista apare de patru ori pe an în limbile română și rusă. Prețul fiecărui număr rămâne cel de anul trecut — 1 rub. 20 c. (4 rub. 80 c. pe an). Index 76965.

Colegiul de redacție

40% 80%

B

40% 80%

B

B

40% 80%

40% 80%

B

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA
Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

3 (7) 1991

iulie—septembrie

Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an
în limbile română și rusă

CHIȘINAU «ȘTIINȚA» КИШИНЕВ, 1991

COLEGIUL DE REDACȚIE

*Vladimir I. Țaranov (redactor-șef),
Demir M. Dragnev (redactor-șef adjunct),
Valeriu M. Opincă (secretar responsabil),
Leonid E. Bulmaga, Nicolai N. Cervencov,
Eugeniu E. Certan, Valentin A. Dergaciov, Andrei I. Eșanu,
Ion I. Jarcuțchi,
Artiom M. Lazarev, Ion T. Niculiță,
Pavel V. Sovetov, Chiril V. Stratievschi*

Articolele se publică în redacția autorilor

STUDII ИССЛЕДОВАНИЯ

Cheorghe Cojocaru

CU PRIVIRE LA PROBLEMA ADUNĂRII CONSTITUANTE ÎN BASARABIA ÎN ANUL 1917 (II)

Platforma electorală a internaționalistilor prevedea: încheierea imediată a păcii, publicarea tratatelor secrete cu aliații, transmiterea pământului statului, realizarea lozincii «Toată puterea Sovietelor!»⁵⁸.

Pentru grupările internaționaliste din Rusia din anul 1917 (organizatoric P.S.D.M.R.— internaționalist s-a constituit în ianuarie (februarie) 1918), în același rînd și pentru cea din Chișinău, era caracteristică instabilitatea de concepții și oscilările ideologice între menșevism și bolșevism.

De exemplu, militînd pentru trecerea puterii în mîinile Sovietelor, internaționalistii din Chișinău nu cereau instaurarea dictaturii proletariatului sub această formă, ci aveau în vedere colaborarea tuturor forțelor «democrației revoluționare», indiferent de nuanța politică, în cadrul Sovietelor. Ei au recunoscut Comitetul Executiv Central ales de congresul al II-lea general al Sovietelor din toată Rusia «ca organul central al întregii democrații revoluționare» și Consiliul Comisarilor Poporului, însă și în acest caz s-a evidențiat «necesitatea creării imediate a unei puteri de stat pe baza acordului tuturor partidelor socialiste de la socialiștii-populiști pînă la bolșevici, inclusiv pe calea includerii reprezentanților acestora în organul deja existent al comisarilor poporului». La un eventual refuz al elementelor defensiste de a împărți responsabilitatea puterii cu guvernul comisarilor poporului, organizația din Chișinău se pronunța pentru «un guvern numai din grupări și partide socialiste internaționaliste»⁵⁹.

La întîlnirile publice cu alegătorii internaționaliști Godunov Meierson, Meleșin și alții dădeau lămuriri referitoare la răscoala armată de la Petrograd și rolul ei în soarta Rusiei, explicau însemnătatea decretelor adoptate de congresul al II-lea general al Sovietelor etc.

Internaționalistii considerau Sovietele drept forma cea mai eficientă și pentru realizarea cerințelor naționale. Convingerea lor că revoluția soluționează mai întîi problemele sociale și apoi cele naționale i-a dat prilej, probabil, istoricului S. Ia. Afteniuc să observe că: «Susținînd lupta pentru lichidarea jugului național, instaurarea egalității în drepturi a popoarelor... bolșevicii n-au ieșit însă la timp cu inițiativa prezentării concrete a cerințelor maselor populare despre autonomia Moldovei și instituirea organelor ei superioare administrative»⁶⁰.

Deviza socialiștilor-populiști la alegerile în înalta Adunare «Totul pentru popor, totul prin popor», însemna că obiectivele preconizate de ei corespund aspirațiilor maselor populare și că sînt generate de însăși viața lor reală. Socialiștii-populiști optau pentru calea reformelor social-economice lente. Fracția socialiștilor-populiști în Duma orășenească din Chișinău s-a pronunțat pentru o Rusie unitară întemeiată pe principii federative, a recunoscut legitime tendințele poporului moldovenesc spre autodeterminare și a găsit binevenită crearea organului ținutal Sfatul Țării, una dintre sarcinile căruia o vedeau în apărarea Adunării Constituante. Iată de ce socialiștii-populiști au sprijinit ideea organizării forțelor militare locale.

Conducerea partidului basarabean al socialiștilor-populiști, printre care A. C. Șmidt, ce se afla în fruntea Dumei din Chișinău, evidenția necesitatea adoptării unor acte legislative care să asigure ocrotirea drepturilor grupurilor etnice din provincie⁶¹.

Pe lista nr. 10 candidau: A. S. Zarudnîi⁶², A. C. Șmidt, V. C. Tverdohlebov, M. M. Rusiev, V. G. Cristi, G. Ia. Ștern, V. E. Ghenzul, N. St. Șumara, M. L. Haric, N. A. Popovschi, Iu. V. Ponomariov, Șt. H. Ceban⁶³.

Deținând funcții importante în organele administrative locale, în învățământ și în economie, aceștea reprezentau straturile superioare și mediile ale societății basarabene.

Programul cadeților prevedea separarea puterilor în stat, instituirea republicii, introducerea sistemului prezidențial și a cabinetului de miniștri ș. a. Cadeții au înfierat răscoala armată bolșevică și au respins categoric oricare idee de colaborare cu noul guvern.

Pe listă n. 5 la alegerile în Constituantă au figurat: cneazul S. D. Urușov, fost guvernator al Basarabiei și ministru adjunct de interne; S. M. Gutnic, avocat din Odesa; V. V. Ianovski, fost deputat în Duma I-a de Stat; L. E. Siținski, fost deputat în Duma I-a de Stat, Iu. I. Lozinski, fost primar al Chișinăului; P. Z. Bejbeuc-Melicov, comisarul județului Orhei, A. St. Baltaga, preot din Călărași; I. I. Vesterman, medicul-șef al spitalului evreiesc din orașul Bălți; A. F. Aleinikov, fost președinte al cîrmuirii guberniale de zemstvă; I. Ț. Șișco, comisarul județului Bălți⁶⁴.

În problema națională cadeții s-au pronunțat pentru instituirea unor autonomii teritoriale de tipul autoconducerii de zemstvă, cărora, însă, să li se acorde dreptul de legiferare în anumite sfere ale vieții locale — economică, național-culturală, cu condiția ca legile locale să fie promulgate reieșind din cele general-statale. Cu alte cuvinte, cadeții nici nu se străduiau să-și camufleze ideile că fără dictatul centrului existența Rusiei mari ar fi devenit imposibilă.

Mai remarcăm că presa locală n-a agreat organizația cadetă din Basarabia, de aceea informația despre activitatea acesteia în campania pre-electorală este mai mult decît lapidară.

Sub masca «Uniunii proprietarilor agrari» se deghizaseră marii moșieri de talia lui Sinadino, care aveau puține șanse de izbîndă⁶⁵.

Uniunile ucrainești de iluminare culturală, profesionale și politice («Spilca» gubernială a învățătorilor, «Prosvit», «Rada» din garnizoana Chișinău, «Gromada» ucraineană, «Gurki» ș. a.) din Basarabia și-au unit forțele, propunînd alegătorilor să voteze pentru: V. P. Iaroș, membrul Radei Centrale din Kiev, președinte adjunct al Comitetului Uniunii pedagogilor din județul Hotin, șeful «Gromadei» din Hotin; S. Ia. Șevcenko, președintele secției militare a comitetului executiv al Sovietului de deputați ai muncitorilor și soldaților din Chișinău; I. A. Ghiuglavii, ofițer din Bender; L. A. Matveiciuic, medic, membru al Radei din garnizoana Chișinău; M. A. Dolîșniuc, șeful Radei din garnizoana Chișinău; A. F. Bovcum, membru al «Prosvitei» locale, contabil; A. Dm. Osmolovschi, învățător, comisarul școlilor ucrainești din Basarabia; E. A. Guji, soldat; Z. M. Iamcov, secretarul uniunii militar-țărănești din garnizoana Chișinău, N. M. Druzenco, fost învățător popular în Tatarbunar. Toți candidații la alegerile în Constituantă de pe lista nr. 11 au aderat la programul socialiștilor-revoluționari ucraineni⁶⁶.

În acea perioadă Partidul eserilor ucraineni, la conducerea căruia se aflau M. S. Grușevschi, M. Zalizneac, V. A. Golubovici ș. a., se situase în fruntea mișcării de eliberare națională din Ucraina și izbutise în scurt timp să formeze Rada Centrală, să proclame autonomia Republicii Populare Ucrainene, începuse să organizeze armata națională, cultura și învățămîntul în limba națională, dar și eserii ucraineni erau pentru ca chestiunile globale ale societății să fie soluționate de instanța cea mai înaltă a Rusiei — Adunarea Constituantă. În concepția eserilor ucraineni

forma optimă de organizare statală era federația (confederația) republicilor autonome. Rada Centrală de la Kiev, în care majoritatea o dețineau eserii, a ocupat o poziție dură față de regimul bolșevic de la Petrograd.

Socialiștii ucraineni din Basarabia și simpatizanții lor, mizând pe voturile populației ucrainene din ținut, în caz de reușită aveau să consolideze forțele eserilor din Ucraina în Adunarea Constituantă.

Organizația partidului social-democrat-muncitoresc evreiesc (Poalei-Sion) în alegeri a înaintat trei candidaturi: A. Revuțchi, membru al Comitetului Central al Partidului, membru al Radei Centrale ucrainene, jurnalist; S. Goldelman, membru al Comitetului Central al Partidului și membru al Radei Mici ucrainene, candidat în științe economice; N. Rafalches, membru al Comitetului Central al partidului, avocat⁶⁷.

În Ucraina Poalei-Sion colabora îndeaproape cu partidele socialiste ucrainene. În Basarabia era predispus să conlucreze cu social-democrații, cu eserii și cu menșevicii-internaționaliști, cu care aveau puncte tangențiale referitor la necesitatea și sarcinile Adunării Constituante și o atitudine similară de condamnare a răscoalei armate de la Petrograd. Dar Poalei-Sion respingea metodele violente de luptă cu bolșevismul și avea o părere specifică în problema națională.

Pe lista comitetului electoral național evreiesc, un bloc al organizațiilor locale ale partidului popular evreiesc și al sioniștilor susținuți de o grupare mare de evrei fără de partid figurau: avocatul O. O. Gruzenberg, membrul comitetului Central al organizației sioniste, avocatul din Moscova A. M. Goldștein, Ia. M. Bernștein — Cogan, istoricul S. M. Dubnrov, cooperatorul S. R. Efroica (Efroichin); F. E. Landeri, M. M. Crainin, L. M. Caplan, M. A. Trainin⁶⁸.

Concomitent cu campania preelectorală aveau loc pregătirile pentru convocarea congresului evreiesc din toată Rusia, în care s-a angajat și comunitatea evreiască din Basarabia⁶⁹. Numai deciziile acestui for aveau să călăuzească acțiunile deputaților evrei în Adunarea Constituantă.

La adunările preelectorale A. M. Goldștein, de exemplu, accentua necesitatea unirii forțelor evreilor, pentru a obține ca interesele lor naționale în Constituantă să fie apărute de reprezentanți ai partidelor evreiești, care să cunoască viața, nevoile și istoria evreilor. «Două chestiuni principale trebuie să ceară reprezentanții evreilor în Adunarea Constituantă: forma autoconducerii naționale și școală națională evreiască» — sublinia oratorul⁷⁰.

Față de revendicările naționale ale moldovenilor, care făceau primii pași spre organizarea statalității Basarabiei, comunitatea evreiască a manifestat înțelegere, insistând totodată să fie luate în considerație mai pe larg și interesele grupurilor etnice.

Asocierea Partidului Național Moldovenesc cu Uniunea întovărașirilor de credite și economii se explica, probabil, prin necesitatea de a dispune de un sprijin material cât de cât solid pentru a desfășura activitatea de agitație în gubernie. Din partea lor candidau: V. C. Chiorescu, președintele Uniunii întovărașirilor de credite și economii, membru al Comitetului Central al Partidului, V. T. Ionco, președintele C. C. al partidului, cooperator-economist, I. G. Pelivan, împuternicit al Uniunii agricole, avocat, D. A. Cegorean, președinte al cîrmuirii de zemstvă din județul Chișinău, membru al C. C. al partidului, A. I. Groppa, președinte-adjunct al C. C. al partidului, membru al Dumei din Chișinău, cooperator, G. I. Buruiiană, membru al C. C. al partidului, membru al cîrmuirii Uniunii, cooperator, P. G. Fallă, membru al comitetului Bălți al partidului, învățător, A. A. Crihan, ofițer, inspectorul cohortelor moldovenești; F. F. Corobcean, membru al cîrmuirii Uniunii, E. A. Popovici, membru al cîrmuirii secției Bălți a Uniunii, I. S. Codrean, soldat, țaran, membru al Comitetului Executiv Gubernial al Sovietului de deputați ai țăranilor, M. I. Minciuna, redactorul ziarului «Soldatul Moldovan»⁷¹.

Prezența reprezentanților soldășimii (Crihan, Minciună) și a țăranii-

mii (Codrean) pe lista Partidului Național Moldovenesc este o dovadă a existenței unei anumite comunități de interese și de scopuri urmărite de Partidul Național Moldovenesc, Comitetul Central Militar Moldovenesc și de Sovietul de deputați ai țăranilor din Basarabia.

Mulți dintre cei prezenți în lista nr. 6 aleși deputați în Sfatul Țării (Ioncu, Pelivan, Codrean, Crihan, Ciuhureanu ș. a.) au apărut cu demnitate interesele Republicii Moldovenești.

Programul Partidului Național Moldovenesc conținea obiective de ordin general-democratic și cerințe specifice naționale. Partidul a fost prima forță politică de pe teritoriul dintre Prut și Nistru, ce și-a fixat ca scop «dobândirea celei mai largi autonomii administrative, judecătorești, bisericești, școlare și economice a Basarabiei. Rămânând legată și de aici încolo de Rusia prin legile de interes obștesc, Basarabia va avea să-și ocrotuiască singură viața ei din lăuntru, ținând samă de drepturile naționale ale tuturor locuitorilor ei»⁷².

Viața internă a Basarabiei avea să fie dirijată de Dieta provincială (Sfatul Țării). Administrarea locală și judecata să fie exercitate de funcționari ieșiți din sânul poporului și în limba poporului. Se cerea introducerea limbii naționale în școală, iar limba rusă să se învețe ca obiect de studiu aparte. Limba rusă să fie folosită «numai pentru legăturile cu stăpânirea de sus». Preoții să citească serviciul divin în moldovenește, iar biserica să devină autocefală. Moldovenii să nu fie duși la oaste peste hotarele Basarabiei. «Colonizarea, adică aducerea și așezarea streinilor pe pământul Basarabiei să se oprească și să se dea pământ sătenilor plugari cari n-au pământ or n-au de ajuns». Și în sfârșit: «Moldovenilor de dincolo de Nistru să li se cheazăluiască aceleași drepturi naționale pe țărîm cultural, bisericesc, politic și economic, pe care le vor avea în Basarabia locuitorii de alt neam»⁷³.

Pot fi oare interpretate aceste deziderate ale Partidului Național Moldovenesc ca știrbire a drepturilor legitime ale populațiilor minoritare din Basarabia?...

În acea perioadă declarații de genul acesta în spiritul umanismului și toleranței naționale n-a pregetat să facă nici o organizație de partid socialistă — fie ea eseră, menșevică sau internaționalistă.

Din mai multe considerente Partidul Național Moldovenesc n-a pus nici el măcar teoretic problema dreptului popoarelor la autodeterminare pînă la separare. În atmosfera de suspiciune față de tot ce încerca să întreprindă această formațiune a militanților pentru renașterea națională a moldovenilor, numai punerea în discuție a acestei chestiuni ar fi fost calificată de către forțele ostile mișcării naționale ca o intenție deschisă de separatism cu toate urmările nefaste posibile.

În chestiunea agrară, luînd în considerație rezoluția respectivă a congresului I gubernial al țăranilor, alți factori, conducîndu-se de anumite principii social-politice și economice, partidul s-a exprimat pentru ca «pământul să fie dat fără plată oricărui fiu al țării acestea (al Basarabiei — n. n.), care vrea și poate singur să-l lucreze» Pământul era declarat «stăpînire a întregului norod din Basarabia». Intrat în posesiunea obștilor satești, pământul trebuia să fie distribuit plugarilor după o normă, «care se va hotărî de Sfatul Țării, însă nu spre stăpînire, ci spre folosință». În fondul statului treceau fostele moșii împărătești, mănăstirești, moșierești, precum și apele, subsolul, pădurile⁷⁴.

Aceasta era concepția socializării pământului, care nu era axată pe principii rigide de clasă și nu conținea elemente discriminatorii pentru locuitorii Basarabiei.

Dimpotrivă, întreg programul Partidului Național Moldovenesc oferea drepturi egale politice, economice, culturale tuturor basarabenilor, indiferent de apartenența națională, confesiune, convingeri⁷⁵.

Congresul militar moldovenesc întrunit la Chișinău la 20—27 octombrie 1917, care a adoptat istoricele rezoluții despre autonomia Basarabiei,

despre naționalizarea armatei și învățămîntului, despre pămînt și colonizare, a pus bazele Sfatului Țării ș. a., practic a marcat cursul înspre materializarea programului Partidului Național Moldovenesc. Totodată acestor, cît și evenimentele de la Petrograd de la 25 octombrie (7 noiembrie) 1917, care au dus la năruirea sistemului conducerii de stat și la agravarea haosului, au cauzat o cotitură radicală în activitatea unui șir de organizații, în același rînd a Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor, a Comitetului Central Militar Moldovenesc și a Partidului Național Moldovenesc inclusiv. În acele condiții aceste organizații de comun acord, obținînd și consimțămîntul altor formațiuni social-politice, au trecut la acțiuni concrete în vederea organizării statale și economice a Basarabiei fără a mai aștepta convocarea Adunării Constituante din întreaga Rusie, ceea ce însă nu însemna abandonarea ideii despre necesitatea Constituintei.

În alegeri Partidul Național Moldovenesc ar fi putut să conteze pe o parte a intelectualității, țăranimii și preoțimii moldovenești, pe unii funcționari și studenți moldoveni întorși la baștină, pe o parte a soldaților și ofițerilor — pe toți acei care din primele zile de libertate după prăbușirea autocrației s-au situat în avangarda mișcării de eliberare națională, dar care, totuși, cu toate că ideile lui căpătau amploare, atunci formau o pătură relativ nu prea mare. Portretul politic al acestor luptători era denaturat și de faima rea pe care le-o creau adversarii. Toate acestea erau bine înțelese de membrii partidului, care nu-și făceau iluzii privitor la rezultatele alegerilor, dar care s-au încadrat totuși în această luptă pentru a se afirma cît mai pe larg în conștiința socială a Basarabiei.

Înaintarea listei cetățenilor de naționalitate germană ne demonstrează că nemții din Basarabia erau și ei interesați în convocarea Adunării Constituante, care trebuia să ia în dezbatere și să soluționeze și probleme specifice vieții lor naționale⁷⁶.

Pe lista nr. 7 candidau: V. Dm. Tutovan, președinte adjunct al comisiei pentru problemele muncii a Comitetului principal al căii ferate de sud-vest, P. V. Dobrodeev, strungar, socialist fără de partid, G. V. Dunin-Vonsovici, medic, președinte adjunct al Comitetului principal pentru căile ferate din Galiția și Bucovina, C. L. Vasilenko, mașinist, social-democrat, A. St. Bozbei, social-democrat, I. V. Turceac, lăcătuș, social-democrat, A. C. Țîmbalist, strungar, socialist-revoluționar⁷⁷.

Membrii Uniunii feroviarilor, care susțineau lista nr. 7 împărtășeau ideile eserilor și social-democraților. Șansele candidaților feroviarilor ar fi devenit plauzibile, dacă împreună cu ei, după expresia caustică a unui observator contemporan lor, ar fi votat și «tampoanele vagoanelor și locomotivelor»⁷⁸.

Lista cooperatorilor din Bender, care conținea un singur candidat și acela nu era cooperador, ca și celelalte trei ale populației din plasa Te-lițcoie, județul Bender au fost calificate de opinia publică ca ceva amorf și nesperios.

În concluzie observăm că majoritatea organizațiilor și partidelor din ținut s-au pronunțat pentru convocarea Adunării Constituante.

În ceea ce privește locul Adunării Constituante în viața politică și social-economică a Rusiei s-au întrezărit cîteva poziții:

1. Adunarea Constituantă este organul suprem legislativ și numai după adoptarea legilor corespunzătoare de către Constituantă să se purcedă la transformarea societății (eserii, social-democrații, Bundul, cadeții ș. a.).

2. Adunarea Constituantă este puterea supremă care urma să soluționeze cele mai importante probleme — problema agrară, cea a păcii, a federației și să recunoască organele de stat naționale înființate în baza dreptului popoarelor la autodeterminare. (Sovietul de deputați ai țăranilor, Partidul Național Moldovenesc). Mai apoi, sub presiunea evenimen-

telor, înspre acest punct de vedere au înclinat și o parte a eserilor și social-democraților din Basarabia.

3. Toată puterea Sovietelor și deci rolul secundar al Adunării Constituante, care trebuia doar să recunoască decretul guvernului comisariilor poporului (internaționalistii).

Cu toate deosebirile caracteristice nuanțelor politice, platformele electorale ale multor formațiuni în tratarea unor probleme (agrară, a păcii, a federației) aveau puncte de convergență.

În problema națională și, în special, în sfera organizării administrative a teritoriilor naționale, anumite prejudecăți de ordin ideologic n-au permis, în particular, organizațiilor locale ale partidelor socialiste, adoptarea unei atitudini adecvate intereselor reale ale populației băstinașe din Basarabia. Aceasta fiind situația, o eventuală dominație a corpului de deputați din partea acestor partide socialiste în Adunarea Constituantă ar fi dus la soluționarea inechitabilă a problemei naționale, fapt ce ar fi provocat, probabil, nemulțumirea periferiilor naționale, chiar față de Adunarea Constituantă în ultimă instanță.

Odată cu apropierea zilei scrutinului formațiunile incluse în competiția preelectorală își extindeau activitatea de agitație. Populația provinciei, o parte a căreia, după cum se constata în presa locală, pierduse interesul pentru Constituantă, era chemată să-și îndeplinească datoria civică în ziua fixată pentru alegeri.

După răsturnarea Guvernului Provizoriu în toată Rusia, în același rînd și în Basarabia, se organizau comitete pentru apărarea Adunării Constituante. La 4 noiembrie în orașul Chișinău a început să activeze Comitetul gubernial pentru salvagardarea revoluției (din februarie) și a Adunării Constituante, compus din 35 membri, reprezentanți ai comitetelor executive guberniale ale sovietelor de deputați ai țăranilor, muncitorilor și soldaților, ai Comitetului Central Moldovenesc, ai social-democraților, ai Dumei din Chișinău ș. a. În județe au fost înființate secții respective ale Comitetului⁷⁹. Președinte al acestui comitet a fost ales subofițerul eser Mehanosin⁸⁰.

Pe lângă prezidiul comitetului s-au format secțiile economică, administrativă și politică, în sarcina cărora intra exercitarea controlului asupra funcționării instituțiilor din ținut și asigurarea ordinii publice⁸¹. Se prevedea ca acest comitet să funcționeze pînă la convocarea Constituantei⁸².

În tot timpul existenței sale acțiunile Comitetului pentru salvagardarea revoluției și Adunării Constituante, stingherite de lipsa mijloacelor financiare și materiale, s-au redus la niște măsuri de control a funcționării zemstvei guberniale și puscăriei orașenești, închiderea restaurantului «Londra», unde se făcea abuz de alcool, lupta cu panica care a cuprins Basarabia în urma circulării unor zvonuri despre o eventuală răscoală bolșevică la începutul lunii noiembrie ș. a.

Tot atunci unele trupe militare în trecere prin județele Soroca și Ismail, la care s-a asociat și o parte a țăranimii, atacau și distrugeau moșiile, nimiceau inventarul agricol etc.⁸³.

În această atmosferă apăsătoare comisia electorală de circumscripție depunea mari eforturi pentru organizarea scrutinului în ziua stabilită. Însă din județe pe adresa comisiei se comunica că încă n-au fost recepționate blanchetele electorale și plicurile necesare. Comisia județeană Chișinău, de exemplu, încă nu oferise informația despre numărul total al alegătorilor din județ. Situația se complica și prin faptul că de la Petrograd în loc de 1,5 mln de plicuri pentru alegeri au fost expediate în Basarabia numai 500 mii⁸⁴. Toate acestea au impus comisia de circumscripție să se adreseze instanțelor superioare de la Petrograd în vederea amînării alegerilor.

Cu asentimentul Comisiei centrale din întreaga Rusie alegerile în Basarabia au fost amînate pentru zilele de 26, 27, 28 noiembrie, cu excep-

ția sectoarelor de regiment din Chișinău, Bender, Soroca și Orhei (260, 33, 300 și 9 regimente de infanterie în rezervă), care trebuiau să voteze în zilele de 12, 13 și 14 noiembrie⁸⁵.

O situație asemănătoare s-a creat, de exemplu, și la Kiev, unde ziua scrutinului de asemenea a fost fixată suplimentar pentru 26 noiembrie⁸⁶.

Deci, la 12—14 noiembrie la alegerile din Basarabia au participat numai militarii din unele orașe.

Caracteristică pentru unitățile militare era starea de spirit exprimată de soldați în cadrul alegerilor din Ismail: «În problema agrară — noi sîntem socialiști-revoluționari, iar privitor la război — bolșevici»⁸⁷. Iată dar două chestiuni fundamentale care dominau mentalitatea și psihologia țăranilor în mantale militare din Rusia, poposiți în timp de conflagrație militară pe plaiurile basarabene. Majoritatea soldaților aveau de ales practic între două curente — eser sau internaționalist, care era cel mai aproape de bolșevism — opțiunea finală fiind pentru calea cea mai scurtă de rezolvare a problemelor lor cele mai arzătoare. Anume prin aceasta, probabil, se și explică numărul aproximativ egal de voturi, cu o mică prevalare a eserilor, acumulate de listele nr. 2 și nr. 8 în rezultatul scrutinului din orașul Chișinău și județul Orhei⁸⁸ (Vezi tabelul 1).

Tabelul 1.

Lista nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Nr. participanților la scrutin
Localitatea												
or. Chișinău ¹	294	4957	50	167	713	34	19	4914	105	50	927	12 313
or. și jud. Orhei ²		1711		66	114			1676			119	3 763
IN TOTAL	294	6668	50	233	827	34	19	6590	105	50	1046	16 076
cota-parte (%)	1,8	41,4	0,3	1,4	5,1	0,2	0,1	41	0,6	0,3	6,5	

¹ Svobodnaia..., 1917, 16 noiembrie; 9 decembrie; Bessarabscaia..., 1917, 17 noiembrie.

² Bessarabscaia..., 1917, 16 decembrie; Sfatul Țării, 1917, 16 decembrie.

Din tabel se observă că după eseri (41,4%) și internaționaliști (41%) pe a treia poziție în armată s-au situat eserii ucraineni (6,5%), apoi cadeții (5,1%), Sovietul țăranimii din Basarabia (1,8%) și social-democrații și bundiștii (1,4%). Din efectivul garnizoanei Chișinău au participat la alegeri aproape 60%⁸⁹. Un tablou mai amplu însă a fost imposibil de reprodus din lipsa datelor necesare.

Cu câteva zile înainte de alegeri alegătorilor li s-au distribuit la domiciliu toate cele 17 liste și certificatele de identificare, care erau prezentate la sectorul electoral pentru a fi admiși la votare. Alegătorul trebuia să introducă într-un plic special destinat scrutinului o singură listă și să-l depună în urna respectivă. La descoperirea unor familii în plus pe listă, a altor semne adăugătoare, lista era considerată nevalabilă. Agitația în timpul alegerilor era interzisă.

Alegerile în Basarabia au început la orele 9⁰⁰ în dimineața zilei de 26 noiembrie și s-au terminat la orele 14⁰⁰ în ziua de 28 noiembrie.

Iată care au fost rezultatele scrutinului în urbea principală a Basarabiei (Vezi tabelul 2):

Tabelul 2 (fără militari)⁹⁰

Lista nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Localitatea										
Chișinău	90	660	1944	1274	2323	391	5	533	8938	220
Cota-parte (%)	—	4	12	8	14	2	—	3	54	1
	11	12	13	14	15	16	17	nr. total al alegătorilor	nr. participanților la scrutin	% participării la scrutin
Chișinău	161	29	10	8	3	2	43	45 342	16 628	37
Cota-parte (%)	1	—	—	—	—	—	—			

Comparativ cu militarii garnizoanei populația civilă a Chișinăului a manifestat un activism electoral mai scăzut. La urnele de votare s-a prezentat mai mult de 1/3 din numărul total al alegătorilor, însă și datele acestea ne permit, într-o anumită măsură, să determinăm spectrul simpatiilor politice din oraș.

Așa dar, performanța i-a aparținut comitetului electoral național evreiesc, care a obținut majoritatea simplă de voturi — 54%. La o distanță considerabilă în urmă s-au situat cadeții — 14%, uniunea proprietarilor agrari — 12%, internaționaliștii — 3% și Partidul Național Moldovenesc — 2% din numărul total de voturi⁹¹.

În continuare, pe baza rezultatelor scrutinului, vom analiza, fără a rupe din cadrul general al alegerilor, problema coraportului dintre adepții internaționaliștilor și a Partidului Național Moldovenesc, deoarece ea a constituit mult timp obiect de speculă pentru istoriografia din republică. Unii autori au susținut că «bolșevicii (corect: internaționaliștii — n. n.) se bucurau de influență deosebită în orașe (Chișinău, Orhei, Ocnița, Bolgrad, orașele și județele Bălți, Bender ș. a. — n. n.) și în unitățile militare», iar «influența Partidului Național Moldovenesc, care pretindea la putere a fost infimă»⁹².

De faptul că «bolșevicii» aveau influență în rândurile soldaților grație lozincilor atrăgătoare, ne-a convins și informația respectivă din tabelul 1, dar pe prim plan au ieșit, totuși, eserii. Popularitatea lor în mediul orășenesc și în unele târgușoare, reieșind din datele de care dispunem, era următoarea (Vezi tabelul 3).

Generalizările făcute ne ilustrează că în orașe și târguri, unde populația moldovenească era în minoritate, și, evident, adepți ai Partidului Național Moldovenesc erau puțini (1,1%), influența «bolșevicilor» asupra maselor orășenești era minimă (3,6%), ei clasându-se departe după comitetul electoral național evreiesc (38,4%), eserii (16%), cadeți (10%), uniunea proprietarilor agrari (6%), social-democrați și Bund (5%).

Rezultatele alegătorilor în orașe și târguri dezvăluie și componența etnică a populației, ceea ce este o confirmare a faptului, că criteriile și revendicările de caracter național se aflau în centrul atenției alegătorilor. De pildă, în orașele Chișinău, Orhei, Akkerman, în târgușorul Florești, unde existau puternice comunități evreiești, prevalează lista comitetului electoral național evreiesc, în Ocnița, unde predomină populația ucraineană — lista socialiștilor ucraineni. În același Akkerman din 4182 de participanți la scrutin 2461 au fost civili și 1721 — militari, dintre care pentru internaționaliști au votat 89 de orășeni și 309 de soldați, fapt ce, după opinia noastră, vorbește mai degrabă despre o lipsă de influență în orașe decât invers¹⁰¹.

Tabelul 4.

[illegible]

Nici într-unul din aceste orașe internaționaliștii nu s-au bucurat de simpatiiile majorității participanților la alegeri.

În aceeași lucrare se mai afirmă că «pentru lista bolșevicilor au votat peste 15% (? — n. n.) de muncitori și țărani, în timp ce pentru Partidul Național Moldovenesc — nucleul principal al «Sfatului Țării» — au votat doar 2% din numărul total de alegători¹⁰².

Să vedem, deci, cum a votat și populația satelor, de exemplu, în județul Chișinău (Tabelul 4).

Datele din tabel atestă că în județul Chișinău lista Sovietului țărănimii era în afara concurenței (72%). Eserii (8%) și Partidul Național Moldovenesc (6,8%) aveau o susținere aproape egală, iar internaționaliștii (5,1%) au depășit comitetul electoral național evreiesc (3%), cadeții (2,2%) și marii latifundiari (2%).

După cum s-a indicat (vezi tabelul 2) în orașul Chișinău internaționaliștii au întrunit în alegeri abia 3% din numărul total de voturi.

Așa dar, în urma alegerilor s-a văzut că și la sate, și în orașe internaționaliștii stau în umbra multora dintre adversarii lor, sprijinul unităților militare fiind unicul mijloc de îmbunătățire a situației lor electorale (Vezi tabelul 1).

Astfel devine clar, că procedeul smulgerii unor cifre convenabile din contextul general, la care au recurs autorii citați și contrapunerea lor pentru a deduce concluzia despre «superioritatea» bolșevică și inferioritatea numerică a adepților Partidului Național Moldovenesc, nu este altceva decât doar o aparență de obiectivism.

Eserii, care dețineau poziții bune atât în localitățile urbane, cât și în cele rurale, aveau și o puternică susținere în rândurile soldaților. Șansele lor și a Sovietului de deputați ai țăranilor erau aproape egale¹¹⁸.

După luarea puterii de către partidul bolșevic opinia publică din Basarabia urmărea cu atenție evoluția relațiilor dintre noul guvern și comisia electorală centrală responsabilă de organizarea alegerilor în întreaga Rusie. Printr-un decret al Consiliilor Comisarilor Poporului, comisia desemnată de Guvernul Provizoriu a fost desființată și înlocuită cu comisia condusă de Urițchi. Convocarea Constituantei la 28 noiembrie n-a fost admisă, deoarece conducerea de stat bolșevică a pus condiția ca Adunarea să fie deschisă numai dacă vor fi prezenți peste 400 de deputați.

Confruntarea politică în ascendență amenința să se transforme într-un război civil în Rusia.

Fără îndoială că tensionarea socială, înrăutățirea situației economice, sporirea criminalității, destabilizarea puterii de stat au redus simțitor activismul maselor în cadrul scrutinului. Pe lângă toate acestea analfabetismul politic al unora, apatia și indiferența altora față de viitorul lor s-a manifestat cu mult mai pregnant în alegerile din noiembrie, decât în timpul celor municipale din august.

La începutul lunii decembrie în adresa comisiei electorale de circumscripție parveneau vești tot mai îngrijorătoare. Se începuse demobilizarea pe frontul român și timente de soldați dezorganizați și alcoolizați în trecere prin Basarabia se dedau la pogromuri și jafuri nemaipomenite. Debandada aceasta zădărnicea și lucrul de totalizare a rezultatelor alegerilor în mai multe localități și județe.

Din cauza destabilizării situației în ținut rezultatele depline ale alegerilor în județele Soroca, parțial în județele Chișinău, Ismail și, probabil, Akkerman, n-au fost cunoscute de comisia de circumscripție nici până în ajunul deschiderii Adunării Constituante în ziua de 5 ianuarie 1918.

Drept rezultat al investigațiilor efectuate am izbutit să constatăm, că tabloul general al scrutinului în Adunarea Constituantă în circumscripția Basarabia arată astfel (Vezi tabelul 5):

Tabelul 5

Lista nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	nr. total de alegători	nr. parti- cipanților la scrutin	% par- ticipă- ției la scrutin
Localitatea																				
Județul și ora- șul Bălți ¹¹⁹	27232	34074	600	510	1879	2187	91	9532	7745	121	1352	84	28				38	135 000	85 589	63
Județul și orașul Bender ¹²⁰	13793	24852	1642	576	2523	2147	307	7780	4714	187	1620	1366	2451	11	5	6	725		65 220	
Județul și orașul Orhei ¹²¹	27716	21074	1015	775	9106	1854	58	2865	7291	536	263	56	24	10	12	18	495		73 465	
Județul și orașul Hotin ¹²²	54409	32555							11504		11514								107 453	
Județul și ora- șul Chișinău ¹²³	23972	8190	2662	1445	3765	2620	24	7122	9974	270	1174	113	12	8	3	2	43		61 399	
Județul și orașul Soroca ¹²⁴																				
Județul și orașul Ismail																				
orașul Cahul ¹²⁵	5	1599	3	6	23	2		3	211		6	1							1 862	
orașul Bol- grad ¹²⁶	5	1334	24	3	66	6	7	18	161	1	9	8				4	4	4 200	1 847	39
Județul și ora- șul Akkerman																				
or. Akkerman ¹²⁷	61	1290	57	73	704			398	870	89	266	40					324		4 182	40
pl. Staroca- zacie ¹²⁸	6	130	19	—	7	—	1	4	36	2	6	2	—	—	—	—	—		213	
IN TOTAL	147200	125098	6022	3388	18073	8816	488	27722	42506	1206	16210	1670	2515	29	20	30	1629		401 230	
Cota-parte (%)	36,7	31,2	1,5	0,8	4,5	2,2	0,1	6,9	10,6	0,3	4	0,4	0,6				0,4			

Rezultatele scrutinului ne demonstrează că lista nr. 1 a dominat în județele Chișinău, Orhei și Hotin — în județele din centrul și nordul Basarabiei, iar lista nr. 2 — în județele Bălți și Bender și în toate cele trei orașe din sudul ținutului — în Cahul, Bolgrad și Akkerman. Acest lucru nu este întâmplător, ceea ce ne permite să presupunem, că sudul ar fi votat în masă lista eserilor, mai puțin listele naționale ale ucrainenilor, nemților și evreilor, a cadeților, lista Sovietului de deputați ai țărănimii, acumulând un număr suficient de mare de voturi, însă mai mic decât lista socialiștilor revoluționari. În județul Soroca ar fi prevalat lista nr. 1. Drept rezultat s-ar fi menținut aproximativ aceeași corelație dacă nu de forțe, atunci de simpatii politice. Acest lucru este demonstrat și în tabel.

Dacă acceptăm pentru orientare cifra medie a participanților la scrutinul din cele cinci județe amintite, și anume 78 000, și admitem că în celelalte trei județe — Soroca, Akkerman și Ismail au votat câte 78 000, atunci numărul de participanți la alegeri se ridică la circa 635 000, ceea ce reprezintă peste 40% din numărul total de alegători de 1.520.000 din circumscripție¹²⁹.

Așa dar, după date incomplete, în rezultatul alegerilor în Adunarea Constituantă a întregii Rusii în circumscripția Basarabia Sovietul de deputați ai țăranilor a întrunit 36,7% din numărul total de voturi, socialiștii-revoluționari — 31,2%, comitetul electoral național evreiesc — 10,6%, internaționalistii — 6,9% (și nu 15% după cum susțin unii autori vizați mai sus), cadeții — 4,5%, socialiștii ucraineni — 4%, Partidul Național Moldovenesc — 2,2%¹³⁰, Uniunea proprietarilor agrari — 1,5%, celelalte formațiuni un număr neînsemnat de voturi.

La începutul lunii ianuarie 1918 comisia electorală de circumscripție comunica comisiei centrale electorale de la Petrograd că în Adunarea Constituantă au fost «Indiscutabil aleși câte patru membri de pe listele nr. 1 și nr. 2; I. C. Inculeț, P. V. Erhan, T. V. Catoros și V. M. Rudiev — de pe lista nr. 1 și N. D. Avxentiev, C. A. Suhovîh, M. L. Slo-nim și A. F. Alexandrov — de pe lista nr. 2. Ceilalți cinci se presupune că vor fi desemnați de listele 1, 2, 5, 8 și 9 — câte unul¹³¹.

Reieșind din informația comisiei, am constatat că Sovietul de deputați ai țăranilor mai urma să fie reprezentat în Adunarea Constituantă de către F. D. Cojocari, iar organizația locală a eserilor — și de către A. Mehanosin. Deputat din partea cadeților avea să fie ales cneazul S. D. Urusov, a internaționaliștilor — B. V. Avilov, a comitetului electoral național evreiesc — avocatul O. O. Gruzenberg¹³².

Nu este exclus ca cineva dintre deputații Basarabiei în Adunarea Constituantă, în primul rând Avxentiev, Suhovîh, Urusov, Avilov ș. a., să fi fost prezenți la scurtele ședințe ale Adunării din 5—6 ianuarie 1918. Se știe exact doar că au rămas pe loc deputații din partea țărănimii — Inculeț, Erhan, Catoros, Rudiev, Cojocari, care au fost angajați tot timpul în activitatea Sfatului Țării, a Sovietului de deputați ai țăranilor și că s-a deplasat la Petrograd soldatul-deputat A. F. Alexandrov¹³³.

Succesul repurtat de Sovietul de deputați ai țăranilor care se afirmase ca promotor și apărător devotat și consecvent al țărănimii din Basarabia se explica prin aderarea în masă a țăranilor moldoveni, în primul rând, la platforma lui electorală adecvată intereselor lor vitale.

Eserii, care aveau majoritatea în sovietele de deputați ai muncitorilor și soldaților și care din primele zile ale revoluției din februarie au tins să se afirme ca luptători pentru idealurile libertății și democrației, pentru ameliorarea situației țărănimii, au avut o bază electorală solidă în persoana armatei dislocate în Basarabia. Ei au fost susținuți și de o parte a populației, în temei nemoldovenesti, din orașe și sate, care vedeau în eseri o forță capabilă să dea ripostă cuvenită partidului

bolșevic ce monopolizase puterea de stat și să soluționeze echitabil problema agrară.

Comitetul electoral național evreiesc a concurat practic în competiția electorală doar cu celelalte organizații evreiești — Bundul și Poalei-Sion — și, după cum ne mărturisesc rezultatele scrutinului, majoritatea populației evreiești din Basarabia, militând pentru interesele specifice naționale, s-a arătat în ansamblu refractară la principiile de clasă preconizate de partidele muncitorești evreiești.

Influența internaționalistilor și cadeților situați la extremele luptei politice din acea perioadă în circumscripția basarabeană s-a dovedit a fi aproximativ aceeași.

Nu putem evita și un alt aspect al problemei: pe cât de veridic oglindeau situația social-politică din Basarabia rezultatele alegerilor în Constituantă; întrebarea apare reieșind din faptul, că 50—60% din masa de alegători au ignorat scrutinul.

Sîntem tentați să credem că rezultatele alegerilor sînt concludente, căci ele ne oferă dacă nu o imagine integră, atunci o secvență a structurii social-politice și etno-psihologice a societății basarabene și indică tendințele evoluției opiniei publice din Basarabia după răscoala armată din 25 octombrie (7 noiembrie) de la Petrograd.

Pînă la convocarea Adunării Constituante a întregii Rusii, în presa basarabeană se făceau diferite preziceri tot mai pesimiste referitor la soarta ei, astfel încît dizolvarea Constituantei la 6 ianuarie 1918 prin decizia guvernului bolșevic n-a constituit ceva neașteptat pentru opinia publică din Basarabia.

În încheire notăm că problema Adunării Constituante în Basarabia, care în toamna anului 1917 a polarizat întreaga viață politică din ținut, a fost una din problemele majore ale timpului.

Lupta pentru mandatele de deputat în Adunarea Constituantă a întregii Rusii a constituit un prilej de adevărată manifestare pe arena vieții publice pentru toate formațiunile social-politice, naționale și profesionale din provincie.

În această confruntare în rezultatul scrutinului s-a adeverit superioritatea și autoritatea Sovietului gubernial de deputați ai țăranilor și a organizației locale a partidului socialist-revoluționar.

Fără a subaprecia importanța obiectivelor politice și economice remarcăm, că în Basarabia, totuși, poziția în problema națională și criteriul național au determinat adeseori decizia corpului electoral în favoarea unei sau altei grupări. Astfel, alegerile în Constituantă au deschis o nouă posibilitate de luptă pentru descătușarea națională a populației din ținut.

Pluripartidismul electoral manifestat pe larg în 1917 reprezintă o valoroasă experiență de alegeri democratice în istoria Rusiei și a Basarabiei și în acest sens — și un anumit interes pentru societatea actuală.

Preluarea ideii despre necesitatea convocării unei Adunări Constituante (populare) basarabene de către Sfatul Țării este o dovadă în plus a viabilității fenomenului Constituantei în acea perioadă în conștiința socială a Basarabiei.

Note

⁵⁸ Свободная... 1917, 17 октября.

⁵⁹ Бессарабская..., 1917, 24 ноября.

⁶⁰ Афтенюк С. И. Ленинская национальная политика Коммунистической партии и образование советской государственности молдавского народа. — Кишинев, 1971. С. 125—126.

⁶¹ Свободная..., 1917, 19 ноября.

⁶² А. S. Zarudnîi, fiind înaintat și în alte circumscripții și-a retras candida-

tura (Свободная..., 1917, 25 noiembrie).

⁶³ Свободная..., 1917, 18 октября.

⁶⁴ Бессарабская..., 1917, 19 октября (1 ноября).

⁶⁵ Candidaturile Uniunii proprietarilor agrari la alegerile în Constituantă nu sînt cunoscute.

⁶⁶ Известия..., 1917, 28 октября (10 ноября).

- ⁶⁷ *Свободная...*, 1917, 31 октябрь.
- ⁶⁸ *Бессарабская...*, 1917, 17(30) октябрь; *Свободная...*, 1917, 26 октябрь.
- ⁶⁹ Evenimentele ulterioare au zădărnicit convocarea acestui congres.
- ⁷⁰ *Свободная...*, 1917, 8 ноябрь.
- ⁷¹ *Şfatul Țării*, 1917, 28 noiembrie.
- ⁷² *Сувіт...*, 1917, 9 априле.
- ⁷³ Ibidem.
- ⁷⁴ *Сувіт...*, 1917, 31 май.
- ⁷⁵ Partidul Național Moldovenesc a editat mai multe broșuri scrise în stil popular (I. Pelivan. *Adunarea întemeietoare*. — Ch., 1917. T. Ioncu. *Autonomia Basarabiei și Republica democratică federalivă rusească*. — Chișinău, 1917 și a., în care erau propagate ideile fundamentale ale partidului, se lansau apeluri către populație de a întreprinde pași concreți în direcția organizării social-statale a Basarabiei până la convocarea Adunării Constituante. (O. Chibu. *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*. — Cl., 1926. P. CXXXII—CXXXV).
- ⁷⁶ Lista candidaturilor cetățenilor de naționalitate germană nu este cunoscută.
- ⁷⁷ *Бессарабская...*, 1917, 17(30) октябрь.
- ⁷⁸ *Свободная...*, 1917, 22 октябрь.
- ⁷⁹ *Бессарабская...*, 1917, 16 ноябрь.
- ⁸⁰ *Известия Кишиневского совета рабочих и солдатских депутатов*, 1917, 8(21) ноябрь.
- ⁸¹ *Известия...*, 1917, 11(24) ноябрь.
- ⁸² În realitate Comitetul s-a autodesființat aproximativ la mijlocul lunii decembrie 1917, odată cu constituirea comitetului revoluționar al raionului de sud (*Izvestia...*, 1917, 9(22) decembrie; *Svobodnaia...*, 1917, 21 decembrie).
- ⁸³ *Свободная Бессарабия*, 1917, 2 ноябрь.
- ⁸⁴ *Свободная...*, 1917, 7 ноябрь.
- ⁸⁵ *Свободная...*, 1917, 11 ноябрь.
- ⁸⁶ *Свободная...*, 1917, 10 ноябрь.
- ⁸⁷ *Известия...*, 1917, 3(16) ноябрь.
- ⁸⁸ Rezultatele alegerilor din unitățile militare dislocate în celelalte localități din Basarabia nu sînt cunoscute. În comunicatele comisiei electorale de circumscripție, de regulă, nu se delimitau voturile militarilor de cele ale civililor, fapt ce ne dă posibilitatea să admitem că la sfîrșitul lunii noiembrie civilii și militarii care n-au participat la votare la 12—14 noiembrie au votat împreună.
- ⁸⁹ *Бессарабская...*, 1917, 17 ноябрь.
- ⁹⁰ *Свободная...*, 1917, 29 ноябрь.
- ⁹¹ Pentru comparație, în rezultatul alegerilor din Odesa de la 12—14 noiembrie la care au participat 50% din numărul total de alegători, cele mai multe voturi a întrunit lista blocului partidului popular evreiesc și sioniștii — 30 sau 35%, dacă se ia în considerație numai populația orașenească, fără militari, apoi bolșevicii — 18% din voturile orașenilor și 40% — în garnizoană, cadeții — 17%, eserii — 5%, menșevicii și Bundul — 4% (*Bessarabscaia...*, 1917, 17 noiembrie).
- ⁹² Антонюк Д. И., Афтенюк С. Я., Есауленко А. С. «*Сфатул Цэрий*» — орган антипопуляр. — Кишинэу, 1984. — P. 67—68.
- ⁹³ *Свободная...*, 1917, 9 декабря; *Бессарабская...*, 1917, 2(16) декабря.
- ⁹⁴ *Свободная...*, 2 декабря; *Бессарабская...*, 1917, 2 декабря.
- ⁹⁵ *Свободная...*, 1917, 1 декабря; *Бессарабская...*, 1917, 1 дек.
- ⁹⁶ A se vedea tabelul 2.
- ⁹⁷ *Свободная...*, 1917, 2 декабря; *Бессарабская...*, 1917, 3 декабря.
- ⁹⁸ Restul de 200 de voturi au fost împărțite între celelalte liste (*Bessarabscaia...*, 1917, 1 decembrie).
- ⁹⁹ *Свободная...*, 1917, 5 декабря; *Бессарабская...*, 1917, 5 декабря.
- ¹⁰⁰ *Şfatul Țării*, 1917, 16 decembrie. Rezultatele scrutinului în orașele Bălți, Bender, Soroca, Ismail nu se cunosc.
- ¹⁰¹ *Бессарабская...*, 1917, 2 декабря.
- ¹⁰² Антонюк Д. И., Афтенюк С. Я., Есауленко А. С. *Op. cit.*, p. 67. Evidențierea numărului de voturi acumulate de diferite categorii sociale (în text: «muncitori și țărani») în condițiile sufragiului universal, egal, direct și secret este imposibilă. Probabil autorii citați au ținut să afirme, că «pentru lista bolșevicilor au votat peste 15%» (?) din numărul total de alegători din circumscripția Basarabia.
- ¹⁰³ *Свободная...*, 1917, 1 декабря; *Бессарабская...*, 1917, 1 декабря.
- ¹⁰⁴ Ibidem.
- ¹⁰⁵ Ibidem.
- ¹⁰⁶ Ibidem.
- ¹⁰⁷ *Свободная...*, 1917, 9 декабря; *Бессарабская...*, 1917, 10 декабря.
- ¹⁰⁸ Ibidem.
- ¹⁰⁹ Ibidem.
- ¹¹⁰ Ibidem.
- ¹¹¹ Ibidem.
- ¹¹² Prima dată la 5 decembrie s-a comunicat că la scrutin în plasa Boldurești au participat 4004 (80%), dintre care pentru lista nr. 1 au votat 3829 de alegători, iar pentru lista nr. 8—7. (*Svobodnaia...*, 1917, 5 decembrie; *Bessarabscaia...*, 1917, 5 decembrie). Dacă luăm ca bază datele acestea, atunci reiese că pentru internaționaliști în județul Chișinău ar fi votat doar 2,3% din participații la alegeri, iar pentru Sovietul de deputați ai țărănilor — 74%. În tabel am folosit însă și datele comunicate de către comisarul județean la 14 decembrie, unele dintre care diferă de cele anunțate anterior și care au îmbunătățit întrucitva situația electorală a internaționalistilor din județ. (*Svobodnaia...*, 1917, 14 decembrie; *Bessarabscaia...*, 1917, 14 decembrie). Rezultatele complete ale alegerilor în județul Chișinău nu sînt cunoscute.
- ¹¹³ *Бессарабская...*, 1917, 30 ноябрь.
- ¹¹⁴ Celelalte liste au întrunit de la 1 pînă la 7 voturi (*Bessarabscaia...*, 1917, 15 noiembrie).
- ¹¹⁵ *Бессарабская...*, 1917, 15 декабря.

- ¹¹⁶ *Свободная...*, 1917, 14 декебря *Бессарабская...*, 1917, 14 декебря.
- ¹¹⁷ Ibidem.
- ¹¹⁸ În baza articolului 53 al Regulamentului cu privire la alegeri s-a încheiat un acord între eseri, social-democrați și Bund, pe de o parte, Sovietul de deputați ai țăranilor, Partidul Național Moldovenesc și socialiștii ucraïneni, pe de altă parte, în vederea unirii resturilor de voturi, rămase după promovarea unor deputați în Constituantă în scopul obținerii pe această cale a unor mandate de deputat. (*Свободная...*, 1917, 2 noiembrie).
- ¹¹⁹ *Свободная...*, 1917, 12 декебря.
- ¹²⁰ Ibidem.
- ¹²¹ Ibidem.
- ¹²² *Свободная...*, 1918, 16 ianuarie; Din cauza neprimirii la timp a materialelor pentru alegeri în județul Hotin alegerile au avut loc după 28 noiembrie. (*Bessarabskaia...*, 1917, 30 noiembrie).
- ¹²³ A se vedea Tabelul 1, 2, 3; Datele sînt incomplete.
- ¹²⁴ La sfîrșitul lunii decembrie 1917 — începutul anului 1918 încă nu erau cunoscute datele complete ale alegerilor în județele Chișinău, Soroca, Akkerman și Ismail. (*Bessarabskaia...*, 1917, 23 decembrie *Sfatul Țării*, 1918, 4 ianuarie).
- ¹²⁵ *Свободная...*, 1917, 1 декебря; *Бессарабская...*, 1917, 2 декебря.
- ¹²⁶ *Свободная...*, 1917, 2 декебря; *Бессарабская...*, 1917, 2 декебря.
- ¹²⁷ *Свободная...*, 1917, 9 декебря; *Бессарабская...*, 2 декебря.
- ¹²⁸ *Свободная...*, 1917, 3 декебря.
- ¹²⁹ Metrul electoral, adică numărul de voturi necesar pentru alegerea unui de-

putat, după unele presupuneri evalua la 28—30 mii de voturi. (*Свободная...*, 1917, 14 декемврие).

¹³⁰ Sîntem de părerea, că rezultatul scrutinului obținut de Partidul Național Moldovenesc (2,2%), într-un sens mai larg, nu poate fi calificat drept un insucces al lui. Or, în linii mari, ideile cardinale (autonomia Basarabiei, cîrmuirea locală, modul de rezolvare a problemei agrare ș. a.) pentru care a militat P.N.M., au fost susținute nu numai de alegătorii, care au votat pentru lista partidului, dar și de toți acei care au sprijinit Sovietul gubernial de deputați ai țăranilor, asigurîndu-i succesul în alegeri (36,7%).

Totodată la acea etapă acest rezultat (2,2%) reflecta o anumită stare de spirit și de conștiință națională, formată în condiții complectamente contraindicate unui proces de dezvoltare spirituală și națională normală.

După datele citate de Gh. Ustinov, dar fără a se indica sursa de informare, la alegerile în Constituantă în Basarabia din totalul de 600 000 de voturi adunate, lista Sovietului de deputați ai țăranilor a obținut 200 000 de voturi, a eserilor — 229 000, evreiască — 60 000, lista Partidului Național Moldovenesc — 14 000. (Ustinov Gh. Besedovschi C. *Sovremenniaia Rumînie*. M., 1923. P. 40).

¹³¹ *Sfatul Țării*, 1918, 4 ianuarie.

¹³² Pentru comparație: în circumscripția vecină cu Basarabia Herson eserii și Sovietul de deputați ai țăranilor au obținut 9 mandate de deputați în Adunarea Constituantă, bolșevicii — 1, blocul evreiesc — 1, cadeții — 1. (Spirin L. M. Op. cit., P. 320).

¹³³ *Sfatul Țării*, 1918, 28 ianuarie.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья посвящена весьма актуальному и малоизученному аспекту национальной истории — вопросу о предвыборной кампании и выборах во Всероссийское Учредительное собрание в Бессарабии в 1917 г. На основе разнообразного документального материала автор охарактеризовал предвыборные платформы всех социально-политических и национальных организаций, участвовавших в выборах, продемонстрировал спектр политических симпатий, который сложился в Бессарабии к концу 1917 г.

COMUNICĂRI СООБЩЕНИЯ

В. Е. Андрущак

УЧАСТИЕ МОЛДОВЫ В ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ СВЯЗЯХ СССР С ОСВОБОДИВШИМИСЯ СТРАНАМИ (60-е — ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 89-х гг.)

Новое политическое мышление предполагает значительный пересмотр наших взглядов на современный мир, переосмысление внешней политики Советского государства, роли и места СССР в мировом сообществе. Отдавая должное достигнутому в развитии международных связей страны, советские исследователи на основе новых документов и других источников критически оценивают эти связи, вскрывают имевшие место ошибки и просчеты.

Сказанное целиком относится и к экономическому сотрудничеству с освободившимися странами Республики Молдова как составной части Советского Союза. В условиях нового статуса союзной республики и практической реализации ее суверенных прав как независимого государства всестороннее изучение, объективное осмысление и обобщение опыта участия Республики Молдова в экономическом сотрудничестве СССР с названной группой стран и в целом с зарубежными государствами весьма актуальны. Изучение всего положительного и отрицательного опыта поможет разобратся во многих нынешних проблемах, истоки которых лежат в прошлом.

В данной статье на основе документов, выявленных в архивах республики, в том числе ранее недоступных для исследователей, а также уже опубликованных данных, автор предпринимает попытку показать основные направления и формы экономических контрактов и сотрудничества Республики Молдова с освободившимися странами в рамках международных отношений СССР, по-новому, сквозь призму критического анализа взглянуть на их конкретное содержание, оценить эффективность с учетом современных требований. Разумеется, статья не может претендовать на исчерпывающую полную освещения проблемы, бесспорность суждений и выводов автора.

Являясь составной частью единого народнохозяйственного комплекса Советского Союза, в исследуемый период Республика Молдова самостоятельного выхода на международный рынок практически не имела. В рамках существовавшей в СССР системы внешнеэкономических связей она принимала участие в реализации общесоюзных планов и договорных обязательств по экспортно-импортным поставкам, другим направлениям торгово-экономического и научно-технического сотрудничества с зарубежными, в том числе и освободившимися странами. Соответствующие задания доводились республике центральными государственными органами с учетом ее места и роли в общесоюзном разделении труда и реальными возможностями участия в международных связях страны.

Важнейшей статьей экспорта Молдовы в 60-е — первой половине 80-х гг. были машины и оборудование. В 60-х гг. они составляли 100% поставок республики в страны «третьего мира»¹. В последующие годы в связи с выходом на мировой рынок товаров продовольственной группы и другой продукции молдавских предприятий доля машинно-технических изделий в структуре экспорта в освободившиеся государства значительно снизилась. В 1985 г. она составила 26%².

Первые поставки продукции из Молдовы в освободившиеся страны по заказам-нарядам союзных министерств и внешнеторговых организаций были осуществлены в 50-х гг. Они еще не носили стабильного характера и насчитывали единицы изделий. В 1959 г., например, в Бирму была отгружена шаровая мельница и электродвигатель МАПЗ-14, в Египет — пять точно-шлифовальных станков и шаровая мельница, в Ирак — четыре погружных насоса 6 АП, в Йемен — точно-шлифовальный станок и такой же станок — в ОАР. Стоимость названных товаров составила всего 8,2 тыс. руб. (в ценах 1961 г.)³. В последующие годы поставки в освободившиеся страны наращивались. В 1960 г. уже 13 наименований машин и оборудования были отправлены в Афганистан, Индию, Ирак, Йемен, ОАР, Сирию и Эфиопию. Их стоимость превышала 56,2 тыс. руб. В 1961 г. среди десяти предприятий-экспортеров были кишиневские заводы «Электроточприбор», «Виброприбор», «Микропровод» и электро-механический им. Котовского; тираспольские — «Электродвигатель» и машиностроительный им. Кирова; Бельцкий завод им. Ленина; Рыбницкий машиностроительный завод и др. Они изготовили и направили в 16 стран Азии и Африки 19 наименований продукции: различные марки насосов и электродвигатели, точно-шлифовальные станки и экзолоты, осциллографы, дефектоскопы и другие изделия⁴.

В 60-е гг. машины и оборудование, экспортировавшиеся в освободившиеся страны, предназначались в основном для сооружавшихся при техническом содействии СССР промышленных объектов. Так, тираспольский завод им. Кирова поставлял свою про-

дукцию на строительство Асуанской плотины (Египет), металлургических заводов в Джакарте (Индонезия) и на Цейлоне (Шри-Ланка), ТЭС Буи (Гана) и порта Ко-накри (Гвинея); завод «Электродвигатель» — на сооружение Вхилаиского металлургического комбината (Индия). Приборы и оборудование, изготовленные на бендерском заводе «Электроаппаратура», поставлялись на коксохимический завод в Хелуане (Египет); продукция Рыбнического машиностроительного завода — на ТЭС «Корба» и нефтеперерабатывающий завод в г. Барауни (Индия), а оборудование производства завода «Микропровод» предназначалось для оснащения лабораторий политехнического института в Гвинее⁵. В 1964 г. в соответствии с заказ-нарядами союзных министерств и ведомств предприятия Молдовы отгрузили машинотехнические изделия для объектов, строящихся в 16 освободившихся странах⁶.

В 70-х гг. 25 заводов и объединений Республики Молдова экспортировали различные товары уже более чем в 30 стран Азии, Африки и Латинской Америки. Как и в предшествующие годы, большая часть продукции машиностроения, приборостроения и металлообработки была адресована десяткам предприятий, соорудившихся при научно-техническом содействии СССР. Речь идет, например, о металлургическом комплексе в Эль-Хаджаре (Алжир), ТЭС «Горазол» (Бангладеш), металлургическом заводе в Искандеруне и ТЭС «Насирия» (Ирак), ТЭС в Луханде-Куйо и Сан-Николас (Аргентина)⁷.

Первая половина 80-х гг. характеризовалась ростом объемов поставок продукции из Молдовы в освободившиеся страны, а также расширением географии экспорта. В 1980—1985 гг. машины и оборудование, товары народного потребления и продовольственной группы направлялись уже в 42 страны. Среди адресатов, получивших названную продукцию, были: металлургические заводы в городах Исфahan (Иран), Аджаокута (Нигерия), Карачи (Пакистан), завод сельхозорудий в г. Бейра (Мозамбик), ТЭС «Видьянчал» (Индия), ТЭС «Тишрин» (Сирия) и другие предприятия в странах «третьего мира»⁸.

Второй по объему группой товаров в структуре экспорта Молдовы в освободившиеся страны была продукция пищевкусовой промышленности, которая как свидетельствуют архивные источники, начала поставляться в страны Африки в середине 60-х гг. В Ливию, например, было отгружено 2 000 л фруктового сока, в Кению — партия сахара-песка⁹. В 70-х гг. экспортный ассортимент пищевой продукции стран Азии и Африки обогатился. К примеру, Алжир закупал в Молдове жом свекловичный, сахар-песок, масло растительное и мед пчелиный; Гвинея — ферментативный табак; Иран и Кувейт — сахар-песок и жом свекловичный; Ливан — томат-пасту и масло растительное; Ливия — зеленый горошек; Марокко — масло растительное; Саудовская Аравия — плодоовощные консервы и т. д.

В первой половине 80-х гг. номенклатура пищевых товаров, поставляемых нашей республикой в страны «третьего мира», была расширена за счет плодоовощных консервов и соков (Афганистан, ИАР, Саудовская Аравия), вино-водочных изделий (Афганистан НДРГ), жира топленого (Никарагуа) и другой продукции.

В начале 70-х гг. некоторыми освободившимися странами были закуплены первые партии молдавских национальных сувениров из дерева (Ливия и Турция)¹⁰, а с 80-х гг. начались поставки на международный рынок молдавских ковров и ковровых изделий. Большим спросом они пользовались, например, в ИАР, НДРГ, Ливане, Ливии и Кувейте¹¹.

В целом экспорт продукции из Республики Молдова в освободившиеся страны в 1985 г. составил около 4 млн руб. и увеличился за исследуемый период в 71,2 раза. Стоимость машин и оборудования составила 1038,5 тыс. руб. и возросла за 25 лет в 18,5 раза¹². Всего за указанные годы, по нашим подсчетам, предприятия республики поставили свою продукцию в 47 освободившихся стран.

Приведенные данные на первый взгляд впечатляют: многократное увеличение объема экспорта, рост числа стран-импортеров, широкая география объектов, соорудившихся при техническом содействии СССР, куда Молдова внесла свой вклад, и т. д. В то же время внимательный и объективный анализ документов и статистических данных свидетельствует, что существовавшая в СССР чрезмерно централизованная система внешнеэкономических связей, роль, которая отводилась в этой системе союзным республикам и предприятиям — производителям экспортной продукции, не позволяли Молдове реализовать в полной мере имевшийся производственно-технический потенциал для увеличения объемов экспорта, более эффективно участвовать в международном разделении труда.

Анализ показывает также, что в исследуемый период ежегодный, т. е. более или менее стабильный экспорт молдавской продукции осуществлялся лишь в 9 стран: Алжир, Афганистан, Египет, Индию, Ирак, Иран, НДРГ, Пакистан и Сирию. Поставки в другие страны «третьего мира» были нерегулярными.

В 1960 г. доля освободившихся стран в экспорте Республики Молдова составляла только 0,3%, а в 1985 г. — 1,6%. При этом доля товаров производственно-технического назначения в экспортных поставках достигала соответственно лишь 1,1 и 2,1%¹³. Стоимость всей продукции, отгруженной в 1985 г. государствам «третьего мира», исчислялась, как указывалось выше, всего 4 млн. руб. Очевидно, что эти мизерные показатели ни в коей мере не отражают имевшиеся реальные возможности участия Молдовы в международном разделении труда.

Следует подчеркнуть, что одной из главных причин, тормозивших развитие внешнеэкономических связей, в том числе и с освободившимися странами, была незаинтересованность трудовых коллективов в производстве продукции на экспорт, т. к. отсутствовали эффективные меры материального стимулирования¹⁴. Существенным препятствием в наращивании выпуска продукции для поставок на мировой рынок была общая техническая отсталость многих отраслей промышленности и крайне низкие темпы их реконструкции и модернизации. Так, несмотря на то, что физический износ основных производственных фондов в народном хозяйстве Молдовы увеличивался и к середине 80-х гг. достиг 33,2%, их обновление снизилось с 15% в 1970 г. до 8,4% в 1985 г. В такой важной отрасли как машиностроение среднегодовая замена оборудования в 1980—1985 гг. составила лишь 1,3%¹⁵. Не удивительно, что продукция многих предприятий, в том числе машиностроения и приборостроения, по своим качественным параметрам уступала (во многих случаях значительно) зарубежным аналогам, что не обеспечивало ее конкурентоспособности¹⁶.

Некоторые предприятия (завод «Электроаппаратура», ПО «Молдавгидроаш» и др.) не выполняли планы поставок на внешний рынок, в том числе оборудования и материалов на объекты, которые строились при содействии СССР. Имели место случаи отгрузки на экспорт недоброкачественных товаров (заводы «Электромашина», «Сигнал», «Виброприбор» и др.). Так, в 1983 г. инспекция по качеству экспортных товаров Минвнешторга СССР установила существенные дефекты продукции, изготовленной на Фалештском машиностроительном заводе для Кампучии, Ливии и других стран¹⁷.

Малоэффективными оказались предпринимаемые руководством Молдовы меры по расширению внешнеэкономических связей, увеличению объемов экспортной продукции и повышению ее качества. К ним можно отнести, например, постановление Совета Министров МССР от 14 сентября 1962 г. «О дополнительных мерах по увеличению экспорта товаров и вовлечению новых товаров в экспортные ресурсы»¹⁸. Спустя пять лет бюро ЦК КП Молдавии приняло постановление «О мероприятиях по дальнейшему расширению экспорта товаров» (октябрь 1967 г.)¹⁹, а в сентябре 1973 г. — постановление «О работе партийных организаций предприятий машиностроительной промышленности Молдавской ССР по выполнению требований апрельского (1973 г.) Пленума ЦК КПСС о расширении поставок продукции на экспорт и улучшении её качества»²⁰. Аналогичные постановления ЦК КПМ и Советом Министров МССР принимались неоднократно и во второй половине 70-х — первой половине 80-х гг.²¹ Однако в условиях командно-административной системы управления экономикой и адекватной ей системы внешнеэкономических связей участие нашей республики в международном разделении труда было заведомо обречено на малоэффективность.

В исследуемый период Республика Молдова выступала и в качестве потребителя товаров, закупаемых СССР в более чем 30 освободившихся странах. В основном это были: хлопчатобумажные, шелковые и шерстяные ткани, швейные изделия, ковры, кожаная обувь, кожсырье, галантерея, меховые изделия, рис, арахис, какао, кофе, чай, цитрусовые, пряности, медикаменты и др.²².

К сожалению, обнаруженные нами в архивах документы и материалы, характеризующие импорт Молдовы в 60-х — 70-х гг. весьма отрывочны, т. к. статистические учреждения республики не вели ежегодной отчетности по импорту товаров и их использованию. Некоторые обобщенные данные имеются лишь в статистическом сборнике ЦСУ МССР «Основные показатели внешнеэкономических связей Молдавской ССР с другими союзными республиками и зарубежными странами за 1977 год», который был составлен по материалам разового обследования экспортно-импортных операций, проводившихся министерствами, ведомствами и организациями, расположенными на территории республики. Только в 1978 г. была введена подобная ежегодная отчетность ЦСУ МССР по импорту²³.

Архивные источники и официальные статистические данные свидетельствуют о том, что поступление в Молдову товаров из освободившихся стран постоянно увеличивалось. В 1985 г. их объем возрос по сравнению с 1977 г. в 3,5 раза и достиг 107 527,6 тыс. руб. Удельный вес названной группы стран в общем импорте республики характеризовался стабильностью и составил около 10%²⁴.

Важное место в торгово-экономических связях СССР и, соответственно, нашей республики занимали государства Азии. Их доля в импорте Молдовы из стран «третьего мира» была весьма высокой и в конце 70-х — первой половине 80-х гг. составляла более 60%²⁵.

Одним из крупных поставщиков разнообразной продукции в Республику Молдова была Индия. В структуре индийского импорта преобладали товары широкого потребления: кожаная обувь, трикотажные и хлопчатобумажные ткани, готовая одежда, галантерея, культовары, ковры, парфюмерно-косметические изделия и др. Предприятия легкой промышленности получали пенько-джутовые и смесовые ткани, красители и химикаты, а медицинские учреждения — медикаменты и медицинский инструментарий. По заказам Государственного Департамента Республики Молдова по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Индия поставляла технологическое оборудование для полиграфической промышленности. В адрес Министерства сельского

хозяйства и продовольствия отгружались индийский орех кешью и арахис, а также технологическое оборудование для некоторых предприятий отрасли. В торговую сеть республики поступали рис, чай и другая продукция²⁶. В первой половине 80-х гг. индийские товары составляли более одной трети импорта Молдовы из стран «третьего мира»²⁷.

Значительным было поступление различных товаров из Сирии, Ирана и Пакистана. Через союзные внешнеторговые организации в республику завозилась также продукция, закупленная в Афганистане, на Кипре, в Ливане, Таиланде, Турции и ряде других стран Азии²⁸.

Более четверти полученных Молдовой из развивающихся стран товаров во второй половине 70-х гг. приходились на Алжир, Египет, Марокко, Судан и другие государства Африки. Однако уже в первой половине 80-х гг. их доля в республиканском импорте сократилась и составила в 1985 г. 11,1%²⁹.

В 70-х — первой половине 80-х гг. заметно возрос объем импорта в Республику Молдова продукции из стран Латинской Америки: с 1 млн 170 тыс. руб. в 1977 г. до 16 млн 822 тыс. руб. в 1985 г.³⁰ Основными ее поставщиками были Аргентина (мясо и мясопродукты, кожсырье, фуражное зерно); Бразилия (продукция масложировой и других отраслей пищевой промышленности: какао-бобы, какао тертое, шрот, а также сельхозсырье); Перу (галантерея, сырье для комбикормовой промышленности). Отдельные партии товаров поступали из Доминиканской Республики, Колумбии, Мексики, Уругвая³⁰.

Республика Молдова принимала активное участие в такой форме сотрудничества Советского Союза с освободившимися странами, как оказание технического содействия в строительстве важнейших промышленных, сельскохозяйственных и других экономических объектов. По разнарядкам союзных министерств и ведомств сотни специалистов из нашей республики направлялись на работу во многие страны Азии и Африки. Они трудились на сооружениях таких крупных объектов, как автодороги Шиберган — Маймене и Кундуз — Кемш в Афганистане, канал «оз. Тартал — Евфрат», плотина «Фелуджа» на р. Евфрат, ТЭС «Нассирия» в Ираке, ТЭС «Исфоган» и «Рамин» в Иране, металлургический завод и ТЭС (г. Аджаокута) в Нигерии. Молдавские специалисты были среди эксплуатационщиков ТЭС «Гуду» и строителей ТЭЦ металлургического завода (г. Карачи) в Пакистане, работали на многих других объектах, сооружавшихся при техническом содействии СССР в Алжире, Гвинее, Египте, Йемене, Кампучии, Конго, Марокко, Сирии, Сомали, Турции, Шри-Ланке, Эфиопии и других освободившихся странах³¹.

В 70-х — первой половине 80-х гг. в составе советской почвенно-геоботанической экспедиции в Ливии работали десятки инженеров-почвоведов, геоботаников, специалистов по физике и химии почв из Молдовы. Группа молдавских специалистов выезжала в Алжир для ведения геологоразведочных работ на твердые полезные ископаемые³².

В исследуемый период в числе других союзных республик Молдова участвовала в оказании советской помощи странам Азии, Африки и Латинской Америки в области просвещения и образования, подготовки национальных кадров. Эта помощь оказывалась в самых разнообразных формах — от создания материально-технической базы вузов, техникумов и профтехучилищ до командирования в эти страны специалистов для работы в новых учебных заведениях.

В 60-х — первой половине 80-х гг. в числе советских педагогических кадров, выезжавших для работы в страны «третьего мира», были сотни специалистов из вузов, техникумов и профтехучилищ Молдовы. Они трудились в Национальном институте газа, нефти и химии в г. Бумердесе, Национальном институте легкой промышленности (Алжир), в университете г. Варанаси (Индия), браззавильском лицее им. А. Кабрала (Конго), сельскохозяйственных учебных центрах г. Нгуизе (Ангола), г. Маскаре (Алжир) и г. Шокве (Мозамбик), в профессионально-технических училищах Анголы, Афганистана, Гвинеи, Кампучии, Мозамбика и других учебных заведениях азиатских и африканских стран³³. Так, на 1 января 1982 г. из системы профтехобразования Молдовы за рубежом работали 28 высококвалифицированных специалистов, из которых 8 человек — в Алжире, 5 — в Гвинее, 4 — в Мозамбике, 3 — в Анголе, по одному — в Кампучии и Сирии. В 1982 г. выезжало еще два специалиста в Мозамбик, по одному — в Кампучию и Конго. Из вузов республики в 1981—1982 гг. в освободившиеся страны были командированы на работу 20 преподавателей различных дисциплин³⁴.

Специалисты из Молдовы добросовестно выполняли свой профессиональный долг, активно участвовали в научно-педагогической жизни стран пребывания. Многие из них заслужили высокую оценку местных властей. Так, преподаватель русского языка Молдавского университета Рожкова О. И. была награждена серебряным Орденом Славы за работу в Кабульском автомеханическом техникуме, преподавателю русского языка этого же университета Агаповой Л. И. по просьбе Министерства высшего образования и научных исследований Туниса был продлен срок работы в качестве методиста научно-консультационного пункта в Тунисском институте живых языков³⁵. Высоко был оценен труд заведующего кафедрой русского языка Тираспольского пединститута доцента Ищенко Д. С., который работал в Центре русских исследований Делийского университета им. Дж. Неру³⁶.

Одним из важнейших направлений помощи освободившимся странам в подготовке национальных кадров в исследуемый период было обучение иностранной молодежи в советских учебных заведениях, в том числе в ряде высших и средних специальных учебных заведений Молдовы. Первая группа студентов из Судана (3 чел.) была зачислена в Молдавский госуниверситет с 1 сентября 1962 г.³⁷ Затем в течение нескольких лет студенты из стран «третьего мира» в Республике Молдова не обучались. В 1972 г. два иностранца — из Гвинеи-Бисау и Анголы — получили в Молдавском агрономическом совхозе-техникуме дипломы агронома, а в 1974 первые 18 студентов из Ирака закончили Кишиневский индустриально-педагогический техникум, став специалистами по обработке металлов резанием. В 1972 г. в аспирантуре Кишиневского сельхозинститута учился гражданин Индии Ганеш Кумар. Спустя год в аспирантуре госуниверситета и сельхозинститута учились уже трое аспирантов из Индии, двое из Египта и один из Пакистана. В 1974—1975 гг. в госуниверситете в числе 430 иностранных граждан учились студенты из Индии, Кипра и Пакистана³⁸.

Значительно увеличился прием студентов и учащихся из освободившихся стран в учебные заведения Молдовы во второй половине 70-х гг. Так, в сентябре 1976 г. сюда для обучения прибыло 143 человека из 35 стран Азии, Африки и Латинской Америки³⁹. В 1979/80 учебном году в Молдавском госуниверситете, сельскохозяйственном институте, Кишиневском финансово-экономическом техникуме и молдавском агрономическом совхозе-техникуме обучалось уже 716 студентов, аспирантов и учащихся из 60 стран, в том числе из 37 африканских, 12 азиатских и 11 латиноамериканских⁴⁰. Первый выпуск иностранных специалистов в сельхозинституте состоялся в 1982 г. Его закончили 32 гражданина стран Азии, Африки и Латинской Америки, в том числе 17 — по специальности «ветеринария» и 15 — по специальности «агрономия»⁴¹.

В 1985/86 учебном году по 13 специальностям в Молдове обучалось 1120 юношей и девушек из 68 освободившихся стран. Наибольшими по количеству были землячества студентов и учащихся из Эфиопии — 143 человека, Афганистана — 108, Никарагуа — 91, Анголы — 52, Конго — 50, Иордании — 46, Народной Демократической Республики Йемен — 45, Ганы — 37, Гвинеи-Бисау — 35, Мали — 32 человека. В аспирантурах госуниверситета и сельхозинститута обучались представители 16 стран Азии, Африки и Латинской Америки⁴².

В течение 23 лет (1962—1985 гг.) учебные заведения Республики Молдова подготовили для зарубежных стран свыше 1300 специалистов, из которых 70 обучались в аспирантуре и успешно защитили кандидатские диссертации. Сегодня во многих регионах мира трудятся выпускники вузов нашей республики. В подавляющем большинстве они работают в административных и научно-исследовательских учреждениях, вузах своих стран и зарекомендовали себя грамотными специалистами⁴³. В то же время в исследуемый период в работе Министерства высшего и среднего образования, руководителей вузов и техникумов, ученых советов, части профессорско-преподавательского состава допускались, как свидетельствуют архивные источники, серьезные недостатки и упущения в постановке учебно-воспитательного процесса, создании условий для обучения и проживания иностранных студентов. Так, в первой половине 70-х гг. в процессе теоретической и практической подготовки иностранных учащихся в госуниверситете недостаточно учитывались особенности их довузовского образования и воспитания, специфические условия будущей работы. Не были решены и ряд вопросов организации учебного процесса, подбора и расстановки кадров преподавателей, материально-технического снабжения, быта и отдыха студентов⁴⁴.

В апреле 1976 г. Бюро ЦК КПМ отмечало, что руководство госуниверситета халатно относилось к устранению недостатков в обучении студентов из зарубежных стран. Теоретическое и практическое их обучение находилось «на низком уровне», не уделялось «должного внимания совершенствованию учебно-воспитательного процесса», не были «приняты меры по обеспечению всех студентов и учащихся учебными пособиями»⁴⁵.

С ростом числа студентов из стран Азии, Африки и Латинской Америки возникало все больше проблем, нерешенных вопросов в деле организации их учебы и быта. При этом руководители учебных заведений не в состоянии были решать возложенные на них задачи. Например, в конце 70-х гг. в сельхозинституте отсутствовала четкая система организации самостоятельной работы учащихся во внеучебное время, иностранные студенты слабо привлекались к научно-исследовательской работе, недостаточно были обеспечены учебно-методической литературой⁴⁶.

Однако принимавшиеся меры по устранению названных и других недостатков не давали практических результатов. В том же сельхозинституте, помимо имевшихся серьезных недостатков в постановке учебно-воспитательного процесса, в крайне неудовлетворительном состоянии находились бытовые условия для иностранных студентов.

В свою очередь следует отметить и неоднозначное отношение иностранцев к учебе. Многие из них посещали занятия нерегулярно, имели академическую задолженность. Кроме того, ими допускались частые нарушения правил проживания в общежитиях, злоупотребления спиртными напитками, нередко совершались правонарушения. Имели место случаи некорректных отношений иностранных студентов и учащихся с отдельными преподавателями и советскими студентами и гражданами⁴⁷.

И все же вклад Республики Молдова в торгово-экономическое сотрудничество Советского Союза с освободившимися странами в 1960—1985 гг. постоянно возрастал. Многие предприятия республики поставляли машины и оборудование для оснащения важнейших народнохозяйственных объектов, соорудившихся при техническом содействии СССР в странах «третьего мира». В строительстве и эксплуатации многих из них участвовали сотни молдавских рабочих, техников и инженеров. Выход Молдовы на мировой рынок с продукцией пищевкусовой и легкой промышленности в 70-х — первой половине 80-х гг. способствовал увеличению поставок в страны Азии, Африки и Латинской Америки.

Участвуя в работе по оказанию помощи освободившимся странам в области подготовки национальных кадров, несмотря на слабость материально-технической базы и неполную обеспеченность учебно-методическими пособиями, коллективы вузов и техникумов, где обучались иностранные студенты, добросовестно исполняли свои профессиональные обязанности. Профессорско-преподавательские кадры Молдовы проявили высокое мастерство и ответственное отношение к порученному делу и в период служебных командировок за рубежом.

На основе анализа имеющихся в нашем распоряжении документов можно сделать вывод о том, что в процессе реализации планов торгово-экономического и научно-технического сотрудничества с освободившимися странами возникали серьезные проблемы. Как указывалось выше, в условиях безраздельного господства командно-административной системы, строго регламентировавшей участие республик во внешнеэкономических связях страны, не оставалось места для развития инициативы и предприимчивости руководителей производства. Отсутствовала эффективная система материальной заинтересованности трудовых коллективов предприятий в увеличении экспортного производства и широком выходе на международный рынок. Серьезным тормозом в наращивании производства конкурентоспособной продукции была общая техническая отсталость ведущих отраслей народного хозяйства Молдовы, в том числе и машиностроения. Не способствовали упрочению партнерских связей с зарубежными фирмами и частые нарушения дисциплины поставок со стороны руководителей некоторых предприятий. Эти и ряд других факторов создавали серьезные препятствия на пути реализации потенциальных возможностей Республики Молдова в развитии эффективных и взаимовыгодных внешнеэкономических связей, в том числе и со странами Азии, Африки и Латинской Америки.

* * *

Провозглашение государственного суверенитета Республики Молдова положило начало новому этапу ее участия в международных связях. Кропотливая работа по наполнению Декларации о суверенитете конкретным содержанием открывает благоприятную перспективу и хорошие возможности для развития эффективного, взаимовыгодного торгово-экономического и научно-технического сотрудничества со всеми зарубежными странами. Многое, как нам представляется, теперь зависит от кадров всех уровней, непосредственно занимающихся в Республике Молдова внешнеполитической и внешнеэкономической деятельностью, от их инициативы и профессиональной подготовки. От них зависит, насколько быстро будет преодолен воинствующий диетантизм, пришедший на смену администрированию во внешнеэкономических связях республики, насколько целеустремленно и компетентно будет решаться важнейшая государственная задача — вхождение суверенной Республики Молдова в европейское и мировое экономическое сообщество.

Примечания

¹ ЦГА Республики Молдова. Ф. 3101. Оп. 1. Д. 1586. Л. 311, 312; Д. 1594. Л. 152—158.

² Текущий архив уполномоченного Министерства внешних сношений СССР при правительстве Республики Молдова. Материалы 1986 г. (в дальнейшем: ТА УМВС СССР при П РМ). Текущий архив Госснаба РМ (в дальнейшем ТА Госснаба РМ). Сведения о поставке продукции производственно-технического назначения для прямого экспорта за 1985 г.

³ ЦГА РМ. Ф. 3101. Оп. 1. Д. 1585. Л. 47, 196.

⁴ Там же. Д. 1586. Л. 311, 312; Д. 1594. Л. 152—156.

⁵ Там же. Д. 1590. Л. 51, 53, 54, 55; Д. 1586. Л. 245; Д. 1745. Т. 11. Л. 57;

Д. 1594. Л. 169, 210, 213, 236, 248; Д. 1595. Л. 149, 152.

⁶ Там же. Д. 1741. Л. 49—57

⁷ ТА Госснаба РМ. Заказ-наряды на поставку продукции производственно-технического назначения для прямого экспорта в 1971—1979 гг.

⁸ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 57. Д. 80. Л. 9, 10; Оп. 60, Д. 60. Л. 11; ТА Госснаба РМ. Сведения о поставке продукции производственно-технического назначения для прямого экспорта в 1982—1986 гг.

⁹ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 25, Д. 242. Л. 37; Оп. 27. Д. 207. Л. 58.

¹⁰ ЦГА РМ. Ф. 3000. Оп. 15. Д. 1663. Л. 17, 18; Д. 2219 «а». Л. 68, 100 «г»; Ф. 2460. Д. 573. Л. 1.

¹¹ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 60.

- Д. 60. Л. 11; ЦГА РМ. Ф. 24600. Оп. 1. Д. 1721. Л. 17, 32.
- ¹² ЦГА РМ. Ф. 3101. Оп. 1. Д. 1586. Л. 311, 312; ТА УМВС СССР при П РМ. Материалы за 1986 г.; ТА Госснаба РМ. Сведения о поставке продукции производственно-технического назначения для прямого экспорта за 1985 г.
- ¹³ Подсчитано по данным: ЦГА РМ. Ф. 3101. Оп. 1. Д. 1586. Л. 311, 312 313; ТА УМВС СССР при П РМ. Материалы за 1985 и 1986 гг.
- ¹⁴ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 34. Д. 77. Л. 26.
- ¹⁵ Народное хозяйство Молдавской ССР в 1987 г. Кишинев, 1986. С. 27, 70; Советская Молдавия. 1986. 21 октября.
- ¹⁶ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51.. Оп. 34. Д. 77. Л. 26.
- ¹⁷ ЦГА РМ. Ф. 3000. Оп. 15. Д. 2219 «а». Л. 63; ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 60. Д. 66. Л. 13; Оп. 63. Д. 76. Л. 143.
- ¹⁸ ЦГА РМ. Ф. 3101. Оп. 1. Д. 1595. Л. 49—50.
- ¹⁹ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 28. Д. 23. Л. 14—15.
- ²⁰ Там же. Ф. 51. Оп. 34. Д. 18. Л. 11—13.
- ²¹ ЦГА РМ. Ф. 3000. Оп. 15. Д. 2217. Л. 73—78; ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 39. Д. 68. Л. 40—42; Оп. 43. Д. 23. Л. 7—9; Оп. 46. Д. 22. Л. 18—20.
- ²² ЦГА РМ. Ф. 3000. Оп. 15. Д. 1663. Л. 14; Андрущак В. Е. Советская Молдавия в сотрудничестве СССР с освободившимися странами. Кишинев, 1987. С. 131—132.
- ²³ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 49. Д. 134, 123.
- ²⁴ Подсчитано по данным: Основные показатели внешнеэкономических связей Молдавской ССР с другими союзными республиками и зарубежными странами за 1977 г. Кишинев, 1980. С. 25—27; Архив ЦСУ РМ. Ф. 3021. Оп. 13. Д. 1053. Л. 15—16.
- ²⁵ Там же.
- ²⁶ Литература ши арта. 1984. 26 января; Ввоз и вывоз продукции из Молдавской ССР за 1982 г. (Статистический бюллетень). Кишинев, 1984. С. 116—119.
- ²⁷ Архив ЦСУ РМ. Ф. 3021. Оп. 13. Д. 1053. Л. 15, 16.
- ²⁸ Ввоз и вывоз продукции из Молдавской ССР. С. 116—119; Архив ЦСУ РМ. Ф. 3021. Оп. 13. Д. 1053. Л. 15—16.
- ²⁹ Подсчитано по данным: Основные показатели внешнеэкономических связей Молдавской ССР с другими союзными республиками и зарубежными странами за 1977 год. С. 25—27; ЦГА РМ. Ф. 3000. Оп. 15. Д. 1663. Л. 10, 14; Архив ЦСУ МССР. Ф. 3021. Оп. 13. Д. 1053. Л. 15—16.
- ³⁰ Там же.
- ³¹ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 36. Д. 114. Л. 7; Оп. 32. Д. 29. Л. 20; ЦГА РМ. Ф. 2848, оп. 33, д. 637, л. 94, 106; д. 412, л. 68; д. 856. л. 115, 150; Андрущак В. Е. Указ. соч. С. 132.
- ³² Андрущак В. Е. Указ. соч. С. 133.
- ³³ Андрущак В. Е. Указ. соч. С. 135. ЦГА РМ. Ф. 2848. Оп. 33. Д. 414. Л. 67; ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 33. Д. 152. Л. 23, 26, 27; Молдова социалистă. 1984. 1 май.
- ³⁴ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 60. Д. 90. Л. 126, 136; Оп. 63. Д. 101. Л. 51, 78.
- ³⁵ Вечерний Кишинев. 1983. 21 октября; Андрущак В. Е. Указ. соч. С. 136.
- ³⁶ ЦГА РМ. Ф. 2848. Оп. 33. Д. 638. Л. 74; ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 63. Д. 101. Л. 81.
- ³⁷ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 25. Д. 210. Л. 9.
- ³⁸ Там же. Оп. 33. Д. 152. Л. 22; Оп. 36. Д. 98. Л. 2; Андрущак В. Е. Указ. соч. С. 136—137.
- ³⁹ Андрущак В. Е. Указ. соч. С. 137.
- ⁴⁰ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 12. Оп. 18. Д. 26. Л. 60—64.
- ⁴¹ Там же. Оп. 24. Д. 10. Л. 44.
- ⁴² Андрущак В. Е. Указ. соч. С. 137, 138.
- ⁴³ Там же. Ф. 51. Оп. 36. Д. 98. Л. 3. Советская Молдавия, 1985. 13 сентября.
- ⁴⁴ ПА ИОПИ ЦК КПМ. Ф. 51. Оп. 36. Д. 27. Л. 2; Д. 98. Л. 3.
- ⁴⁵ Там же. Ф. 12. Оп. 24. Д. 9. Л. 109.
- ⁴⁶ Там же. Л. 104, 105, 106.
- ⁴⁷ Там же. Оп. 24. Д. 9. Л. 24, 25, 26 27; Кишиневские новости. 1991. 12 февраля.

ISTORIOGRAFIE ИСТОРИОГРАФИЯ

А. И. Ешану

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ МОЛДАВСКОЙ СРЕДНЕВЕКОВОЙ КУЛЬТУРЫ В ПОСЛЕВОЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ (Некоторые итоги и задачи)

Опыт перестройки в СССР, в том числе в Республике Молдова, показывает, что одним из главных препятствий на пути преодоления застойных явлений в нашей стране является кризис культуры.

На первом съезде народных депутатов СССР в выступлении академика Д. С. Лихачева прозвучала чрезвычайно важная и верная, на наш взгляд, мысль о том, что «низкое состояние культуры и нравственности... сделают бесплодными, бесполезными все наши усилия в любой области». Вот почему исследование проблем истории культуры, выдвижение задач подъема общеобразовательного и общекультурного уровня народа относятся к числу самых насущных задач общества. В этом контексте обращение к духовному опыту и наследию прошлого является одной из актуальнейших задач исторической науки. До настоящего времени в Республике Молдова в связи с отсутствием какого-либо специализированного научного центра история культуры молдавского народа изучалась бессистемно и спорадически.

В послевоенной молдавской историографии, посвященной проблемам истории культурного развития Молдовы, на наш взгляд, можно выделить два небольших этапа: первый — с конца 40-х до середины 60-х гг., когда вышла в свет двухтомная «История Молдавской ССР» (Кишинев, 1965—1968); второй этап длится примерно с середины 60-х до конца 80-х гг. Насколько продвинулась историография в изучении интересующей нас проблематики, показал опыт написания однотомной «Истории Молдавской ССР», а также подготовка глав по культуре второго тома многотомной «Истории Молдавской ССР».

С самого начала следует сказать, что продвижение в этой области не столь существенно, сколь следовало бы ожидать. Судя по всему, в начале 90-х гг. на пороге последнего десятилетия XX в. в ходе перестройки и настоящей крупномасштабной переоценки ценностей в нашей историографии, как и в обществе в целом, начинается (по крайней мере, должен начаться) качественно новый этап. Несомненно, приведенная периодизация нуждается в некотором уточнении и обосновании в соответствии с определенными научными критериями, но это отдельный вопрос и в данной статье рассматривается лишь в общих чертах.

Поскольку о наличии каких-то научных направлений говорить пока рано, отметим, что исследования основных форм, направлений, течений истории молдавской средневековой культуры, наметившиеся было в предвоенные годы и ранее в Бессарабии, в послевоенные годы были прерваны в результате известных событий сталинских репрессий и бесчинств против любой национальной культуры и интеллигенции как ее носительницы. Поэтому все, что начало появляться в интересующей нас области в конце 40-х гг. в тех трудных условиях всеобщей подозрительности и крайнего догматизма выглядело очень робко и скромно, в

** Доработанный вариант доклада, представленного на республиканской научной конференции «Историческая наука Молдавской ССР: состояние и перспективы», состоявшейся 20 марта 1990 г. в Институте истории АН Республики Молдова.

виде различных информативных и юбилейных публикаций в газетах и журналах, посвященных деятелям культуры и общественно-политической мысли эпохи феодализма. В них рассматривались главным образом вопросы, во многом примыкавшие к истории общественно-политической мысли XV—XVIII вв., а также сквозь призму ярко выраженных классовых позиций характеризовались воззрения различных деятелей культуры (Г. Уреке, М. Костин, Н. Милеску-Спэтару, Д. Кантемир и др.)¹.

В конце 50-х — начале 60-х гг. несколько усиливается интерес к проблемам и памятникам истории культуры. Несомненно позитивным шагом в этот период явилось осуществление первых самостоятельных изданий наиболее известных произведений деятелей культуры Молдавии средних веков². Постепенно стали появляться отдельные статьи по истории книжной культуры, летописания и прикладного искусства, которые, правда, носили преимущественно информативный, юбилейно-биографический или компилятивный характер. Несколько позднее, в 1956 г., вышел в свет и первый монографический труд, посвященный жизни и деятельности И. Некулче³ — одного из наиболее ярких представителей молдавской культуры XVIII в.

Предпринимались также попытки осмыслить достигнутые рубежи (вклад отдельных ученых — А. И. Яцимирского, П. Сырку и др.) в исследовании различных проблем истории культуры в русской историографии до 1917 г. и румынской (П. П. Панантеску и др.) — до 1944 г. Но эта деятельность, крайне ограниченная по масштабам, велась к тому же с позиций известной предвзятости, поскольку, исходя из идеологических и политических установок того времени, все, что относилось к так называемой буржуазной науке, представлялось в негативном свете. Многие выдвинутые ранее положения подлежали методичной и довольно примитивной критике с классовых позиций.

Вместе с тем уже в конце 50-х — начале 60-х гг. (после XX съезда КПСС) все больше осознается необходимость осуществления более широких исследований для создания оригинальных работ в области истории молдавской феодальной культуры. Следует напомнить об известной раньше и несколько забытой сейчас дискуссии по оценке и освоению наследия прошлого, классики, развернувшаяся на страницах республиканской и даже всесоюзной печати, которая вылилась в ряд интересных, но противоречивых по характеру и содержанию выступлений.

В данной статье мы не будем подробно излагать высказанные мнения по этой важнейшей проблеме, хотя нет сомнений, что она заслуживает и требует более детального разбора в самостоятельном исследовании. Ограничимся лишь констатацией, что в те годы, в условиях «политического потепления», в ходе этой дискуссии развернулся довольно широкий обмен мнениями относительно поиска путей объективной и всесторонней оценки возможностей дальнейшего изучения и освоения культурного наследия молдавского народа, включения его духовных и культурных ценностей в современный культурный процесс. Не претендуя на безупречность нашей оценки хода дискуссии, при подведении ее итогов и расстановке соответствующих акцентов все же следует сказать, что в ней преобладал дух прежних окостенелых концепций. Вместе с тем отметим и ряд смелых, отличающихся прямоотой мыслей и взглядов, которые должны получить более объективную оценку в наши дни.

Нельзя не отметить отдельные позитивные сдвиги, прослеживающиеся в ходе дискуссии. Однако в целом преодоление прямолинейности и догматизма в оценке культурных ценностей и процессов продвигалось очень медленно. Не предпринималось существенных шагов в подготовке необходимых кадров и, соответственно, разработки и выполнения определенных программ в этой области. Поэтому, за исключением отдель-

ных работ Е. М. Руссева, В. П. Коробана, Е. Д. Левита по летописанию и истории молдавской литературы, ничего примечательного по интересующей нас проблематике в научной печати не появилось.

Наиболее важными и актуальными, магистральными и определяющими для судеб молдавской культуры считались проблемы истории молдавско-русско-украинских связей, которыми, кстати сказать, ограничиваются исследования по истории культурных связей Молдовы в этот длительный период. Некоторые итоги проведенных исследований и введения в научный оборот отдельных памятников истории письменной культуры были подведены в первом томе «Истории Молдавской ССР»⁴ и в историографическом труде Я. С. Гросула и Н. А. Мохова⁵. В их основу легли общепринятые в то время и не преодоленные до настоящего времени критерии и стереотипы исторического мышления. Материал подается опять-таки на основе строгих классовых позиций и явного преувеличения постоянной помощи и всеобъемлющего благотворного влияния со стороны русской и украинской культур⁶, с явным принижением роли церкви, ее институтов, деятелей в становлении и развитии молдавской феодальной культуры, значения связей с другими соседствующими народами и регионами, замалчиванием взглядов деятелей культуры XVII—XVIII вв. относительно исторических корней народа.

В последующий период, с середины 60-х до середины 80-х гг., работы по изучению и введению в научный оборот памятников культуры и освоению культурного наследия нашего народа в целом велись в выработанном прежде русле, в основном теми же исследователями, что и в предшествующий период. Данный этап характеризуется выходом в свет ряда значительных трудов Е. М. Руссева⁷, В. П. Коробана⁸, Г. Ф. Богача⁹ и др.

К примеру, в центре внимания монографических трудов Е. М. Руссева стоят молдавские летописи XV—XVIII вв. как литературные памятники, как памятники феодальной идеологии. Довольно весомым является научный вклад В. П. Коробана, в трудах которого (посвященных произведениям Мирона Костина, Дмитрия Кантемира, Иона Некулче) на первый план выдвигались главным образом общечеловеческие ценности, с гуманистических позиций рассматривались взгляды различных деятелей культуры¹⁰. Начатые Т. А. Крачуном¹¹ исследования в области истории школы и педагогической мысли были продолжены на более широкой источниковой и историографической основе А. И. Ешану¹². Заметным явлением в историографии средневековой культуры Молдовы на данном этапе стала работа В. С. Кирияка, посвященная молдавской старопечатной книге XVII—XVIII вв.¹³

Расширяется в этот период и круг изданий памятников письменной культуры. Усилиями Е. М. Руссева, П. Г. Дмитриева и Т. Ф. Челак издаются летописи И. Некулче (1969, 1974), Г. Уреке (1971), М. Костина (1972). И. Вартичан издает «Иероглифическую историю» (2-е изд., 1973), В. Ермуратский и Л. Панкратьев — «Описание Молдавии» Д. Кантемира на русском языке (1973). Вслед за этим в свет вышел ряд изданий работ Д. Кантемира на молдавском языке. Ф. А. Грекул и В. И. Буганов издали в Москве «Славно-молдавские летописи» (1976), а ленинградский исследователь О. А. Белоброва издала в Ленинграде «Эстетические трактаты» Н. Милеску-Спафария (1978).

Однако, несмотря на эти позитивные сдвиги в изучении некоторых явлений молдавской культуры, отдельных произведений деятелей культуры, литературы и искусства, коренного поворота к более широкому исследованию очерченной проблематики не произошло. Осознание подобного положения вещей спорадически приводило к изданию отдельных работ (скорее научно-популярного характера), в которых раскрывались определенные стороны письменной культуры (особенно истории литературы)¹⁴ и изобразительного искусства¹⁵. Относительно большого

внимания был удостоен крупнейший деятель молдавской культуры Д. Кантемир (1673—1723 гг.) и его произведения, особенно в связи с 300-летним юбилеем со дня рождения¹⁶, хотя и в последующий период он не остался вне поля зрения исследователей, что подтверждается переизданием ряда его трудов.

К сожалению, и в этот период, за редким исключением, отсутствуют масштабные исследования (даже в виде статей) проблемного характера, касающиеся различных явлений культурной жизни Молдовы XIV — первых десятилетий XIX вв., особенно когда речь идет о важнейших вопросах молдавской культуры в контексте таких общеевропейских культурных эпох и течений, как Возрождение, Реформация, Барокко, Просвещение¹⁷. Крайне односторонне изучались и культурные контакты Молдовы с другими народами. Фактически под негласным запретом находилось исследование проблемы связей с Валахией и Трансильванией. Это, несомненно, привело к искаженному представлению не только о культурных связях, но и о развитии молдавской культуры в целом, поскольку через посредство этих стран осуществлялись во многом культурные контакты с Юго-Восточной и Центральной Европой и именно с ними молдавская культура наиболее органически и тесно была связана на протяжении многих веков, учитывая их общие этнические и культурные корни.

В определенной мере некоторые итоги развития науки в этой области получили отражение в однотомной «Истории Молдавской ССР» (русское издание — 1982 г., молдавское — 1984 г), а также в первом томе многотомного издания по истории молдавской литературы, вышедшем в свет в 1986 г.¹⁸, в ряде работ литературоведа Е. Д. Левита¹⁹.

В последние годы предприняты попытки несколько расширить и углубить прежнюю исследовательскую проблематику в области средневековой культуры. Наряду с традиционными стали затрагиваться новые направления и проблемы, по которым был издан ряд монографий и статей. Среди них следует отметить публикации Г. Е. Бобынэ²⁰, А. И. Ешану²¹, С. В. Фомина²², С. Г. Лупана²³, Э. Д. Драгнева²⁴ и др.

Заметным явлением в области изучения истории, культуры, освоения культурного наследия в последние годы в нашей республике стали новые издания произведений Г. Уреке²⁵, М. Костина²⁶, Досифея²⁷, Н. Милеску-Спафария²⁸, Д. Кантемира²⁹, а также молдавских народных книг³⁰. Это способствовало более широкому включению в современный культурный процесс наиболее передовых идей мыслителей и деятелей культуры прошлого. Однако предстоит еще большая работа, так как многие произведения нашего культурного наследия не обнаружены.

Подводя итог представленного историографического обзора, следует признать, что поскольку за весь истекший послевоенный период принято было в основном исходить из приоритетности социально-экономической проблематики, то молдавская культура, в отсутствие продуманной и целенаправленной программы по изучению и освоению культурного наследия, исследовалась лишь спорадически, по остаточному принципу. Вследствие этого многие важные проблемы оставались вне поля зрения науки. Мало или почти не изучались такие важные аспекты, как молдавская культура в контексте международных культурных течений эпохи феодализма, слабо изучалась материальная культура и роль церкви в культурном развитии княжества. Несмотря на это, в целом в молдавской (при некотором участии и союзной) историографии рассматриваемого периода была проведена полезная работа. С учетом разработок и публикаций в зарубежной (в основном румынской) историографии она, несомненно, послужит основой для дальнейшего исследования явлений, течений и достижений молдавской средневековой культуры, ее места в контексте международных культурных связей эпохи. Этому в немаловажной степени будет способство-

вать расширение горизонтов мышления в условиях перестройки общества в целом и сферы науки в частности.

Дальнейшая разработка проблем истории духовной культуры в условиях демократических преобразований должна основываться на объективных критериях подлинных качеств духовных и культурных ценностей народа. Главная задача историков культуры, по нашему мнению, состоит в исследовании и возрождении подлинных, непреходящих ценностей духовной культуры Молдовы в контексте истории культурных процессов всех румынских земель и княжеств. При этом необходимо покончить с конформизмом с показухой в науке. Основными ориентирами для исследования должны стать по-настоящему объективные исторические процессы, освещаемые с позиций истинных общечеловеческих и общегуманистических ценностей. Для этого необходимо кардинально изменить свое отношение к культуре, к духовному наследию народа, его роли в жизни общества на любом этапе его развития, особенно на современном. Исследования проблем культуры должны занимать достойное место в современном процессе развития науки в нашей республике.

Примечания

- ¹ См.; Урсул Д. Т. Философские и общественно-политические взгляды Н. Г. Милеску-Спафария. Кишинев, 1955; Ермуратский В. Н. Общественно-политические взгляды Дмитрия Кантемира. Кишинев, 1956; и др.
- ² Так, в 1956 г. на молдавском языке были изданы сборник легенд И. Некулче «О самэ де кувинте» и труд Н. Милеску «Сибирь и Китай», а в 1957 г. впервые были изданы в республике «Избранные произведения» М. Костина, включающие монографию «Де нямул молдовенилор» и «Летопись Страны Молдавской»; отдельными изданиями вышло «Описание Молдавии» Д. Кантемира (Кишинев, 1957. «Дескриеря Молдовей»).
- ³ Коробан В. П., Руссев Е. М. Летописец Ион Некулче. Жизнь и творчество. (Молдавское издание — 1956 г., русское — 1958 г.).
- ⁴ История Молдавской ССР. В 2-х т. Т. 1. Кишинев, 1965, С. 252—284, 354—370.
- ⁵ Гросул Я. С., Мохов Н. А. Историческая наука Молдавской ССР. М., 1970.
- ⁶ Грекул И. Д. Свет приходит из Москвы. Кишинев, 1960; Руссев Е. М. Де ла Москва лучяште лукоаре. Кишинев, 1979; Мохов Н. А. Очерки истории молдавско-русско-украинских связей. Кишинев, 1961; Его же. Молдавия эпохи феодализма. Кишинев, 1964. При этом мы вовсе не отрицаем существовавшие в рассматриваемый период культурные связи как с Русским государством, так и с украинскими землями.
- ⁷ Руссев Е. М. Слова кроникэряскэ — екоул бэтрыней Молдове: студий историко-литераре. Кишинэу, 1974; Его же: Кронोगрафия молдовеняскэ дин вякуриле XV—XVIII. Кишинэу, 1977; Его же. Молдавское летописание — памятник феодальной идеологии. Кишинев, 1981.
- ⁸ Коробан В. П. Дмитрие Кантемир — скриитор уманист. Кишинэу, 1973.
- ⁹ Богач Г. Ф. Пажинь де историография литерарэ. Кишинэу, 1970; Его же: Летописецул луй Вартоломеу Мэзэрянэу//Пажинь дин история литературий ши културий молдовенешть. Кишинэу, 1978. С. 160—170 и др.
- ¹⁰ Коробан В. Романул «История иероглификэ» де Д. Кантемир (250 де анэ де ла дата скриерий)//Октомбрие. 1955, №11. С. 80—90; Его же: Дмитрий Кантемир//Октябрь. 1953. №5. С. 77—83; Его же. Мирон Костин (1633—1691)//Ынсемнэрь штинцифиче але Университэций дин Кишинэу, 1957. Т. 31. С. 105—132; Его же: Рефлексия морал-философикэ ши обсервация психоложикэ ла Гр. Уреке, М. Костин ши И. Некулче//Лимба ши литература молдовеняскэ. 1969. №2. С. 6—14; Его же. Дмитрие Кантемир — скриитор уманист. Кишинэу. 1973; Его же. Дмитрий Кантемир: к 300-летию со дня рождения//Вопросы литературы. 1973. №10. С. 151—159.
- ¹¹ Крачун Т. А. Очерки по истории школы и педагогической мысли в Молдавии. Кишинев, 1969.
- ¹² Ешану А. И. Школа и просвещение в Молдавии (XV — начало XVIII в.). Кишинев, 1983.
- ¹³ Кирияк В. С. Картя ши типарул ын Молдова ын секолле XVII—XVIII. Скипе дупэ материалеле депозитате ын УРСС. Кишинэу, 1977.
- ¹⁴ Вартчан И. К., Василенко И. С., Левит Ф. Д., Попович К. Ф. Дин трекутул културал ши литерар ал попурулуй молдовенеск Кишинэу, 1969.
- ¹⁵ Зевина А., Родник К. Изобразительное искусство Молдавии. Кишинев, 1965; Искусство Молдавии. Кишинев, 1968.

- ¹⁶ Наследие Дмитрия Кантемира и современность. Сб. статей. Кишинев, 1976; *Ермуратский В. Н.* Дмитрий Кантемир — мыслитель и государственный деятель. Кишинев, 1973.
- ¹⁷ *Левит Е.* Дефиниция ленинизта а илуминизмулуй ши проблемеле илуминизмулуй молдовенеск//*Левит Ф.* Студий де историе литерарэ. Кишинэу, 1971. С. 5—27.
- ¹⁸ История литературей молдовенешть. Волумул I. Де ла орижинь пынэ ла 1840. Кишинэу, 1986.
- ¹⁹ См.: *Левит Е. Д.* Историзмул медиевал//Литература молдовеняскэ ши проблема историзмулуй. Кишинэу, 1990. С. 41—60.
- ²⁰ *Бобынэ Г. Е.* Гуманизм в философской и общественной мысли Молдавии в XVII — начале XVIII в. Кишинев, 1988.
- ²¹ *Ешану А. И.* Димитрие Кантемир. Дескриеря Молдовей. Манускрисе ши едиций. Кишинэу, 1987.
- ²² *Фомин С. В.* Кантемиры в изобразительных материалах. Кишинев, 1988; *Его же.* «Пером и мечом сотруждаеся...». Кишинев, 1990.
- ²³ См.: *Лупан С. Г.* Гуманистические воззрения Н. Г. Милеску-Спафария//
- Н. Г. Спафарий — ученый, мыслитель, государственный деятель. Кишинев, 1989. С. 32—42; *Его же:* Н. Милеску-Спафарий. Книга о причинах падения царей и условиях их процветания. Там же. С. 101—132 и др.
- ²⁴ *Драгнев Э. Д.* Каушанский памятник молдавского феодального искусства (вопросы датировки, атрибуции и внешних влияний)//Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. Кишинев, 1988. С. 146—162.
- ²⁵ *Уреке Григоре.* Летописецул Цэрий Молдовей. Едичия а доуа. Кишинэу, 1988.
- ²⁶ *Костин Мирон.* Опере. Кишинэу, 1989.
- ²⁷ *Дософтей.* Опере поетиче. Кишинэу, 1989.
- ²⁸ *Милеску Спэтару Н.* Книга о причинах падения царей и условиях их процветания//Н. Г. Милеску-Спафарий — ученый, мыслитель, государственный деятель. Кишинев, 1989. С. 101—132. (Публикация С. Г. Лупана).
- ²⁹ *Кантемир Димитрие.* История иероглификэ. Кишинэу, 1987; *Его же.* Дескриеря Молдовей. Кишинэу, 1988.
- ³⁰ Кэрпице популаре дин Молдова. Вякуриле XVII—XVIII. Кишинэу, 1989.

Rezumat

În articol este analizată evoluția istoriografiei din Moldova din perioada postbelică sub aspectul includerii treptate în aria de cercetare științifică a problemelor de istorie a culturii medievale. Autorul distinge câteva etape în studierea și valorificarea în republică a moștenirii culturale a poporului. Rezultatele sînt, după opinia cercetătorului, destul de modeste și poartă în mare măsură pecetea specificului perioadei de după război.

Transformările progresiste din ultimii ani, după părerea cercetătorului, crează condiții favorabile atît pentru lărgirea ariei de cercetare a culturii medievale, cît și pentru valorificarea și reevaluarea moștenirii noastre spirituale, pentru repunerea în circuitul de valori a celor mai de samă monumente de cultură. Prin aceasta trebuie să fie depășită starea nesatisfăcătoare de lucruri în domeniul respectiv de cercetare a istoriei poporului nostru.

N. Petrovski

CONTEXTUL EXTERN AL PROBLEMEI UNIRII ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ DIN ANII 1965—1989

Unirea Principatelor Dunărene reprezintă unul din cele mai importante evenimente din istoria poporului român. E firesc, deci, că tot ce ține de istoria acestui eveniment a fost și este în permanentă atenție a istoriografiei române. Lipsește însă un studiu special istoriografic, care ar analiza cadrul extern al Epocii Unirii și ar schița perspectiva studierii acestei probleme științifice¹. Lucrarea de față, avînd ca scop cercetarea istoriografiei române dintre anii 1965—1989 privitor la contextul internațional al Unirii, reprezintă o încercare de a contribui la completarea acestei lipse.

Atît cadrul cronologic, cît și aspectul dat al problemei Unirii propus pentru cercetare au fost alese de autor nu arbitrar, ci fiind conștient de particularitățile și specificul istoriografiei române din anii regimului

ceaușist. E știut, că alături de multe alte fenomene de ordin social-economic, politic și ideologic în anii de dictatură ceaușistă a avut loc o reorientare (în comparație cu perioada precedentă) în tratarea trecutului istoric, în primul rând, al istoriei poporului român. Aceasta, pe de o parte, a fost însoțită de debarasarea de dogmele istoriografiei «epocii Roller», de reîntoarcere la tradițiile istoriografiei române clasice, reabilitarea istoricilor, proclamați odinioară «burgeji» ba chiar uneori și «dușmani ai poporului». Pe de altă parte, în procesul de reabilitare a istoriografiei clasice, nu rareori caracterul obiectiv al cercetărilor istorice ceda locul spiritului național — patriotic exagerat.

Ținem să menționăm în mod deosebit, că știința istorică a fost silită de către oficialități să interpreteze istoria neamului românesc într-un mod conformist, în modul în care aceasta ar legifera practica social-economică și politică caracteristică «Epocii de Aur». Astfel în anii 60—80 istoriografia română oficială în mare măsură (mai depindea mult și de moralitatea autorilor concreți) s-a transformat într-un conglomerat, simbioză a tradiției clasice, îmbogățită într-un fel sau altul de noi cercetări și investigații, plus dogmele marxiste în varianta ceaușistă. Reviziei în acest sens au fost supuse marea majoritate a evenimentelor de cotitură din istoria României, inclusiv Unirea Principatelor în 1859.

Revoluția din decembrie 1989, eliberând România de ideologia totalitaristă, deschide noi perspective în fața istoriografiei române.

Un aport substanțial la studierea problemei despre «Chestiunea română» în relațiile internaționale l-a adus istoricul D. Berindei². El reiese din concepția tradițională a istoriografiei române, că Unirea a fost aspirația seculară a poporului român. Meritul autorului constă în faptul, că el studiază cadrul social-economic care a dus la înfăptuirea Unirii Principatelor.

D. Berindei argumentează că pentru prima dată chestiunea despre unirea Principatelor române s-a ivit ca problemă internațională în timpul Conferinței de la Viena din 1855. Analizând lucrările acestui for european, menționează poziția favorabilă Unirii Principatelor, pe care au ocupat-o, cei drept din diferite motive, Franța și Rusia, și defavorabilă a celorlalte mari puteri³. Cercetînd multilateral problema constituirii statului național român în contextul european, D. Berindei susține, că problema Unirii Principatelor a preocupat cercurile diplomatice și politice ale continentului, că «ideea Unirii intrase în dezvoltarea diplomatică a Europei, tergiversări se mai puteau ivi, dar nu mai putea fi oprit cursul în direcția realizării acestei idei»⁴. Concomitent el insistă, că totuși «chestiunea română» a devenit o chestiune europeană de importanță majoră în urma eforturilor patriotice a poporului român. Într-o lucrare de sinteză a tot ce a scris el în decurs de decenii despre epoca făuririi și consolidării statului național, D. Berindei încă o dată subliniază, că «Unirea Principatelor române n-a fost rezultatul unui joc de hazard ori a bunăvoinței puterilor europene, dar îndeplinirea unui lung proces interior»⁵.

Pe o bază largă de documente, materiale de arhivă, problema ce ne interesează este studiată de istoricul L. Boicu, care introduce în literatura de specialitate noțiunea de «geneză» a «chestiunii române». El o prezintă ca pe un «fenomen istoric implicat confruntărilor internaționale care au însoțit formarea națiunii și a statului național român, stabilirea locului și rolului procesului de constituire a acestuia din urmă în sistemul raporturilor interstatale ale epocii»⁶. Pentru L. Boicu era caracteristic evidențierea luptei românilor, însuși ajunși în stadiul conștiinței ca națiune, cînd ei izbutesc să impună puterilor europene necesitatea soluționării «chestiunii române» în sens național». Istoricul nu neagă rolul factorului extern în geneza «chestiunii române». Însă el vorbește despre asocierea factorului extern la un proces istoric intern,

urmărind totodată geneza «chestiunii române» din punctul de vedere al conduitei puterilor europene față de constituirea statului național român unitar.

În acest context L. Boicu demonstrează legătura strânsă între dezagregarea Imperiului Otoman și geneza «chestiunii române», considerînd-o ca o parte componentă a chestiunii Orientale. Autorul evidențiază fazele dezvoltării «chestiunii române»: de la cea uniformă și văduvită de sens național modern a eliberării de sub jugul otoman a tuturor creștinilor, la cea a creării unui stat național unitar și independent.⁸

Oprindu-se asupra premiselor îndepărtate ale «chestiunii române», L. Boicu emite o părere nouă și poate discutabilă în istoriografie, că ea își i-a începutul după pacea încheiată la Carloviț (1699), cînd odată cu trecerea chestiunii Orientului⁹ într-o fază nouă, situația țărilor române devine unul din aspectele permanente ale acestei chestiuni. L. Boicu analizează și premisele apropiate ale genezei «chestiunii române», care poartă amprenta schimbărilor societății române în a doua jumătate a sec. XVIII.

După cum susține L. Boicu, pentru prima dată «ideea Unirii Principatelor a fost recunoscută formal și oficial ca problemă internațională cu o soluție național-românească»⁹ la Conferința de la Viena din martie 1855.

L. Boicu analizînd lucrările conferinței de la Viena menționează, că Austria în raport cu ceea ce și propusese atunci putea fi mulțumită din trei puncte de vedere. Și anume: 1. Unirea Moldovei cu Țara Românească a fost escomodată la conferință; 2. Au fost anihilate pretențiile de suzeranitate ale Porții și poziția specială a Rusiei; 3. Cabinetul din Viena își asigură posibilitatea de a interveni în treburile interne ale Principatelor ori de cîte ori ar fi pretins să descopere semne de uneltire primejdioase pentru liniștea sa. Aceasta din urmă, conchide Boicu, făcea iluzorie independența administrației Principatelor confirmată la conferință¹⁰.

Cercetînd planurile și interesele marilor puteri față de Unire la această conferință, M. Mușat arată poziția diferitelor puteri. El vorbește despre atitudinea favorabilă a reprezentanților Franței și Rusiei față de Unire, precum și despre poziția Turciei, Austriei și Angliei¹¹. Un alt istoric, A. Iordache ajunge la concluzia că Anglia se opunea oricărei idei de unire și independență a Principatelor Române. Drept rezultat al politicii lordului Clarendon se crea o confuzie între dreptul Porții la suzeranitate și suzeranitate¹².

În general, istoricii preocupați de această temă, ajung la concluzia că Conferința de la Viena pentru prima dată a luat în discuție problema Unirii Principatelor, dar ea n-a putut oferi Europei soluții concrete.

În lucrările istoricilor români din perioada cercetată cu mult mai pe larg decît în anii precedenți e studiată poziția marilor puteri la Conferința de la Constantinopol, unde, cum scria N. Iorga, trebuia să se discute într-o atmosferă turcească soarta poporului român¹³. După părerea lui D. Berindei, Protocolul referitor la viitoarea situație a Principatelor Dunărene încheiat la Constantinopol stabilea baze politice evident mai democratice decît cele ale Regulamentului organic, care înceta de a fi «legea fundamentală» a celor două țări. Principatele «ca parte integrantă din Imperiul Otoman» urmau să aibă o administrație separată și independentă, sub suzeranitatea otomană și sub conducerea directă a unor domni autohtoni. Pe de altă parte, Principatele urmau a fi reprezentate în relațiile lor externe de Poartă, iar tratatele încheiate de aceasta «vor continua să fie executorii și în Principate». Putem fi de acord cu concluzia autorului despre caracterul heteroclit al Protocolului de la Constantinopol. D. Berindei menționează, că el, pe de o parte, conținea prevederi progresiste ce deschideau drum spre constituirea

statutului modern: egalitatea de drepturi civile și politice, admiterea moldovenilor și muntenilor în slujbe politice, libertatea economică, reorganizarea relațiilor agrare prin răscumpărarea clăcii și a serviciilor personale, suprimarea capitației și supunerea proprietății funciare la impozit etc. Iar pe de altă parte, apare interesele Porții și ale puterilor, sacrificând interesele reale ale românilor, menținând celor două țări un statut internațional, devenit anacronic¹⁴.

Drept rezultat al analizei materialelor de arhivă L. Boicu¹⁵ ajunge la concluzia că Austria la conferința de la Constantinopol nu accepta o subordonare mai mare a Principatelor față de Poartă, pentru a-și înlesni consolidarea și dezvoltarea propriei sale influențe în Moldova și Valahia. De asemenea, constată istoricul, ea urmărea scopul ca organizarea Principatelor să fie făcută la fața locului de către români, pentru a putea interveni cu mai mult succes în vreme când trupele sale continuau să ocupe Moldova și Valahia. Austria consideră o greșală anularea Regulamentului Organic în Principate, cerînd doar o revizuire a lui. În așa fel, L. Boicu ajunge la concluzia întemeiată că apărarea de către austrieci a autonomiei Principatelor ținea doar la posibilitatea cabinetului de la Viena de a acționa împotriva Unirii și a unor înnoiri structurale. În lucrarea de sinteză consacrată istoriei relațiilor internaționale ale României, L. Boicu constata just, că hotărârile conferinței de la Constantinopol au fost în esență retrograde; ele n-au dat nici un răspuns pozitiv la nici una din aspirațiile esențiale ale românilor. De asemenea, el subliniază, că reprezentanții puterilor europene la Constantinopol s-au întrunit pentru a ferici Principatele cu baze ale organizării lor statale fără ca românii să fie consultați¹⁶.

Noi opinii referitor la Conferința de la Constantinopol găsim în lucrarea lui S. Neagoe¹⁷. După părerea lui, Protocolul încheiat la 11 februarie 1856 la Constantinopol era satisfăcător pentru Principate, deoarece el permitea de a realiza unele reforme cu caracter democratic, cum erau cele privitoare la raporturile dintre țărani și proprietarii de pământ. Totodată, autorul conchide, că acest document conținea și stipulații inacceptabile, întrucît teritoriile Moldovei și Munteniei erau proclamate parte integrantă din Imperiul Otoman.

În general, în istoriografia română din această perioadă se dă o caracteristică mult mai amplă a Conferinței de la Constantinopol.

Un loc central în lucrările istoricilor din România revine întrebării despre rolul și importanța hotărîrilor Congresului de la Paris din februarie—martie 1856 privitor la Principate. Spre deosebire de istoricul francez Duroselle I. B., englez Taylor A. I. ș. a.¹⁸, care considerau că Congresul de la Paris a creat România, D. Berindei menționează, că: «Tratatul de la Paris, deși prevăzuse în articolele sale unele măsuri referitoare la Principate, a fost totuși departe de a da o soluție problemei în sine și îndeosebi de a da o rezolvare năzuințelor poporului român din cele două țări». Și mai departe el continuă: «Tratatul... nu rezolvase problemele social-economice ce se puneau cu deosebită acuitate în Principate. Este însă drept, că datorită campaniei puternice din țară a mișcării unioniste, acțiunii emigrației din afara hotarelor, ca și poziției puterilor favorabile Unirii (Franța, Rusia, Sardinia și Prusia), tratatul nu aprecia ca încheiată chestiunea Principatelor, ci asigurase condițiile pentru dezbateră în continuare a problemelor care frământau poporul român¹⁹. Făcînd o analiză minuțioasă D. Berindei ajunge la concluzia că prevederile tratatului reflectau elemente ale dezbaterilor diplomatice precedente Congresului, începînd cu conferința de la Viena. Anumite aspecte ale problemei Principatelor au fost rezolvate: cele două țări erau lăsate sub suveranitatea Porții, dar și sub garanțiile marilor puteri, erau apărate de amestecul în treburile lor interne, li se garanta o administrație independentă națională, libertatea cultului, legislației, comerțului și navigației ș. a. Totodată Con-

gresul n-a putut elucida definitiv problema Unirii. Se prevedea o procedură complexă a organizării statului român modern. Spre deosebire de unii istorici, care afirmă că Napoleon III, conducându-se de principiul naționalităților și ținând cont de apartenența românilor la ginta latină, totdeauna susținea formarea statului național independent român²⁰, D. Berindei evidențiază și politica oscilatoare a împăratului francez, care la un moment dat a înaintat planul transmiterii statului românesc ducelui de Modena, adică indirect Austriei, ceea ce iar permite să-și rezolve planurile sale în Italia.²¹

N. Adăniloae și A. Petric recunosc, că Franța, Rusia și Sardinia au sprijinit Unirea Principatelor, reieșind fiecare din interesele proprii. Franța fiindcă vroia să-și asigure o influență politică primordială în Principate, Rusia pentru slăbirea puterii Turciei și înlăturarea influenței Austriei din sud-estul Europei, iar Sardinia lupta pentru cauza Italiei. De asemenea autorii evidențiază poziția Angliei, care în momentul dat nu avea obiecții împotriva formării statului unit român²².

Detaliat poziția Austriei la congresul de la Paris e cercetată de L. Boicu²³. După cum afirmă el, Austria manifesta o atitudine ostilă față de soarta Principatelor, fiindcă era împotriva oricărei instituții moderne democratice. Austria tindea să dobândească o poziție dominantă în Principate prin obținerea dreptului de a avea garnizoane în Moldova și Țara Românească, prin limitarea amestecului Porții Otomane și înlăturarea protectoratului Rusiei, prin cedarea sudului Basarabiei și a deltei Dunării nu Turciei ci Moldovei, care era ocupată atunci de Austria. Însă sub masca acestor principii, conchide istoricul, se ascundeau intenții de dominație exclusivă austriacă în Principate.

Așa cum arată autorul, poziția ostilă a Austriei la Congresul de la Paris se poate explica și prin faptul că constituirea statului național român echivala la Viena cu începutul dezmembrării Imperiului Otoman într-un moment de izolare diplomatică în fapt a Austriei, cu amplificarea rolului teritoriului românesc de adăpost și sprijin pentru luptătorii angajați în mișcarea de emancipare națională a popoarelor, cu un obstacol în calea întăririi influenței și înscăunării preponderenței austriece la Dunărea de jos²⁴.

Paralel cu studierea poziției Austriei la congresul de la Paris, L. Boicu arată și atitudinea celorlalte mari puteri, în special a Franței, care prima a prezentat oficial Unirea ca o necesitate, care «trebuia admisă și proclamată de congres». Poziția Franței a fost acceptată de șeful delegației engleze la congres, lordul Clarendon. Ce-i drept, Straford Redcliffe, ambasadorul englez de la Constantinopol, era împotriva Unirii. Rusia, susține L. Boicu, era preocupată «nu atât de soarta Principatelor cât de soarta influenței sale aici în Principate și în sud-estul continentului». Bazându-se pe materialele de arhivă, el afirmă, că trecerea Rusiei în tabăra prounionistă a fost dictată de motive de oportunitate politică și că acea trecere n-a fost bruscă și totală, ci manevrieră și reticentă, că ea a jucat un rol important în sistemul de alianțe ale epocii și, îndeosebi, în apropierea franco-rusă cu toate urmările ei. Ali-pașa a respins Unirea sub pretextul, că populația Principatelor n-ar dori-o²⁵.

L. Boicu, probabil exagerează când afirmă că «chestiunea română» a stat pe prima linie a problematicii congresului de la Paris, fiind, îndeosebi, prin urmările ei, una dintre pietrele unghiulare ale menținerii sistemului de alianțe.

Specifică istoriografiei române din perioada studiată este afirmația că problema Unirii la masa tratativelor a fost înaintată de către români. Spre deosebire de I. B. Duroselle, care considera că România lua naștere din Congresul de la Paris, L. Boicu consideră că «chestiunea română» a fost soluționată în Principate în urma unei lupte dîrse purtată de români²⁶. Pentru prima dată în istoriografia română se trage concluzia că «chestiunea română» a jucat un rol mai important decît

alte probleme internaționale (Neufchâtel, Sleswig-Holstein, Munteneghul), fiindcă rezolvarea ei angajă aspecte esențiale ale «chestiunii orientale», abolirea suveranității otomane, o pierdere în care Poarta vedea începutul sfârșitului imperiului, înlăturarea protectoratului țării, viitorul imperiului multinational habsburgic. Examinând clauzele tratatului de la Paris, L. Boicu ajunge la concluzia, că problemele esențiale pentru Principate au fost lăsate în suspensie, ele urmînd să formeze obiectul unor viitoare negocieri pe plan european. În acelaș timp pentru români, ca și pentru relațiile interstatale ale epocii pentru mișcarea națională în general, dezbaterile de la congres și Tratatul de pace prezentau mare însemnătate și din punctul de vedere al realizării primei faze a unității național-politice românești: unirea Moldovei cu Țara Românească a fost adusă la masa tratativelor. Prin instituirea garanției colective a Puterilor contractante, statutul politic al Principatelor Române a intrat în dreptul public european, iar prin hotărîrea de a apela la procedeul autodeterminării românilor tratatul de la 30 martie 1856 a promulgat principiul naționalităților²⁷.

Investigîng fondurile de arhivă din țară și de peste hotare, într-o monografie de mare volum, Ch. Cliveti face unele precizări în privința garanției colective și a rolului ei față de izbînzile naționale românești.

Spre deosebire de L. Boicu și D. Berindei, care considerau garanția colectivă un factor ce a favorizat sau «protejat» triumful cauzei române, sau de T. W. Riker care menționa, că lupta națională a avut loc împotriva regimului sub care au fost plasate Principatele de marile puteri, Cliveti menționează următoarele: «Deși românii au solicitat o asemenea soluție încă după instituirea de jure în 1829 a protectoratului Rusiei asupra Principatelor, se vor arăta nemulțămii chiar din perioada imediat următoare anului 1856 de unele «neajunsuri» ale garanției asumate de «înaltele» curți europene. Autorul subliniază, că «nemulțămirea românilor nu vor viza principiul, ci regimul garanției colective, aplicat unei «ordini» pentru a cărei contractare garanții au luat prea puțin în seamă «interesele Principatelor», că acestea și-au asumat «angajamentele colective» ce țineau mai curînd de asigurarea reciprocă a contractelor păcii «decît de satisfacerea intereselor Principatelor». În abordarea problemei genezei și instituirii garanției colective asupra Principatelor, Cliveti ajunge la concluzia, că românii solicitînd aceasta vizau o asigurare internațională a drepturilor suverane. În ceea ce privește conținutul și trăsăturile raporturilor dintre partea română și puterile garante, el consideră, că acestea au constatat în confruntarea dintre eforturile unei națiuni de a-și înfăptui statul național unitar și independent și un regim de restricții (cenzură internațională) ce i-a fost impus de puterile contractante²⁸.

Istoricii români sînt preocupați și de activitatea Comisiei europene speciale, care a fost formată în corespundere cu hotărîrile Congresului de la Paris pentru ca «să se informeze asupra stării actuale a Principatelor și să se pronunțe bazele viitoarei lor organizări». D. Berindei subliniază importanța activității acestei comisii, care a acceptat necesitatea reorganizării temeinice a Principatelor, și, care a sugerat unele remedieri concrete. Și anume: abolirea privilegiilor și egalitatea în fața impozitului și a legii, revizuirea relațiilor agrare, separarea puterii judiciare de cea executivă, crearea învățămîntului universitar ș. a. De asemenea, el afirmă, că prin intermediul comisiei, Europa a fost informată asupra realizărilor românești și chiar reprezentanții puterilor ostile Unirii au fost siliți a lua act de realitate²⁹. Just apreciază activitatea Comisiei europene pentru Principate L. Boicu³⁰, care o consideră o prelungire a contradicțiilor interstatale.

Fiecare comisar a respectat instrucțiunile propriului guvern și nu prevederile tratatului de pace. Acest punct de vedere e susținut de Marinescu B. și Stan V.³¹, ce se opresc și asupra activității în Comisia euro-

peană a comisarului englez Sir Bulver, care nu s-a situat pe o poziție ostilă autonomiei și Unirii Principatelor, așa cum a făcut-o ambasadorul englez Stratford de Redcliffe la Constantinopol.

Activitatea și rolul comisarului rus pentru Principate l-a preocupat pe V. Maciu. El arată poziția comisarului rus Bazili în timpul dezbaterilor referitor la falsificarea alegerilor din Moldova din iulie 1857, care a cerut celorlalți reprezentanți să nu se situeze pe poziția acceptării unei comedii³².

Un loc central în istoriografia română studiată de noi revine problemei despre semnificația adunărilor ad-hoc în realizarea Unirii Principatelor pe plan intern și extern. După părerea lui D. Berindei, lucrările celor două adunări arătasera Europei dorința poporului român de a-și constitui un stat deplin autonom³³. Aceste adunări sînt calificate de D-lui ca tribune de la înălțimea cărora românii au putut exprima în fața Europei dorințele lor legitime și să ceară satisfacerea lor. Dar, autorul, exagerează cînd afirmă, că ele au fost departe de a fi simple adunări consultative, așa cum intenționau puterile garante. Ele au fost adunări cu dreptul de a lua hotărîri și nu doar de a exprima deziderate³⁴. Referindu-se la repercusiunile externe față de adunările ad-hoc, D. Berindei ajunge la concluzia, că pozițiile puterilor garante continuau să fie divergente. El arată atacurile reprezentantului Austriei împotriva fruntașilor revoluționari de la 1848 reîntorși din exil și schimbarea atitudinii comisarului rus față de Adunarea ad-hoc a Țării Românești, nemulțămît că vedea «țărani clăcași alături de foștii domni și de marii boieri» și că Divanul pretindea să aibă caracterul unei Adunări legislative ori constituante. După părerea autorului, majoritatea comisarilor, inclusiv și cel britanic, nu s-au angajat pe calea stăvilirii activității Adunării de la București, temîndu-se de consecințele politico-sociale ale unei eventuale intervenții a Comisiei³⁵.

D. Berindei subliniază, că adunările ad-hoc au constituit nu numai afirmarea năzuinței spre unire pe plan intern, dar ele au marcat un evident succes al cauzei unirii pe plan extern. Această problemă a Principatelor «așezată în fruntea problemelor supuse diplomației», evolua cu toată opoziția marilor puteri în sensul dorit de român³⁶.

O analiză detaliată a aspectelor externe cu privire la Adunările ad-hoc o prezintă L. Boicu. El conchide, că reprezentanții tuturor Puterilor, indiferent de tabăra în care se aflau, examinau cu egală îngrijorare noua experiență cu niște organe reprezentative chemate să exprime voința și speranțele unui popor. Autorul constată că Puterile favorabile cauzei române păreau a fi în defensivă camuflată, iar cele antiunioniste manifestau un zel de reîmpropătare³⁷.

Istoricii români și-au exprimat opinia și în legătură cu întîlnirea de la Osborne dintre Napoleon III și regina Victoria. După părerea justă a lui M. Adăniloae și A. Petric aceasta s-a încheiat cu un compromis în rezultatul căreia Anglia a acceptat anularea alegerilor falsificate din Moldova, iar Franța a renunțat la unirea deplină a Principatelor, mulțumindu-se doar cu o unire administrativă³⁸.

L. Boicu reexaminează sursele documentare și precizează concluziile istoricilor americani B. Ielavich și T. W. Piker, savantului englez East, istoricului rus V. N. Vinogradov, colegului român A. Oțetea³⁹ cu privire la chestiunea Unirii la Osborne. El ajunge la concluzia, că la Osborne «chestiunea română» a constituit punctul de pivotare a alianței anglo-franceze, că, deși Napoleon III nu a abandonat ideea Unirii, s-a angajat pe calea concesiilor. După Osborne alunecarea Franței pe panta concesiilor a atins treapta subminării Unirii, a demonstrat, că nu diplomația europeană va da românilor Unire, ci ei însuși o vor împune, bucurîndu-se de sprijinul Puterilor, în primul rînd al Franței.

L. Boicu analizează detaliat întîlnirea dintre Napoleon și Alexandru II de la Ștuttgart, care se găsea în strînsă legătură cu înțelege-

rea de la Osborne. Acceptînd concluzia istoricului sovietic V. Vinogradov despre motivele și conduita Rusiei, el ajunge la încheierea că Rusia și Franța au hotărît să acționeze în Orientul Apropiat și, îndeosebi în Principate, în înțelegere reciprocă⁴⁰.

Referindu-se la evenimentele de la Osborne, M. Mușat⁴¹ susține categoric, că atîtseparatiștii din Moldova, cît și țările protivnice Unirii sacrifică alegerile în schimbul asigurării că Unirea nu se va face.

Un loc de bază în istoriografia română revine analizei lucrărilor Conferinței de la Paris din 1858. Evidențiind în linii generale poziția membrilor acestui for internațional, D. Berindei ajunge la concluzia, că chiar de la primele ședințe reprezentanții puterilor garante nu aveau de gînd să dea problemei Principatelor soluția așteptată de poporul român. Totuși pînă la urmă stipulațiile primite la conferință «au clarificat poziția externă a Principatelor, au adus, neîndoielnic, o contribuție la consolidarea acestora și implicat au creat noi condiții pentru viitoarea dobîndire a independenței statului național care era pe punctul de a se constitui»⁴². În altă lucrare D. Berindei subliniază că deși Conferința a primit un act heteroclit, totuși ea avea înputerniciri de a dota Principatele române cu instituții moderne și de a institui în cele două țări un regim burghez⁴³. După părerea justă a lui, aceasta n-a fost numai concluzia discuțiilor din culisele diplomatice și politice europene, ci «au rezultat în mare măsură din însăși largă acțiune desfășurată de poporul român și reprezentanții săi», conferința de la Paris din 1858 în problema fundamentală a Unirii a mers pe o linie de compromis, soluție sugerată de Anglia, atunci cînd Turcia și Austria s-au opus puterilor unioniste⁴⁴. D. Berindei în special evidențiază opoziția Austriei la orice stipulație «unionistă»: în privința acceptării denumirii de Principate Unite, constituirii Comisiei centrale comune celor două țări, în problema steagului etc. Totodată autorul constată, că atît Austria, cît și Turcia, acceptau stipulații cu un cert sens unionist în schimbul menținerii unei separații politico-administrative a Principatelor⁴⁵. El consideră Conferința de la Paris din 19 august 1858 drept un act cu dispoziții înaintate, dar act neîndeplinit. Cum arată istoricul, această sarcină revenea românilor însuși în condițiile cînd problema Principatelor continua să fie o chestiune europeană.

N. Adăniloie și A. Petric menționează că la Conferința de la Paris nu putea să se ajungă la o înțelegere în soluționarea problemei Unirii din cauza că reprezentanții celor 7 puteri din Comisia de informare au avut în vedere nu atît dorințele exprimate în cadrul Divanurilor ad-hoc, ci poziția țărilor pe care le reprezentau. Referindu-se la problema fundamentală — Unirea Moldovei și a Țării Românești, Adăniloie și Petric ajung la concluzia, că ea n-a fost rezolvată de Conferința de la Paris. «Problema Unirii nu putea fi rezolvată pe calea pertractărilor dintre marile puteri, ci numai printr-o acțiune energică a forțelor interne, care să pună diplomația europeană în fața unui fapt împlinit»⁴⁶.

Mai larg sînt analizate lucrările Conferinței de la Paris din august 1858 de către L. Boicu. Examinînd pledoaria ministrului de externe a Franței Valevski pentru Unirea Principatelor sub un prinț străin la cea dinții ședință a conferinței din 22 mai, autorul confirmă, că aceasta a fost un «balon de încercare», o cerere care îmbrățișa totul pentru a păstra ceva. Prusia, Rusia, Sardinia s-au asociat Franței, Turcia și Austria au susținut separația, iar Anglia face apel la tranzacții care să împace dorințele românilor cu cele ale Puterii suverane. În așa fel, conchide Boicu, dezbaterile au fost puse pe coordonatele mai demult schitate ale compromisului în dauna voinței românilor»⁴⁷.

După părerea lui, Conferința și convenția de la Paris au fost o succesiune de abandonări franceze urmate de celelalte Puteri prounioniste. Totodată L. Boicu subliniază, «că acele abandonări n-au mers pînă la

totala și definitivă renunțare la Unire, că fuseseră lăsate câteva piste care au ținut deschisă poarta realizării Unirii nu de către Puteri, ci de înșiși românii»⁴⁸. L. Boicu examinează Conferința de la Paris în cadrul european și întrevide o strânsă legătură între «chestiunea română» și planurile lui Napoleon III în chestiunea italiană. «Cea dintâi făcea locul celei de-a doua pe agenda preocupărilor diplomației europene».

Aruncînd o privire de ansamblu asupra locului «chestiunii române» în relațiile internaționale în jumătatea a doua a anilor 50 ai sec. XIX. L. Boicu ajunge la concluzia că această «chestiune» a fost de mare actualitate în timpul congresului de la Paris și în prima jumătate a anului 1856; ea a devenit elementul esențial al politicii europene în 1857, îndeosebi în etapa care a precedat și în care s-a desfășurat criza provocată de alegerile pentru Adunarea ad-hoc în Moldova în timpul dezbatărilor Adunărilor ad-hoc, ea revine pe primul plan în perioada conferinței de la Paris și îndeosebi la începutul anului 1859, odată cu dubla alegere a lui Alexandru I. Cuza⁴⁹.

Convingătoare sînt opiniile lui A. Iordache privitor la noul statut internațional al Principatelor, primit de Convenția de la Paris. Așa cum constată el, deși nu s-a decis Unirea completă, s-a reușit a se conferi Principatelor o denumire, care este un omagiu dat principiului Unirii, stabilind și pentru un principat și pentru altul una și același constituție, o legislație identică, o organizare militară comună, o înaltă curte de justiție și o comisie centrală permanentă.

După părerea lui Iordache, la baza convenției au stat principiile revoluției franceze de la 1789, prin urmare, conchide el, națiunea română obținea un regim politic liberal, ceea ce-i va permite a se dezvolta din toate punctele de vedere. A. Iordache afirmă că Convenția de la Paris crea numai cadrul propice dezvoltării energiilor creatoare ale poporului român, lărgirea drepturilor la autonomie, pentru înfăptuirea Unirii și cucerirea independenței de stat, fără de care nu era posibilă o evoluție istorică normală⁵⁰.

Istoricii N. Copoiu și I. Ursu apreciază convenția de la Paris din 19 august 1858 ca un pas înainte spre Unire, afirmînd o recunoaștere internațională a originii comune a muntenilor și moldovenilor, a necesității unirii lor⁵¹.

O apreciere înaltă în istoriografia română a avut actul de la 1859 — alegerea lui A. I. Cuza ca domnitor al Moldovei și Țării Românești.

O contribuție deosebită la studiarea acestei chestiuni a adus C. C. Giurescu⁵², lucrările căruia se deosebesc printr-o prezentare multilaterală a evenimentelor, prin surprinderea legăturilor cauzale între acțiuni și mai ales printr-un bogat areal de documente și materiale de arhivă. C. C. Giurescu demonstrează acele disensiuni care existau în jurul problemei alegerii viitorului domn, confirmînd lupta dintre cele două mari grupări ce se înfruntau: «unionistă» și conservatoare, care, după părerea autorului, dorea și ea Unirea, dar cu un domn al lor, ce le-ar păstra puterea lor politică și economică⁵³. C. C. Giurescu atribuie o deosebită atenție luptei diplomatice dintre marile puteri pentru recunoașterea dublei alegeri a lui A. I. Cuza, demonstrînd fermitatea guvernului francez, care lua apărarea faptelor împlinite, arătînd atitudinea favorabilă a Rusiei, Sardiniei și Prusiei față de recunoașterea dublei alegeri a lui A. Cuza. Cît privește poziția Angliei «ea se modifica ulterior în sens favorabil», iar Turcia și Austria rămînînd pe poziții ostile.

În problema recunoașterii dublei alegeri a lui Cuza un rol deosebit a revenit diplomației românești, care avea sarcina de a «explica suveranilor, Puterilor garante și guvernelor responsabile felul cum s-a ajuns la dubla alegere și pentru a le solicita sprijinul». C. C. Giurescu afirmă că sprijinul diplomaților români și totodată condițiile internaționale

de atunci (războiul franco-sardo-austriac) au contribuit la recunoașterea dublei alegeri și de către Austria și Turcia la Conferința de la Paris din 1859⁵⁴.

N. Adăniloae și A. Petric analizează amănunțit atmosfera politică din Țara Românească, unde «trebuiau învinse rezistențele ce se manifestau în cadrul Adunării electivă din București în care pătrunsese o majoritate conservatoare», subliniază rolul hotărîtor al maselor populare în obținerea rezultatelor alegerilor atît de la 5 cît și 24 ianuarie 1859. După părerea lor, Unirea celor două Principate a fost rezultatul luptei poporului pentru progres economic și social-politic. «presiunea poporănă» a creat pe domnul Principatelor Unite⁵⁵. La concluzii asemănătoare ajunge M. Mihalache⁵⁶ și V. Curticăneanu⁵⁷.

D. Berindei în lucrarea sa de sinteză vorbește despre rolul hotărîtor al maselor populare în alegerea noului domn, mai ales în Țara Românească, în care numai presiunea populară exercitată asupra deputaților conservatori mai putea să atragă un rezultat favorabil în privința alegerii noului domn⁵⁸. Referindu-se la reacția diferitelor puteri față de dubla alegere a lui A. I. Cuza ca domnitor, Berindei demonstrează că Franța, Rusia, Sardinia, iar apoi și Anglia luase o atitudine binevoitoare. El constată, că nu toate aceste puteri s-au situat pe a poziție identică, mai ales Imperiul țarist care era iritat de principiile înaintate ale noului regim instaurat în Principatele Unite. Iar Turcia și Austria⁵⁹ primise dubla alegere cu o adîncă neplăcere, deși ele vor fi constrînse de condițiile internaționale (războiul franco-sardo-austriac) să recunoască și ele la ultima ședință a conferinței de la Paris din 25 august — 6 septembrie 1859 unirea personală. Dar Berindei adaugă, că nu fusese realizată o simplă uniune personală a lui Cuza, deoarece pe lîngă același domnitor existau și alte organisme comune și încă de la început cursul a fost evident spre deplină unificare administrativ-politică. Dar, separația administrativă a celor două țări stabilită în convenție, conchide autorul, a continuat să fie menținută.

D. Berindei cercetează problema despre rolul diplomației românești în lupta pentru recunoașterea dublei alegeri a lui A. I. Cuza și constată că «abea de acum înainte se poate vorbi de o diplomație românească unitară oficială cu o activitate neîntreruptă»⁶⁰. El se oprește asupra caracteristicilor și formelor organizatorice noi ale diplomației tînărului stat român. Se are în vedere instituirea agenților misiunilor speciale și trimiterea în capitalele unor state europene a cancelariei diplomatice a domnitorului, reorganizarea Ministerului de externe etc. Reliefînd rolul diplomației românești, autorul într-o oarecare măsură exagerat o ridică la nivelul diplomatic general european. Mai reușit este conturat rolul ministrului de externe V. Alecsandri, care deosebit de abil a știut să convingă oamenii de stat din Paris, Londra și Turin asupra necesității recunoașterii dublei alegeri.

De atitudine intransigentă și hotărîtă în lupta diplomatică a dat dovadă C. Negri, agent al Principatelor pe lîngă Poarta otomană, care avusese curajul de a propune ambasadorului Angliei nu numai recunoașterea faptului împlinit în Principate, dar chiar obținerea pentru acestea a independenței. În general, D. Berindei ajunge la concluzia, că activitatea misiunilor speciale a contribuit la recunoașterea de către Europa a faptului împlinit⁶¹.

Activitatea reprezentanțelor diplomatice și a colaboratorilor cei mai efectivi ce pledau pentru Unirea Principatelor și recunoașterea dublei alegeri a lui A. I. Cuza este minuțios descrisă în două lucrări speciale⁶².

Expunînd relațiile internaționale ale României în epoca lui A. I. Cuza, I. Rădulescu—Valasoglu analizează raporturile complexe cu diverse state, care se găseau, datorită unor condiții politice sau economice, în contraversă între ele. În special autoarea menționează rolul Franței în

lupta pentru recunoașterea dublei alegeri a lui Cuza. După părerea ei, datorită sprijinului Franței, adeziunii Sardiniei, Prusiei și chiar a Rusiei, alăturată în totul planurilor franceze, Principatele române își vedeau situația îmbunătățită⁶³. Autoarea nu trece cu vederea poziția neutră a Angliei — urmare politică a acordului de la Osborne. Totodată Rădulescu—Valasoglu constată unele contradicții între guvernul englez și ambasadorul englez din Constantinopol, mai apropiat de realitățile sud-estului european. După cum arată autoarea, lordul Malmesbury sfătuia pe Haud—Pașa, ministrul de externe turc, să recunoască cu titlul excepțional dubla alegere a lui A. I. Cuza, considerînd-o ca o unire personală; mai propunea o variantă: acordarea titlului de domn al Moldovei și caimacam pentru un an în Muntenia.

Referindu-se la relațiile României cu Austria, Rădulescu—Valasoglu le califică ca cele mai grave și contradictorii. Intrigile diplomației austriece, subliniază ea, au determinat adeseori intervențiile Sublimei Porți sau ale altor puteri; de altfel tot diplomației austriece s-au datorat unele schimbări în atitudinea guvernului francez față de Al. Cuza. Cît privește Turcia, ea a adoptat o politică de opoziție, dar A. I. Cuza, folosind politica tratatelor, a reușit prin intermediul lui Costache Negri să arăte drepturile statului român și să obțină consimțămîntul otoman⁶⁴.

Asupra împejurărilor în care fusese ales Cuza ca domnitor se opresc D. Bogdan și V. Știrbu⁶⁵, preocupați de personalitatea și opera lui A. I. Cuza și care ajung la concluzii asemănătoare celor menționate mai sus. Monografia are un caracter de popularizare și urmărește să invite la o «recitare» a faptelor marelui domnitor.

În dezvoltarea și îmbogățirea istoriografiei românești despre epoca Unirii un rol important îi revine lui G. Platon. Pentru prima dată el cercetează problema despre ecul Unirii pe plan internațional. Meritul istoricului român constă în utilizarea presei europene și a documentelor din arhiva Belgiei, care după părerea lui privesc problema dintr-un unghi ce diferă de acela reflectat de documentele din cancelariile puterilor interesate într-o anumită soluționare a «chestiunii românești». Așa cum arată el, reprezentanții diplomației ai Belgiei neutre, neangajate direct în problema română, aveau posibilitatea să surprindă cu mai multă exactitate sensul și semnificația generală a evenimentelor. În cercetarea acestei teme, G. Platon pune accentul nu atît pe clarificarea problemelor aflate în discuția Europei, cît pe sublinierea locului și a ponderii problemei românești⁶⁶.

Unele informații despre opinia publică internațională în sprijinul Unirii Principatelor le găsim în monografia lui Șt. Pascu și C. G. Marinescu⁶⁷.

Astfel, studiarea istoriografiei române din perioada anilor 1965—1989 ne permite să facem concluzia, că ea a adus o contribuție substanțială (în comparație cu istoriografia precedentă) la cercetarea contextului extern al epocii Unirii. Reieșind din concepția unității și continuității poporului român, ea include o analiză vastă a problemei Unirii, o elucidare mai complexă a factorilor interni și externi ce au dus la formarea statului național român.

În perioada cercetată au început să apară mai multe lucrări, care erau scrise de istoricii români persecutați în trecut. Se folosește un cerc mai bogat de izvoare și materiale de arhivă, se simte o apropiere de istoriografia veche de pînă la 1944. Unele concepții ale acestor istorici sînt chiar preluate de noua istoriografie. Am putea spune că înțîia oară s-a făcut încercarea de a expune sistematic contextul internațional al epocii Unirii în anii 1856—1857. Una din trăsăturile caracteristice ale istoriografiei române a problemei cercetate a fost completarea și revizuirea unor concepții: care reieșeau din tratarea dogmatică în perioada precedentă (1948—1964); atitudinea favorabilă Unirii a Franței și Rusiei și permanent negativă a Turciei, Austriei și uneori a Angliei.

A fost completată și revăzută tratarea jaloanelor procesului formării principatelor: Conferințele de la Viena din 1855, întâlnirile la nivel înalt de la Osborne și Stuttgart, Conferința de la Paris din 1858, acțiunile diplomatice pentru recunoașterea dublei alegeri a lui Cuza.

Pentru prima dată în istoriografie se introduce noțiunea de «geneză» a «chestiunii române» ca problemă internațională, se studiază premisele apropiate și îndepărtate, cât și fazele ei de dezvoltare, se cercetează ecoul internațional al Unirii.

Deși pe tema dată există multă literatură, constatăm că un șir de probleme ale Unirii, au fost tratate identic, lipsa discuțiilor și al pluralismului de opinii, fapt ce poate fi explicat prin dominația în România a totalitarismului ideologic în acea perioadă.

Totodată avem impresia, că în perspectivă poate fi studiată mai pe larg influența factorului economic, în special a penetrației și a acțiunii capitalului străin asupra procesului constituirii statului român. După părerea noastră, este necesară o cunoaștere mai deplină a arhivelor U.R.S.S., Germaniei și a Turciei, pentru a da o analiză mai completă și mai nuanțată a poziției acestor țări. Au rămas în umbră și unele aspecte ale poziției Rusiei, Germaniei și ale Turciei ceea ce s-ar putea completa prin studiile auxiliare în arhivele din U.R.S.S., Germania, Turcia.

Note

- ¹ Berindei D. *L'histoire de Roumanie et le probleme de L'Union etatique*// *Ruvue Roumaine d'Histoire*.— Buc., 1970, nr. 1. P. 745—765.
- ² Berindei D. *L'Union des Principates Roumaines*// *Editions de L'Academie de la RSR*.— Buc., 1967.
- ³ *Idem*. P. 102.
- ⁴ *Idem*; *Constituirea statului român în context european*// *Cuza Vodă în memoriam*.— Iași, 1973. P. 122.
- ⁵ *Idem*; *Epoca Unirii*.— Buc., 1979. P. 255.
- ⁶ Boicu L. *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*.— Iași, 1975. P. 10.
- ⁷ *Idem*. P. 13.
- ⁸ *Idem*. P. 16.
- ⁹ *Idem*. P. 134.
- ¹⁰ Boicu L. *Austria și principatele române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*.— Buc., 1972, p. 339.
- ¹¹ Mușat M. *Poziția marilor puteri europene față de Unirea Principatelor*. P. 129—130// *Unirea Principatelor și puterilor europene*.— Buc., 1984.
- ¹² Iordache A. *Stabilirea noului statut internațional al Principatelor europene*. Tot acolo.
- ¹³ Iorga N. *Istoria românilor*. Vol. IX.— Buc., 1938. P. 273.
- ¹⁴ Berindei D. *Constituirea statului național român...* P. 123—125.
- ¹⁵ Boicu L. *Austria și principatele române...*— Buc., 1972.
- ¹⁶ *România în relațiile internaționale 1699—1939*.— Iași, 1980. P. 143.
- ¹⁷ Neagoe St. *Istoria Unirii românilor*.— Buc., 1986.
- ¹⁸ Duroselle I. B. *L'Europe de 1815 a nos jours. Vie politique et relations internationales*. 1964. P. 194; Taylor A. J. P. *The struggle for Mastery in Europe 1848—1918*.— Oxford paperbacks, 1971. P. 95.
- ¹⁹ Berindei D. *Din începuturile diplomației românești moderne*.— Buc., 1965. P. 122—125.
- ²⁰ Droz J. *Histoire diplomatique de 1848—1919*.— Paris, 1952; Montran R. *Histoire de la Turquie*// *Presse universitaires de France*.— Paris, 1961 etc.
- ²¹ Berindei D. *Constituirea statului național român...* P. 125—129.
- ²² Adăniloae N., Petric A. *Unirea Principatelor Române (1859)*.— Buc., 1986.
- ²³ Boicu L. *Austria și principatele române...*— Buc., 1972.
- ²⁴ *Idem*; *Diplomația europeană și triumful cauzei române (1856—1859)*.— Iași, 1975. P. 78—79.
- ²⁵ *Idem*. P. 52.
- ²⁶ *Idem*; *România în relațiile internaționale*. P. 143—145.
- ²⁷ *Idem*; *Diplomația europeană...* P. 14—19.
- ²⁸ Cliveti Ch. *România și puterile europene garante. 1856—1878*.— Iași, 1988. P. 11—14.
- ²⁹ Berindei D. *Constituirea statului național...* P. 131—134.
- ³⁰ Boicu L. *Unirea Principatelor române în dezbaterile forurilor internaționale (1855—1859)* *Unirea Principatelor și puterile europene*.— Buc., 1984.
- ³¹ Marinescu B., Stan V. *Diplomatul sir I. Herry Bulwer și adunările ad-hoc*// *Unirea Principatelor...*— Buc., 1984.
- ³² Maciu V. *Diplomatul C. Basily și Adunările ad-hoc*// *Studii*. XXV. 1972, nr. 3. P. 485—510; *Le diplomate C. Vasily et les Assemblies ad-hoc*// *Association internationale d'etudes du sud-est europeen*. Bulletin. XII. nr. 1.— Buc., 1974.
- ³³ Berindei D. *Din începuturile diplomației*.— Buc., 1965. P. 126—133.

- ³⁴ Idem; *Locul istoric al adunărilor ad-hoc*//Studii. XIX. 1966, nr. 1. P. 23—31.
- ³⁵ Idem; *Constituirea statului național român...* P. 133.
- ³⁶ Idem; *Epoca Unirii*. — Buc., 1979. P. 55.
- ³⁷ Boicu L. *Diplomația europeană*. P. 207—211.
- ³⁸ Adăniloaie N., Petric A. *Unirea Principatelor*.—Buc., 1966.
- ³⁹ Ielavich B. *Russia and the Roumanian Nationale Cause. 1858—1859* — Indiana University Publications 1959. P. 16; Riker T. W. *Op. cit.* P. 176; Vinogradov V. N. *Op. cit.* P. 214; Oțetea A. *L'accord d'Osborne* (9 aout 1857)//Revue Roumaine d'Histoire, nr. 4, 1964. P. 691—695.
- ⁴⁰ Boicu L. *Diplomația europeană...* P. 198; idem; *Unirea Principatelor române în dezbaterile forurilor...* P. 70.
- ⁴¹ Mușat M., Ardeleanu L. *De la statul geto-dac la statul român unitar*.—Buc., 1983; *Poziția marilor puteri europene față de Unirea Principatelor/Unirea Principatelor și puterilor europene*.—Buc., 1984.
- ⁴² Berindei D. *Din începuturile diplomației...* P. 134—137.
- ⁴³ Idem; *L'Union des Principates roumaines*//Ed. de L'Academie de la RSR. P. 157—158.
- ⁴⁴ Idem; *Constituirea statului național*.—Iași, 1973. P. 136; *Epoca Unirii*.—Buc., 1979. P. 70; *Puteri garante și acțiunea națională în procesul de făurire a României/Unirea Principatelor și puterilor europene*.—Buc., 1984.
- ⁴⁵ Idem; *Constituirea statului național...* P. 135.
- ⁴⁶ Adăniloaie N., Petric A. *Unirea Principatelor Române*.—Buc., 1966.
- ⁴⁷ Boicu L. *Diplomația europeană...* P. 232—233.
- ⁴⁸ Idem; *Unirea Principatelor...* P. 78.
- ⁴⁹ Idem; *România în relațiile internaționale*.—Iași, 1980. P. 161—164.
- ⁵⁰ Iordache A. *Stabilirea noului statut internațional al Principatelor române în perspectiva Unirii/Unirea Principatelor române și puterile europene*.—Buc., 1984.
- ⁵¹ Copoiu N., Ursu I. *Unirea Principatelor — o dorință unanimă recunoscută*. MI. 1975, 9, nr. 10. P. 8—12.
- ⁵² Giurescu C. C. *Viața și opera lui Cuza Vodă*.—Buc., 1966; idem; *Viața și opera lui Cuza Vodă. Ed. II*.—Buc., 1970; idem; A. Cuza. Buc., 1973.
- ⁵³ Idem; A. Cuza. P. 46.
- ⁵⁴ Idem; A. Cuza. P. 25—27.
- ⁵⁵ Adăniloaie N., Petric A. *Unirea Principatelor*.—Buc., 1966. P. 57; idem; *Unirea Principatelor*. ES. 1980. 60, nr. 2, P. 34—37.
- ⁵⁶ Mihalache M. *Cuza-Vodă*.—Buc., 1967. P. 72.
- ⁵⁷ Curticăpeanu V. *Epoca lui Cuza-Vodă*.—Buc., 1973.
- ⁵⁸ Berindei D. *Epoca Unirii*.—Buc., 1979. P. 75—86.
- ⁵⁹ Berindei D., Cojocaru E. *La double election d'Alexandru Ioan Cuza a la correspondance diplomatique autrichienne*//Revue Roumaine d'Histoire V (166) nr. 1, p. 13—34; idem; *La reconnaissance de la double election d'Alexandru Ioan Cuza, vue a la lumiere de la correspondance diplomatique autrichienne*//Revue Roumaine... VII (1969), nr. 1. P. 15—33.
- ⁶⁰ Berindei D. *Epoca Unirii*.—Buc., 1979. P. 138.
- ⁶¹ Idem; *Din începuturile diplomației...* P. 145.
- ⁶² *Reprezentantele diplomatice ale României*.—Buc., 1967. P. 63—69; Vitcu D. *Diplomații Unirii*.—Buc., 1979.
- ⁶³ Rădulescu-Valasoglu I. A. I. *Cuza și politica europeană*.—Buc., 1974. P. 26—27.
- ⁶⁴ Idem. P. 191—192.
- ⁶⁵ Bogdan D., Știrbu V. *Pe urmele lui A. I. Cuza*.—Buc., 1985.
- ⁶⁶ Platon Gh. *Lupta românilor pentru unitate națională (1855—1859)*. Eco-uri în presa europeană.—Iași, 1974; idem; *Unirea Principatelor române*.—Buc., 1984; idem; *Unirea Principatelor și Belgia/În Unirea Principatelor și puterile...*—Buc., 1984; idem; *Ecoul internațional al Unirii Principatelor Române/Cuza Vodă în memoriam*.—Iași, 1973.
- ⁶⁷ Pascu St., B. Marinescu C. Ch. *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*.—Cluj-Napoca, 1980.

PORTRETE ISTORICE ИСТОРИЧЕСКИЕ ПОРТРЕТЫ

Gh. Platon
(Iași)

MIHAI STURDZA DOMNUL REGULAMENTAR AL MOLDOVEI (1834—1849)

În pofida dispozițiilor noii legiuri, Mihai Sturdza, Domnul regulamentar al Moldovei, a fost numit — de către cele două Curți (protec-toare și suzerană) — în aprilie 1834. La 10 mai se afla la Constanti-nopol, pentru a primi investitura. La 13 iulie era la Galați, iar două zile mai târziu își făcea intrarea în capitala țării¹.

Considerăm utile câteva date asupra domnitorului care a inițiat sau a patronat transformările perioadei regulamentare în Moldova. Ceea ce s-a înfăptuit acum a îngăduit **sinteza**, realizată atât de repede, între 1859—1866, de către **Domnitorul Unirii**. Inceputurile au fost fă-cute acum, prin măsuri care au afectat toate sectoarele vieții economi-ce, sociale și spirituale, producând transformări, atingând interese, stîrnind împotrivire, întreținînd frămîntare și revoltă. Aflat în fruntea piramidei, — departe de a fi un model de virtute —, om al epocii sale, noul domn regulamentar a fost ținta tuturor atacurilor; a fost socotit vinovat pentru toate neîmplinirile, numeroase, pentru toate abuzurile și contradicțiile, care, firește, se încrucișau în această perioadă de adîncă frămîntare, în care s-a înfăptuit **tranziția societății românești spre rînduielile moderne**. Cîteva informații asupra **omului**, în legătură cu personalitatea conducătorului, asupra **domnitorului**, asupra capacității sale politice și administrative, ne vor ajuta să pătrundem mai adînc în intimitățile epocii.

Nici una dintre personalitățile istoriei noastre, poate, nu a fost — atât de constant — zugrăvită în culorile sumbre care însoțesc portre-tul moral al lui Mihai Sturdza, Domnul regulamentar al Moldovei (1834—1849). Înainte încă de a lua frînele puterii, în exercitarea că-reia și-a etalat trăsăturile negative care-l dominau, Mihai Sturdza — aprecia un contemporan — «era sufletul cel mai negru și cel mai infam»².

Nu fără a-i recunoaște calitățile pe care le-a pus în slujba activi-tății sale politice, inteligența superioară, spiritul fin, strălucitor, cunoș-tințele bogate și variate, memoria prodigioasă, seducția conversației, stăpînirea perfectă a unor limbi străine (franceza și greaca), talen-tele de administrator și de bun gospodar, cunoașterea legilor și a aface-rilor financiare ș. a., care i-au conferit, pe drept, atributul de «fenix printre contemporanii săi»³, aceștia — fără excepție, aproape, — l-au acuzat că, manifestînd o lipsă de scrupule fără egal, și-a pus toate aceste remarcabile calități în slujba pasiunilor și a viciilor care l-au dominat, în serviciul ambiției sale nemăsurate, a poftei nelimitate de îmbogățire⁴. Rolul nefast jucat în revoluția de la 1848 și candidatura nefericită la tronul Moldovei în 1859 — cînd opinia publică românească l-a situat în rîndul **strigoilor** — care reprezentau lumea veche — i-au pecetluit definitiv destinul. A rămas în istorie împovărat de propriile sale păcate dar și de cele ale epocii în care a guvernat.

N. Suțu ni-l prezintă ca fiind egoist, lipsit de scrupule și de simț moral, josnic, capabil de orice în îndeplinirea obiectivelor pe care le urmărea, în lupta cu adversarii, în persecuțiile și în răzburarea sa.

Pentru a-și spori averea, a făcut trafic cu tot ceea ce mijloacele și situația i-au îngăduit: a vândut locurile în administrație, rangurile boieresti, dreptatea în procese, și-a rotunjit domeniile prin rapt, prin schimburi, donații sau moșteniri ilegale, și-a însușit excedentele Vistieriei, a fost judecător și parte în procesele intentate vecinilor săi, subsumând legile intereselor sale; raptul a fost ridicat la rangul de principiu. Aceasta a fost principala și constanta preocupare a lui M. Sturdza în timpul celor 15 ani de domnie, care n-a fost tulburată, subliniază logofătul, «de nici o preocupare serioasă». Stăpînit de zgîrcenie și de cupiditate, a pus la ordinea zilei venalitatea și corupția, pe care le-a introdus în toate sferile, în toate afacerile.

Pentru a neutraliza supravegherea inoportună a consulilor Rusiei, nu a neglijat nici un mijloc pentru a le submina influența și autoritatea; s-a apropiat de consulul Franței și a măgulit aspirațiile tinerețului, pe care era departe de a le împărtăși, prezentînd influența rusă drept un obstacol pe care ar fi dorit să-l înlăture. «Asemenea defecte la un individ situat în fruntea conducerii, notează N. Suțu, nu au putut, cîtuși de puțin, să fie compensate de calitățile sale, oricît de strălucite ar fi fost acestea. În scurt, încheie logofătul, spiritul public a fost pervertit, societatea demoralizată, alunecarea spre prăpastie ireversibilă»⁵.

Limpede îngroșate de considerența personală, păcatele Domnului, setea de cîștig și maniera uzitată pentru a și-o potoli, sînt, dacă nu la fel de metodic, cel puțin cu aceeași virulență dezvăluite în cunoscutul document intitulat **Moldoavie. Michel Stourdza et son administration**, apărut în 1846 și atribuit lui Grigore Alex. Ghica, viitorul Domnitor al Convenției de la Balta—Liman⁶. M. Sturdza este învinuit că a falsificat principiile Regulamentului organic, folosind legiuirea în scopul legitimării actelor arbitrare ale administrației sale. În felul acesta, se notează în document, a adus țara într-o stare de anarhie care va ușura pătrunderea principiilor subversive.

Consemnate fragmentar în numeroasele documente redactate de boierii opoziționiști și înaintate celor două Curți, protectoare și suzerană, sau în alte scrieri sau documente ale timpului⁷, viciile și abuzurile guvernării lui M. Sturdza sînt pe larg înfățișate și judecate, în multiptele lor consecințe negative, în cursul anului 1848, după evenimentele din martie, mai cu seamă. Broșurile și documentele **În numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu** (al căror autor este V. Alecsandri); **Mihail Sturdza**; **Partida națională și Comisia**; **Proclamația partidului național din Moldova către Români și Dorințele partidei naționale în Moldova** (redactate de M. Kogălniceanu⁸), sînt semnificative în acest sens. Mihail Sturdza este atacat cu o neobișnuită violență. Este asemuit cu o «mașină a iadului»⁹, considerat drept «dușmanul cel mai aprig al nației», care nu respectează nici patrie, nici omenire, nici Dumnezeu, stăpînit de nesațul iubirii de argint, înarmat cu otrava corupției, stinge simțirile de omenie și de cinste în inimile supușilor, degradează caracterul nației, îl compromentează în ochii Europei, vinde drepturile patriei, a țintit, neostenit, la dărîmarea nației». Este condamnată cenzura, jaful practicate de domn; acesta este considerat drept o «fiară încordată care suge sîngele cel mai bun al țării», «un vampir care a călcat instituțiile țării», care și-a întemeiat puterea pe «corupția și sărăcia obștei», care a făcut din popor «o gloată bună numai de a umple lăzile cu bani...», o turmă de oi bună de tuns pînă la sînge», care «a împins fără milă țara în prăpastie» ș. a.

Această condamnare oficială, rostită de conducătorii revoluției românești din Moldova (care opuneau practicilor domnitorului obiectivele regenerării), formulată înainte ca **Memoriile** lui N. Suțu să fi văzut lumina tiparului, a servit drept material principal pentru creionarea ima-

ginii pe care posteritatea și-a format-o asupra domnitorului regulamentar al Moldovei.

Cu scopul «de a-și pune viitorul la adăpost de orice atingere», după expresia lui N. Suțu¹⁰, în cursul domniei, M. Sturdza a publicat numeroase acte oficiale, care dau expresie activității sale în diversele domenii ale vieții publice¹¹. De asemenea, așa cum se pare, tot din inspirația sa, a apărut, în 1856, la Paris, broșura *Quinze années d'administration en Moldavie*, în care sînt inserate, laudativ, calitățile sale de excelent administrator.

Un alt reprezentant al familiei, Alexandru A. C. Strudza, i-a consacrat o carte, în care domnitorul apare înzestrat cu toate virtuțile¹². M. Sturdza este înfățișat ca reprezentînd, singur, întreaga sa epocă, dînd expresie aspirațiilor acesteia. «Om de educație perfectă, de cultură intelectuală rafinată, om de stat în toată accepțiunea termenului, diplomat suplu, avizat și prudent; ca suveran a practicat justiția, calitate monarhică prin excelență; și-a îndeplinit opera urmînd, fără ezitare, calea pe care și-a trasat-o. S-a străduit să pună pretutindeni ordine și să dea fiecărui lucru girul curăteniei morale. A dat coroanei prestigiul național. Opera sa a fost considerabilă și binefăcătoare. Retrăgîndu-se, știa că opera sa va supraviețui, că își va da roadele. A fost și a rămas în istorie reprezentantul, executorul ideilor timpului, a încoronat un sfert de secol de istorie a țării sale; acesta este un titlu de glorie reală, care îl impune atenției noastre și celei a posterității»¹³.

Fără să considerăm necesar să stăruim aici asupra pozițiilor intermediare, am înfățișat doar atitudinile extreme, din care se desprinde, limpede, atît interesul personal sau de familie ca în cazul lui N. Suțu sau în acel al lui Al. Sturdza, precum și rațiunile politice — în cazul fruntașilor patruzecioptiști — în creionarea, într-o anumită manieră, a personalității lui M. Sturdza. Istoriografia, nici ea, nu a fost mai îngăduitoare, cu excepția lui A. D. Xenopol¹⁴, care-i judecă opera și-i apreciază personalitatea cu o rară moderație și comprehensiune, viciile guvernării lui M. Sturdza sînt aspru condamnate de N. Iorga, de pildă. Marele istoric ni-l înfățișează pe domnitorul regulamentar ca «un stăpînitor egoist, tiranic și lacom», dar înzestrat cu «scînteietoare deșteptăciune, o ambiție care nu e fără noblețe, cu un spirit organizatoric superior»¹⁵.

Prezentarea lui M. Sturdza este contradictorie, așa dar, nu în cuprinsul celor două categorii de izvoare ci în cadrul aceleiași categorii. Diabolizarea ostentativă a figurii și a personalității sale îi conferă domnitorului dimensiuni ireale. Cantonat atît de categoric în marginalitate, în domeniul răului, personajul depășește, parcă, limitele speței umane. Contemporaneitatea are nevoie nu de reabilitarea lui M. Sturdza, ci de explicații care, depășind considerentele psihologice individuale, de natură să justifice fapte politice, să raporteze datele la sensul și conținutul epocii în care a trăit. Ceea ce ne propunem să realizăm în continuare.

Mihai Sturdza s-a născut la Iași, în 1794, într-o vreme în care Moldova, situată la granița celor trei imperii, între Scyla crucii și Gheribda semilunii, simțea din plin presiunea militară și politică generată de schimbarea raportului de forțe în zonă. Capitala (Iașii), situată la răscrucea unor importante drumuri și influențe, receptivă la ideile înnoitoare, păstrează și dezvoltă caracteristicile unui autentic centru intelectual și politic, în care se concentrează rezistența națională¹⁶. Neput, prin mama sa, al domnitorului Callimachi, primește, o educație aleasă și o instrucție îngrijită sub supravegherea abatelui Lhommé, emigrant francez. Dacă nu a putut rămîne străin de înrîurirea ideilor conservatoare profesate de preceptorul său, ideologia sa s-a cristalizat în contact cu realitățile în mijlocul cărora a trăit și s-a format, firește, în acord cu mediul și clasa căreia i-a aparținut. Totuși, M. Sturdza a

fost un om prea deosebit, cu inteligență superioară, pentru a fi doar sclavul concepțiilor sale de clasă. Ideologia sa politică este rezultatul aprecierii și însușirii atent decantate a nevoilor societății în mijlocul căreia a trăit.

Ucenicia politică și-a făcut-o în preajma bunicului său, contribuind la elaborarea *Codului* care poartă numele domnitorului. Situația deosebită pe care o ocupă și în timpul administrației lui N. Suțu îl deprinde cu trebuințele statului și — ceea ce este mai important — îl ajută să se edifice asupra nevoilor societății românești, aflată la o răscruce a existenței sale. Experienței politice și priceperii administrative li s-au adăugat, influențându-le, cultura solidă ce și-a însușit-o, cunoștințele întinse pe care le posedă. Vorbea și scria curent, cu eleganță și originalitate, în limbile greacă și franceză. Cunoștea latina, germana și rusa, citea și înțelegea în limbile italiană și engleză. Iubea cultura clasică; avea cunoștințe întinse de istorie și filozofie, de matematică, posedea spirit juridic, o rară facultate de a asimila, o memorie promptă și sigură, o rar întâlnită înclinație spre organizare și administrație modernă, facultăți ce și le va desăvârși în practica domniei de mai târziu¹⁷.

Dacă, așa cum s-a mai notat, prin aceste multiple calități M. Sturdza era un adevărat *fenix*¹⁸ printre contemporanii săi, el trăia, totuși, în cuprinsul unei societăți aflată în plină efervescentă și trebuie considerat drept produs al acestei societăți. Un produs deosebit, e drept, dar nu o apariție singulară.

Revoluția din 1821, efervescenta politică națională pe care a generat-o, în legătură cu viitoarea organizare a Principatelor, au oferit câmp larg de activitate capacității, cunoștințelor și ideilor sale. În afara hotarelor Moldovei recunoscut drept conducător al fracțiunii conservatoare a **partidei naționale**, Mihai Sturdza și-a etalat poziția ideologică și politică. Aceasta — faptul este limpede, cel puțin în cazul său — nu este rezultatul exclusiv al unei înguste concepții de clasă, dictată de interese; este expresia unei definite și argumentate convingeri, formată în urma cântăririi lucide a situației interne a țării sale, a poziției sale internaționale și a perspectivelor politice.

Din corespondența cu oficialitățile de la Peterburg, în care pledează în favoarea unei noi ordini în Moldova, de natură să instaureze echilibrul social și stabilitatea politică, condamnând cu asprime politica internă a primului domn național — I. S. Strudza — dezvăluie limpede opiniile¹⁹. Acestea sînt orientate pe linia unui evoluționism de factură iluministă care-l situează printre promotorii gândirii politice înaintate din vremea sa.

Dînd expresie ideilor contractualiste²⁰, Mihai Sturdza pledează în favoarea **ordinei și a stabilității**, de natură să îngăduie fiecărei clase sociale să-și ocupe locul în societate și să-și exercite funcțiile care-i revin; o societate în cuprinsul căreia condiția țaranului este asemănătoare cu cea a țaranului din principate, considera el, nu poate progresa. Ordinea internă, însă o considera incomparabilă cu existența dominației Porții. Pledoaria în favoarea Rusiei, cererea ce o formulează de a fi primit în rîndul supușilor ruși este rezultatul unei opțiuni politice. Schimbarea, aprecia el, nu putea fi realizată decît cu sprijinul Rusiei. Apelul la acest sprijin nu reperzintă, așadar, numai alternative de clasă la orientarea politică a «Domnului cărvunarilor» și a partidului acestuia (repudiat de Rusia, acesta nu putea, cu atît mai mult, să se bucure de sprijinul politic al Turciei); este expresia unei convingeri, recurgerea lucidă și deliberată la unica alternativă politică de care depindea progresul Principatelor.

Adept al absolutismului luminat, întîrziat²¹, ce e drept, nu însă și în raport cu realitățile românești, M. Sturdza este adversarul implăca-

bil al republicii și al ideilor novatoare ale cărvunarilor potrivit convingerilor sale, principiile liberale «pornesc de la un egoism vinovat care-i caută interesul personal în răsturnare și anarhie»²². Atitudinea sa nu reliefa, pur și simplu, principiile conservatoare ale individului; exprima o linie politică solicitată de realitățile societății românești, de nevoile acesteia în procesul de modernizare. Întărirea autorității domnești, în concepția sa, era necesară pentru controlul și dominarea tendințelor extreme, aristocratice sau liberale. Domnitorul cunoscător al științei politice, era chemat să asigure progresul economic al țării, bunăstarea claselor societății; trebuia să conducă în respectul legilor. Guvernele fanariote, apreciate drept «instrument de opresiune», își oferă materialul necesar pentru sublinierea oportunității și utilității propriei sale concepții. Adept al progresului gradual, M. Sturdza pornea de la convingerea, mărturisită, că societatea trebuie să fie «ca un pom sădit ce sloboade în vreme frunza, floarea, și doritul rod, iar nu ca pomul, a căruia înflorire, prea prăpădită, lovindu-se de agerimea brumelor s-ar vesteji și picând s-ar preface în netrebnicie»²³.

Această concepție organică, cu influență și adeziune în epocă, repetăm, nu se sprijinea pe însușirea pur teoretică a unor principii; izvoara din și se altoia pe realitățile sociale și politice ale țării sale, reprezentau expresia practică a unei conștiințe naționale, profesată de un membru al elitei conducătoare românești. În actele semnate de dînsul, noțiunile de **patrie** sau **Dacia** apar în accepțiunile și în semnificațiile lor moderne²⁴; apărarea integrității teritoriale a Moldovei, în limitele capitulațiilor, reliefează o atitudine civică și patriotică, totodată. În acest sens, într-o scrisoare adresată agentului Austriei din aprilie 1825 își afirma limpede opțiunile naționale: «**În ceea ce mă privește, nota el, patria mea este și trebuie să fie la fel de mare cum este Austria pentru un austriac și Rusia pentru un rus**» (s. n. Gh. P.)²⁵.

Că ideile profesate de viitorul Domn aveau girul oportunității politice, că se bazau pe ocîntărire a necesităților, dar și a posibilităților de finalizare practică a unui program politic ne-o dovedește Regulamentul organic, la elaborarea căruia M. Sturdza a fost chemat să contribuie. Legiuirea nu reprezintă, desigur, o transpunere integrală în practică a concepției sale politice. Aceasta, însă, cu spiritul pragmatic ce-l caracteriza, și-o elaborase apreciind exact rolul pe care avea să-l joace Rusia în destinul viitor al Principatelor.

Privite în această lumină, Regulamentul organic și contribuția românească — conservatoare — la elaborarea lui apar într-o altă lumină. În orice caz, legiuirea nu mai poate fi apreciată drept un simplu instrument de clasă, ca o expresie a triumfului politic al marelui boierimi, sprijinită de Rusia, împotriva tendințelor liberale ale novatorilor. Dimpotrivă, în condițiile epocii, poate fi privită ca un act politic ale cărui limite se înscriu în logica și în realitățile timpului. Făcînd abstracție de maniera în care, prin intermediul Regulamentului organic, Rusia și-a consolidat influența politică, trebuie să admitem că este necesară o interpretare mai nuanțată a legiurii în ceea ce privește funcțiile sale interne.

Ne interesează mai puțin aici să indicăm mijloacele prin intermediul cărora M. Sturdza a obținut²⁶ tronul, măsura în care a doua căsătorie cu Smaranda Vogoride, fiica influentului beî de Samos și promisiunea că vreme de 10 ani nu va ridica problema mănăstirilor închinat i-au asigurat triumful în competiție²⁷. Este suficient să notăm că, exercitîndu-și mandatul de Domn, M. Sturdza și-a etalat, cu strălucire, capacitatea de conducător și de bun gospodar. Legislația inițială sau patronată de dînsul, în limitele Regulamentului organic, în acord cu principiile care călăuzeau noua legiuire (la elaborarea căreia contribuise) s-a încadrat pe linia procesului de dezvoltare pe care se situase, firesc, și ireversibil, societatea românească. În timpul celor trei legislaturi ale epocii

au fost votate și aplicate numeroase legi și măsuri a căror diversitate reliefează limpede, atât nevoia de prefacere pe cale modernă și amploarea generală a procesului, cât și capacitatea de cuprindere a domnitorului, căruia nu i-a rămas străin nimic din complexul de măsuri, dispoziții sau legi solicitate de trebuințele unei societăți în care totul trebuia supravegheat, reasezat pe baze noi.

În condițiile sporului apreciabil demografic și a organizării noilor structuri sociale, a dezvoltării târgurilor și a orașelor, a diferențierii tot mai accentuate a populației, a dezvoltării pieței interne și a comerțului, a creșterii rolului economic și administrativ al orașelor — al capitalei, mai cu seamă — organizarea modernă a acestora, alături de noua împărțire pe ținuturi a reprezentat o continuă preocupare. Înființarea euforiilor orășenești și constituirea bugetelor, idilitatea, sistematizarea, organizarea serviciilor orășenești în principalele orașe, a poliției, a corpului de pompieri și a fanaragiilor, măsurile pentru îmbunătățirea sistemului de aducțiune a apei și pentru salubritate, organizarea poștelor și a transporturilor rutiere au fost îndeletniciri constante. Preocuparea de a-i pune la adăpost pe țărani de abuzurile administrației și de exploatarea fără margini a proprietarilor de moșii, de a le menține și spori capacitatea de contribuabili s-a înscris pe linia unei stăruitoare politici de stat, care se degajă din întreaga legislație a epocii regulamentare. Pe această linie se situează, de pildă, **Legiuirea pentru trei pricini care împovărează pe lăcuitori și Legiuirea asupra îmbinatelor drepturi și îndatoriri ale proprietarilor și sătenilor din satele de prin munți.** În același sens au fost îndreptate și măsurile cu privire la lichidarea datoriilor contractate de săteni, la limitarea globirilor ș. a., la ținuturile de rezervă, la reglementarea arendării de către supușii străini, la maniera de plată a transporturilor etc. De asemenea, dezrobirea Țiganilor clerului și ai statului, prin legile din 31 ianuarie și 14 februarie 1844, reprezintă o importantă măsură de ordin economic, social și politic.

Legea din 26 februarie 1845, pentru reorganizarea slujitorilor din ținuturi, realizarea unui acord firesc între instanțele administrative și cele judecătorești, reorganizarea miliției, înființarea de școli elementare în cazărmi, tipărirea de manuale speciale destinate ostașilor, modernizarea justiției prin crearea de noi instanțe specializate, simplificarea procedurii, autorizarea lucrului judecat, înlăturarea ingerințelor administrației, instituirea divanurilor apelative, a judecătoriilor ținutale, a tribunalului de comerț din Galați și a celui corecțional din Iași, tipărirea, în 1838, a **condicii criminale**, traducerea codului criminal francez (1840), lucrările comisiei, prezidată de Domnitor însuși, pentru asigurarea unui singur corp al legilor civile din Moldova se înscriu pe linia acelorăși preocupări de creare a unui cadru corespunzător procesului de dezvoltare, de modernizare a societății. Urgentarea procedurii în materia judiciară, stingerea proceselor trenante au întărit încrederea în justiție, în funcția socială a acesteia.

Nu putem trece cu vederea tendința de a pune sub controlul statului biserica și veniturile acesteia. Realizările în acest sens, care au avut drept consecință și demiterea mitropolitului V. Costache, i-au atras lui M. Sturdza violente și nu întrutotul justificate critici. Nu putem să nu menționăm măsurile care au avut drept obiectiv ameliorarea căilor de comunicație (multe din șoselele regulamentare sînt, astăzi, drumuri naționale), cele privitoare la înființarea târgurilor și iarmaroacelor, la organizarea activității comerciale, a finanțelor, a carantinelor și a serviciilor de sănătate publică, la îmbunătățirea regimului închisorilor, actele normative sub semnul cărora s-a dezvoltat învățămîntul în diversele sale trepte ș. a.

Din acest inventar, incomplet, nu poate lipsi semnalarea strădaniei, mereu prezentă, de a limita sfera de activitate a consulilor puteri-

lor străine, precum și convenția de extrădare a vagabonzilor și a dezerților, semnată cu Austria, la 14/26 noiembrie 1837, apreciată ca fiind primul act semnat de un domnitor român, după tratatul încheiat de D. Cantemir cu Petru cel Mare și «cel dintîi semn al reînvierii internaționale, cea dintîi recunoaștere a existenței juridice a statului român»²⁸.

Preocupările în aceste direcții — dacă nu sînt urmate întotdeauna de realizări spectaculare — reliefează, cel puțin, o preocupare sistematică, cu perseverență urmărită, pentru modernizarea societății românești în toate laturile sale, pentru crearea unui regim juridic, administrativ și social suficient de larg și de elastic pentru a corespunde nu numai cerințelor contemporane, ci și perspectivelor de viitor. Și, aceasta, numai în cei 15 ani de guvernare ai lui M. Sturdza.

Scurta și incompleta schiță de mai sus, reliefează limpede calitățile de bun administrator — «geniul administrativ»²⁹ și spiritul juridic ale lui M. Sturdza, îndreptățind rezervele formulate de A. D. Xenopol la criticile împotriva domnitorului, ale cărui calități de bun gospodar și organizator le reliefează fără oboseală³⁰.

Am înfățișat datele de mai sus cu scopul de a sublinia ideea că Mihai Sturdza a avut capacitate de a acoperi toate laturile procesului complex de dezvoltare a societății românești, că și-a făcut simțită prezența pretutindeni, că nu s-a lăsat depășit de mersul istoriei, că a dirijat și a dominat, adeseori, procesele și fenomenele, cu capacitate și cu fermitate. Dacă avem în vedere uriașele prefaceri care s-au operat în epoca regulamentară, dificultățile create de stadiul de dezvoltare a societății noastre, de lipsa de aderență a oamenilor la principiile moderne, de tensiunea socială și politică mereu existentă, de labilitatea moravurilor, de lipsa spiritului civic, al convingerilor politice ferme ș. a., înțelegem că guvernarea sa nu a fost deloc ușoară.

Domnitorul a fost aspru criticat: de boierii mari, de cei mici și mijlocii, de tineretul intelectual: asemănat cu Nero și Caligula³¹. Subordonarea Adunării, una din gravele acuzații care i s-au adus și instituirea unei conduceri personale, în care domina arbitrariul, dacă dădea expresia concepției politice a domnitorului, puteau să reprezinte și acte firești de precauție, într-o țară fără tradiție parlamentară, în care organul legislativ suprem era dominat de o oligarhie, căreia-i era străină, încă, ideea interesului obștesc. Credem că următorul pasaj din broșura *Quinze années d'administration en Moldavie* sugerează o explicație interesantă, de natură să oblige a considera că acțiunea constantă a lui M. Sturdza de a-și subordona Adunarea — cel puțin în primele două legislaturi — a fost legitimată și de certe rațiuni, nu numai de înclinarea spre despotism. «Nu ar fi fost un real pericol — se subliniază în broșura cu caracter de document justificativ — a plasa în fața șefului statului un corp politic al cărui membri aveau interesul direct de a participa la toate măsurile care tindeau să abolească un abuz sau să înlăture o nedreptate și care era exclusiv, aproape, alcătuit din rivali ascunși sau declarați ai domnitorului». Oricum, se impune o nuanțare a aprecierilor.

Așa cum s-a observat, M. Sturdza, diplomat dibaci, a rămas, constant, pe tărîmul constituțional, legal. Fără să suspende Adunarea, și-a organizat majoritățile după plac. Domnitorul s-a mulțumit cu rolul de administrator în limitele Regulamentului organic. Nu a urmărit efectuarea unor reforme sociale, pe care nu le socotea nici posibile și nici oportune, în condițiile epocii sale. Postura la care s-a mărginit deliberat nu era deloc comodă; curînd, s-a văzut situat între două forțe contrarii: aceea care reprezenta progresul, care nu putea îngădui limitele impuse de legiuire și cealaltă, exprimată de presiunea puterii protectoare, mai cu seamă, care admitea, în exclusivitate, legalitatea regulamentară. **Opoziția** împotriva domnitorului, deschisă sau ascunsă, deși lipsită de

omogenitatea sub raportul componenței, orientării și a modalităților de expresie, în condițiile epocii, avea o eficiență globală³².

Cu consesiile de rigoare, dar opunându-se ambelor forțe, M. Sturdza a încercat să mențină timona pe o cale de mijloc, de natură să nu pună în pericol interesele vitale ale țării. Practic, i-a fost peste putință să mențină direcția fără a brusca, fără a zgudui, chiar și fără a nemulțumi profund interese sau veleități. Nimeni, credem, nu s-ar fi putut strecura cu mai multă abilitate. Nu și-a uitat un singur moment interesele. A fost atacat din toate părțile deoarece era singura țintă în care se putea lovi. Analiza condițiilor epocii — fără să-l absolve de păcatele egoismului, ale oportunismului politic³³ — va trebui, necesar, să impună revizuirea sau nuanțarea judecăților formulate pînă acum.

A fost acuzat, M. Sturdza, că, din arghirofilie, a vîndut rangurile boierești. Afacere rentabilă, care i-a rotunjit substanțial veniturile. În timpul domniei sale, numărul boierilor a crescut enorm: de la circa 900, cît înregistrează statisticile la începutul epocii regulamentare, s-a ajuns la 3325 în 1853³⁴. Putem admite așa cum s-a apreciat, că, deliberat, M. Sturdza a urmărit să creeze în Moldova o stare a treia și că, acestui obiectiv, i-a subsumat acțiunea de acordare a rangurilor? De altfel, în conformitate cu dispozițiile Regulamentului organic înseși, M. Sturdza a urmărit, cu o neobișnuită perseverență, acțiunea de asimilare a rangurilor boierești cu funcțiile administrative, izbutind să dea o lovitură mortală oligarhiei, mai ales. Cu sau fără voie, deliberat sau nu, domnitorul a servit un proces social aflat în plină desfășurare, în cuprinsul căruia clasa boierilor se dezagrega, se forma și se consolida noua clasă burgheză.

Așa cum s-a notat și mai sus, deși conservator, Mihai Sturdza s-a situat cu fermitate, pe linia **partidei naționale**, de promovare a intereselor românești. Dacă, în 1829, a avut curajul să explice Rusiei că, prin capitulații, Poarta se angajase să apere Moldova împotriva oricărei agresiuni și să-i mențină integritatea, «fără să-i facă sau să tolereze cel mai mic partaj sau separație»³⁵, tot în aceeași vreme (în 1828) prin intermediul lui Blutte, agentul englez care aprecia că viitorul domn este cel mai bogat, cel mai influent și unul dintre cei mai luminați boieri din Moldova³⁶ — transmitea un memoriu lui Heitesbury, ambasadorul englez la Petersburg, în care, înfățișînd consecințele intervenției țariste, își exprima speranța că Puterile europene vor consimți să garanteze securitatea și independența Principatelor. Cu tot eșecul său, acțiunea reprezintă prima cerere formală în vederea obținerii unor garanții anglo-franceze în favoarea principatelor³⁷.

În timp ce Cochelet, consulul Franței, condamna arghirofilia domnitorului și raporta aprecierea formulată de C. Mavrocordat, în conformitate cu care acesta nu era decît un «guvernator rus»³⁸, Duclos, încă din 1835, comunică că intimii lui Sturdza văd în el un posibil rege al Daciei. Domnul însăși, la începutul guvernării, cel puțin, considera că Rusia va consimți la unirea principatelor, iar lui i se va conferi titlul de rege³⁹. Mai apropiat de domnitor, Duclos face un mai frumos elogiu operei acestuia⁴⁰.

Nu știm în ce măsură M. Sturdza și-a pus anumite speranțe în demersul politic întreprins de I. Cîmpineanu⁴¹. După eșecul anterior, conta, probabil, și el, pe împrejurările internaționale, marcate atît de puternic de criza lăuntrică din Imperiul Otoman, amenințat cu prăbușirea. Cert este faptul că, în 1839, avea agenți în Muntenia, însărcinați să-l țină la curent cu evenimentele și cu starea de spirit de acolo. Rapoartele lui C. A. Mano și ale lui N. Suțu sînt concludente în acest sens⁴². În urma tratatelor purtate cu Huber (agentul francez la Iași) și cu Colson (funcționar la consulatul general de la București), acceptă soluția alegerii lui Cîmpineanu drept domn al celor două principate, oferindu-și sprijinul. Prudent și lucid, însă, respinge, cu hotărîre, ideea unității inte-

grale și a colaborării cu polonezii⁴³. În cele din urmă, **partida națională** din Muntenia l-a acceptat pe M. Sturdza drept candidat pentru investi-tura supremă, considerînd poziția, influența și relațiile sale. Pentru mo-ment, domnitorul moldovean a acceptat oferta, solicițînd sprijinul politic și diplomatic al Franței și al Angliei⁴⁴. Tratatul ulterior purtat de A. Bullecocq, consulul general al Franței, venit special la Iași, atitudi-ne fața de J. A. Vaillant, profesorul francez de la Sf. Sava, amestecat în mișcarea revoluționară din 1840 din Țara Românească — care avea ramificații la Iași (Fiii coloniei lui Traian) — mărturiile lui I. Ghica, din care distingem detaliile cu privire la audiența, în cursul căreia, acesta în numele **partidei naționale**, a oferit domnitorului moldovean tronul Țării Românești⁴⁵ ș. a. Dau expresie măsurii în care, în pofida po-ziției sale oficiale, Mihai Sturdza a participat la mișcarea națională, chiar la formele politice de manifestare ale acesteia. Riscul era însă prea mare, amenințarea puterii protectoare prea directă pentru a nu impune prudență⁴⁶.

Așadar, îl întîlnim pe domnitor participînd activ la frămîntările epocii, sprijinind, pe toate planurile, mișcarea înnoitoare, națională, inclu-siv pe tărîmul culturii, unde contribuția sa este substanțială și durabilă. Dezvoltarea învățămîntului în limba patriei, crearea și înzestrarea Academiei Mihăile, preocuparea pentru formarea cadrelor, trimi-terea de bursieri în străinătate, donațiile de cărți, cei două mii galbeni oferiți pentru construirea unei biblioteci naționale⁴⁷ și alte ase-menea acte de cultură nu sînt simple opere de caritate, ci expresia lim-pede a unei convingeri patriotice, a unei conștiințe românești.

În politică, am notat, M. Sturdza a fost nu oportunist. A cîntărit, me-reu, cu multă prudență, alternativele, riscurile acțiunilor în care se an-gaja. În 1837, de pildă, aflat în plină dispută cu opoziția internă, stră-duindu-se să convingă pe diplomații ruși să-l investească cu autoritatea necesară reprimării mișcării opoziționiste, domnitorul pune deschis prob-lema încrederii. «Dacă bunurile care le posed în Basarabia (cinczeci de mii deseatine de pămînt), dacă afecțiunile de familie care mă leagă de Rusia, dacă, în sfîrșit, tot devotamentul față de manifestările binevoi-toare ale Ministerului imperial și perfecta abnegație nu sînt considerate drept garanții suficiente ale conduitei și principiilor mele» — notează el — este gata să părăsească tronul, pe care l-a ocupat doar «pentru a înfăptui înaltele intenții care au drept obiect fericirea Moldovei»⁴⁸. O nouă etalare a «meritelor», cîștigate prin serviciile făcute Rusiei este rea-lizată, cu lux de detalii, atunci cînd solicită să i se sporească lista ci-vilă, în decembrie 1838⁴⁹.

După abdicare, M. Sturdza s-a retras la Paris, întreținînd relații intense cu cercurile politice din capitala Franței, cu Napoleon III sau cu alte personalități europene. Nu a încetat să se intereseze de soarta țării sale⁵⁰. Candidătura din 1858, considerată în prelungirea evenimentelor din 1839—40, exprimă, credem, mai mult decît înțelesul ce i l-au acor-dat contemporanii, pe poziția ideilor noi, în numele cărora era legitimat actul Unirii, care trebuia să stea la temelia României viitoare. Reprezen-tînd trecutul, considerat drept strîgoi, fostul domnitor a fost împovărat cu toate păcatele lumii în care a trăit, la care s-au adăugat, cele multe, ale sale.

A murit la 8 mai 1884⁵¹ și a fost înmormîntat la capela familiei din Baden—Baden.

Notațiile de mai sus, așa cum lesne se poate constata, nu au preten-ția de a constitui biografia acestei personalități a istoriei noastre. Așa cum, pe drept, s-a apreciat, M. Sturdza a fost, totodată, reprezentant și executor (în parte, doar) a ideilor timpului său; «a încoronat un sfert de secol din istoria țării sale»⁵², într-o epocă de mare densitate și comple-xitate, în care ritmul istoriei s-a accelerat. Schița pe care am realizat-o se dorește a fi o invitație la o judecare mai echilibrată și mai nuanțată

a faptelor, capabilă să-l integreze pe Mihai Sturdza în istoria din care rațiunile politice ale timpului său, prejudecățile posterității, dar și egoismul și lăcomia sa⁵³, desigur, l-au înlăturat o atât de îndelungată perioadă de vreme.

Note

- ¹ Ioan C. Filitti. *Domniile române sub Regulamentul organic*, București, 1915. P. 446.
- ² Expresia, consemnată de N. Suțu, aparține poetului rus Tumanski. Cf. *Mémoires du prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie 1798—1871* publiés par Panaïoti Rizos. Vienne, 1899. P. 100.
- ³ Ibidem. P. 100, 121 și *passim*.
- ⁴ Duclos, consul al Franței la Iași, nu-l consideră mai rău. Domnitorul «a realizat multe îmbunătățiri de detaliu, de care ar fi nedrept să nu se țină seama. Însă, continuă el, cauzele de nemulțumire abundă; capacitatea sordidă, vânzarea publică aproape a tuturor funcțiilor administrației, justiția devenită un veritabil comerț...» Guérout, la rîndul său, deși îl consideră foarte capabil, spirit fin, prudent, ambițios, consideră că nu are împotrivă «decît nenorocita sa de avaricie și triste mijloace de guvernare la care l-au împins acest viciu...» *Anul 1848 în Principatele Române, Acte și Documente*, t. I. București, 1902. P. 167, 174.
- ⁵ *Mémoires*. P. 110—112, 116—117, 119, 120—121, 124, 135, 142, 146.
- ⁶ *Anul 1848*, I. P. 27—35. Ioan C. Filitti. *Op. cit.* P. 553.
- ⁷ O bibliografie asupra lucrărilor timpului la Ioan C. Filitti. *Op. cit.* P. V—XVIII.
- ⁸ *Anul 1848*, I. P. 414—438, 457—459, IV, p. 122 și urm.
- ⁹ În apelul anonim către moldoveni, din martie 1848, unde se face această comparație, este înfierată, în măsură egală, «tovărășia ce are Vodă cu toate tribunăturile, care nu seamănă decît (cu) un iarmaroc de mezinuri de jafuri, de înșelăciune și de ticăloșie». *Anul 1848*, I. P. 144.
- ¹⁰ *Mémoires*. P. 135.
- ¹¹ *Adunare de ofisuri și decreturi în ramul judecătoresc slobozite de la întronarea Prea Înălțatului Domn Mihail Sturdza*. Iași 1844. *Legiuri în ramul administrativ și judecătoresc; Iași, 1842, Manualul administrativ al Moldovei ș. a.*
- ¹² Alexandre A. C. Stourdza. *Règne de Michel Stourdza prince regnant de Moldavie 1834—1849*. Paris. Plon, 1907.
- ¹³ Ibidem. P. VIII—IX, 51.
- ¹⁴ A. D. Xenopol. *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III-a, vol. XI (1822—1848). București, 1930. P. 187, 259. A se vedea și studiul nostru *Moldova în perioada 1828—1848. Considerații generale*, în «Cercetări istorice (Seria nouă)», X. Iași, 1980. P. 343—356.
- ¹⁵ N. Iorga. *Istoria literaturii române în secolul al XIX-lea*, II. P. 7; *Istoria Românilor*, XIII, București, 1938. P. 384, 388, 390.
- ¹⁶ A se vedea, în acest sens, Veniamin Ciobanu. *Jurnal de sfîrșit de veac la Iași (1775—1800)*. Iași, Junimea, 1980 și idem. *La granița a trei imperii*. Iași, Junimea, 1985.
- ¹⁷ Alexandre A. C. Stourdza. *Op. cit.* P. 35—40.
- ¹⁸ *Mémoires*. Loc. cit.
- ¹⁹ Printre documentele mai importante, notăm: *Considérations sur la Moldavie et la Valachie au commencement de 1825; Material pentru un memoriu asupra Moldovei*, în Hurmuzaki, supl. I. Vol. IV. P. 1—98. Vezi și *Notions historiques concernant les deux Principautés de Valachie et de Moldavie* (28 februarie 1829). Ibidem, supl. I. Vol. V. P. 23—29 și 1—50.
- ²⁰ Vlad Georgescu. *Ideile politice și Iluminismul în Principatele Române 1750—1830*. București. Edit. Academiei, 1972.
- ²¹ Ibidem. P. 106.
- ²² La 28 iulie 1834, imediat după sosirea la Iași, Minciaki îi comunica domnitorului «ultimele instrucțiuni» primite de la Petersburg, cu privire la combaterea ideilor subversive, la reprimarea «spiritului de inovație și tulburare, care ar putea să se manifeste în cugetele lipsite de experiență», la aplicarea cenzurii. Răspunzînd, domnitorul își definește poziția în raport cu liberalismul revoluționar: dușmanii cei mai de temut ai ordinii sociale sînt lozincile subversive, iluzorii, de care fac abuz tinerii lipsiți de experiență. Se angajează să combată principiile false. Își va concentra atenția asupra acelor care profesează asemenea principii, care sînt «îmbuibăți de idei periculoase». Va ridica un zid spre a opri extinderea răului, înăbușînd orice tendință care ar putea compromite liniștea internă a țării sale și a statelor vecine. Cf. Hurmuzaki, supl. I. Vol. V. P. 70—71, 272—276. (La p. 64—66 sînt «instrucțiunile» transmise de Minciaki).
- ²³ Apud. D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1974. P. 55.
- ²⁴ Hurmuzaki, supl. I. Vol. IV. P. 63 și urm.
- ²⁵ Ibidem. P. 71—72.
- ²⁶ Duclos aprecia că M. Sturdza este boierul cel mai capabil să guverneze țara. Posedă spirit și instrucție, atît cît pot fi însușite în Moldova, de unde domnitorul nu a lipsit decît cîteva luni, doar, atunci cînd a mers la Petersburg și cînd a stat la Constantinopol. Dorește să realizeze îmbunătățiri și are în față un viitor îndelungat pentru a-și putea pune în prac-

- tică proiectele. Inceputul domniei, notează diplomatul francez, se desfășoară însă sub auspicii dificile. Ibidem, XVII. P. 409—411 (Duclos către Rigny, 31 august, 1834).
- 27 Ioan C. Filitti. *Op. cit.* P. 33.
- 28 A. D. Xenopol. *Op. cit.* P. 178.
- 29 Alexandre A. C. Stourdza. *Op. cit.* P. 35—40.
- 30 *Loc. cit.*
- 31 Hurmuzaki, supl. I. Vol. VI. P. 83.
- 32 Gh. Platon. *Op. cit.* P. 353.
- 33 Maniera în care își etalează devotamentul față de Rusia, apelul la serviciile făcute Puterii protectoare—cu prilejul cererii de sporire a listei civile—sînt semnificative în acest sens. Hurmuzaki, supl. I. Vol. V. P. 662—664 (M. Sturdza către Ruckman, 27 decembrie).
- 34 Gh. Platon. *Considerații privind situația numerică și structura boierimii din Moldova în preajma revoluției de la 1848*. In vol. *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, II. Sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu. Cluj, 1978. Cifra este pentru anul 1853. Pentru anul 1849, N. Suțu indică cifra de 2680 boieri. Cf. *Opere economice*. Ediția Ion Veverca, București. Edit. Științifică, 1957. P. 140—142.
- 35 Apud Vlad Georgescu. *Op. cit.* P. 152—153.
- 36 Ioan C. Filitti. *Correspondența consulilor englezi din Principate (1828—1836)*. In «Analele Academiei Române. Memoriile Secției istorice». Seria II-a, t. XXXVIII. București, 1916. P. 32.
- 37 Radu R. N. Florescu. *The struggle against Russia in the Romanian Principalities 1821—1854*. In «Acta Historica», t. 11. «Societatea Academică Română». Roma, Monachii, 1962. P. 64.
- 38 Ioan C. Filitti, *Domniile române...* P. 464—466. Cochelet condamnă, cu mare severitate, cupiditatea, venalitatea, profundă imoralitate, josnicia lui M. Sturdza, care a introdus corupția în toate ramurile administrației—, setea neostoită de avere, devotamentul față de Rusia (Hurmuzaki, XVII, P. 610—611. Cochelet către Thiers, 20 mai 1836). Atitudinea sa, notează diplomatul, este generată și de convingerea că, în cele din urmă, Principatele vor fi anexate Rusiei (Ioan C. Filitti. *Domniile române...* p. 466). Nemulțumirea consulului francez și aversiunea sa împotriva domnitorului erau accentuate de faptul că M. Sturdza nu se arăta dispus să recunoască «privilegiile noastre». Unele din informații îi sînt furnizate de boierii cu care a fost «în cele mai bune relații». (Hurmuzaki, XVII. P. 530—531. Cochelet către Broglie, 5 octombrie 1835). Este limpede faptul că observațiile diplomatului sînt departe de a avea girul imparțialității. Preia, fără control, acuzațiile boierilor adversari ai domnitorului. Intervențiile cu privire la limitarea jurisdicției consulare le atribuie intenției de a asigura controlul nestînjinit al Rusiei în Principate (Ibidem. P. 529. Cochelet către Broglie, 20 octombrie 1835).
- 39 Hurmuzaki, XVII. P. 568—569 (Duclos către Broglie, 11 decembrie 1835).
- 40 Faptele domnitorului, notează Duclos, sînt puțin apreciate. Subliniază concepția iluministă a lui M. Sturdza—de regenerare prin intermediul învățămîntului—înregistrînd realizările obținute în colaborare cu Gh. Asachi. Este convins că țara are mai mare nevoie de oameni de bine decît de oameni învățați. Manifestă înclinație specială pentru Franța și pentru limba franceză. La Academia Mihăileană, limba rusă are un profesor, fără elevi, însă, cursurile de franceză sînt frecventate de toți studenții. Este cel mai zelos și cel mai puternic protector al teatrului francez. Ibidem. P. 661—663 (Duclos către Molé, 12 mai 1837).
- 41 Ioan C. Filitti. *Domniile române...* P. 507.
- 42 Ibidem.
- 43 Detalii în lucrarea *România în relațiile internaționale 1699—1939*. Iași, Junimea, 1980. P. 115 și urm.
- 44 Ibidem.
- 45 Alexandre A. C. Stourdza. *Op. cit.* P. 119.
- 46 David Urquhart, venit în Principate, la începutul anului 1835, relatînd discuțiile purtate cu M. Sturdza, notează că acesta i-a lăsat impresia că este informat asupra fiecăruia dintre oamenii pe care i-a întîlnit. A urmărit «să mă impresioneze, în modul cel mai plăcut posibil, pornind de la premisa că Anglia nu poate tolera politica Rusiei». In același timp, continuă el, a căutat «să mă convingă că cele două provincii nu puteau să reziste presiunilor Rusiei dacă nu se uneau sub un singur conducător». Cu domnitorul muntean a purtat discuții în același sens (Mai tîrziu, Gh. Bibescu împărtășea aceleași convingeri cu privire la unitatea românilor și la necesitatea creării statului național). Cf. Cornelia Bodea. *David Urquhart, Principatele și mișcarea națională română*. In vol. *Unirea Principatelor și Puterile europene*, București. Edit. Academiei, 1984. P. 31—55 și Gh. Bibescu, *România de la Adrianopol la Balta Liman*, t. I. P. 289—294 (De Nion către Guizot, 14 octombrie 1846).
- 47 Cf. *De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 ani: 1835—1935, passim*. I. Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina 1774—1857*. București, 1916. P. 63.
- 48 Hurmuzaki. Supl. I. Vol. V. P. 614—616 (M. Sturdza către consulatul rus, 19 august 1837).
- 49 Ibidem, p. 662—664 (M. Sturdza către Ruckman). Și-a luat sarcina să servească finaltele intenții ale Rusiei încă din 1821. În 1827, împreună cu

Liprandi, a furnizat informații de mare importanță nu numai asupra stării și a resurselor țării, ci și asupra situației de dincolo de Dunăre. «...unde am putut să întretin relații extrem de delicate și de periculoase. M-am expus la grave persecuții și doar cu mari sacrificii am putut să evit pericolul care mă amenința». A fost în comisia de redactare a Regulamentului organic, în anii care au urmat, a uzat de influența sa pentru a pregăti acceptarea Regulamentului de către Adunare. Ca domn, a făcut toate sacrificiile pentru a se arăta demn de încrederea cu care a fost onorat. «A fost deajuns să cunosc voința Ministerului imperial pentru a o urma» etc.

⁵⁰ Alexandre A. C. Stourdza. *Op. cit.* P. 125.

⁵¹ Scriindu-i lui Alecsandri, după ce par-

ticipase la funeraliile fostului domnitor, I. Ghica, dînd expresie resentimentelor care-l stăpîneau, încă, notează: «...a plecat singur, lăsînd nu se știe unde cele 400 milioane pe care le-a îngrădădit printr-o infamie după alta. În convoi, toată lumea se întreba ce avere lăsase și nici un «Dumnezeu să-l ierte». Cf. Ioan Ghica, *Opere*, IV. Ediția îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și bibliografie de Ion Roman.— București. Edit. Minerva, 1985. P. 530.

⁵² Alexandre A. C. Stourdza. *Op. cit.* P. VIII—IX.

⁵³ Fără «egoismul și lăcomia lui, constată N. Iorga, ar fi lăsat o mai frumoasă urmă în istoria regenerării noastre». Cf. *Istoria românilor prin călători*. Ediția Adrian Angelescu.— București. Edit. Eminescu, 1981. P. 82.

МЕМОРИИ ВОСПОМИНАНИЯ

А. М. Лазарев

НАРОДНАЯ ТРОПА К ВЕЛИКИМ ПРЕДКАМ

С огромными и неоправданными, по сути искусственно возведенными трудностями в те первые послевоенные годы, столкнулась общественность Молдавской ССР, особенно научная и творческая, в области освоения и оценки классического наследия молдавского народа, прежде всего литературного.

На отказ от классического наследия прошлого, огульное отрицание позитивных начал, прогрессивных и воспитательных качеств в творчестве классиков молдавской литературы дореволюционного прошлого, на произвольное и безответственное зачисление этих выдающихся деятелей в разряд реакционеров (а потому-де их и следует предать анафеме) — на все эти несуразные, примитивные и лженаучные оценки и позиции пагубное влияние оказало и пролеткультовское веяние предвоенных лет, особенно 30-х гг., поразившее тогда умы некоторых представителей интеллигенции МАССР, особенно писателей (прежде всего С. Лехтцыра), и положившее начало откровенному нигилизму в отношении классического наследия, индифферентности к нему и клевете на него, невежеству в познании и оценке этого наследия. Все это не только бросалось в глаза, но явно негативно сказывалось на обстановке в республике в первые послевоенные годы. Эта нездоровая ситуация складывалась под воздействием разнообразных, а то и прямо противоположных идеологических сил.

Чем все это объясняется? Что способствовало живучести этих ложных идей, этого блуждания?

Во-первых, в МССР имелась небольшая группа людей интеллектуального труда, которая декларировала, что молдавские писатели прошлого — это дескать «румынское наследие», а потому-де издавать, изучать и пропагандировать в Молдавии литературное творчество упомянутой группы писателей — это якобы «неправомерная», «узурпаторская» акция, будто бы представляющая собой «покушение» на чужое наследие.

Во-вторых, широкие народные массы, как и значительная часть сельской интеллигенции, сформированной в 1944—1945 гг. в подавляющей части из крестьянской и рабочей молодежи, слабо, а то и вовсе не только не знали молдавскую литературу прошлого, но и располагали весьма смутными представлениями об истории своей страны и народа. В этих условиях и при сложившихся обстоятельствах некоторая часть народа или оставалась индифферентной к идейно-политической борьбе вокруг молдавского культурного наследия, или, что особенно печально, иной раз «проглатывала» ядовитую пилюлю лжи, спрятанную в яркую красочную обертку. Задача состояла в том, чтобы донести до народных масс сущую правду о культурных ценностях молдавского народа, его богатом культурном наследии, в т. ч. и о классиках молдавской литературы.

В-третьих, в первые годы положение в МССР сложилось таким образом, что подавляющая часть республиканских руководящих кадров партийных и советских органов, министерств и ведомств, комсомольских, профсоюзных и других общественных организаций, даже из числа представителей коренного населения республики, располагала крайне поверхностными познаниями в области истории Молдавии, имела смутное представление о писателях прошлого и их произведениях, а для некоторых из них все это представлялось «темным лесом». В силу этого, прямо скажем, низкого уровня компетентности руководящий кадровый корпус республики нередко оказывался беспомощным перед извращениями или нигилистическими рассуждениями отдельных ретивых деятелей, а некоторые товарищи из числа руководящих кадров порой сами вносили путаницу в оценке исторических фактов или политических событий, допускали даже ошибочные суждения, которыми ловко пользовались наши недоброжелатели. И, конечно же, при таких условиях острота и целеустремленность борьбы с разного рода извращениями, в частности с искусственной, а то и преднамеренной недооценкой классиков молдавской литературы, была принята. Она не давала того эффекта, которого следовало ожидать.

В-четвертых, на выработку позиции в отношении классиков молдавской литературы, на оценку их творческого наследия, а также их действий и поступков как исторических личностей негативное воздействие оказала одна специфическая особенность республики, которая особенно выпукло выступила в рассматриваемые нами хронологические рамки истории. Речь идет о составе имевшихся в республике специ-

алистов высшей и средней квалификации. Напомним, что после освобождения в 1944 г. Молдавской ССР от фашистской оккупации республика находилась в крайне разрушенном, тяжелейшем материальном положении, испытывала большой недостаток в квалифицированных кадрах рабочих, в специалистах высшей и средней квалификации. Без помощи извне МССР не в состоянии была выкарабкаться из этого трагического положения. И братские советские республики пришли на помощь Молдавии, была оказана не только материальная помощь, с ней делились и опытом, кадрами. В МССР прибыли тысячи специалистов и рабочих.

Но во всей этой прогрессивной деятельности присутствовал один большой недостаток (негативный элемент), который носил непредвиденный характер. В силу тогдашних обстоятельств направленные в МССР кадры занимали значительное место среди руководящих кадров партийных, советских, хозяйственных, культурных и иных органов не только республиканского уровня, но и уездного, городского, районного. Большой недостаток в деятельности этих кадров состоял не только в том, что они не владели языком коренного населения республики, а прежде всего в том, что они не знали специфических условий и особенностей края, прежде всего его прошлого, его истории, культуры, литературы и т. д.

Незнание этих особенностей республики не только возводило перед этими кадрами дополнительные трудности, но порой ставило их в довольно деликатное положение, оборачивавшееся в иных случаях неприятностями или срывами в работе. Незнание ими исторических, культурных, национальных, традиционных и иных особенностей республики облегчало распространение среди некоторых из них разного рода легковесных суждений, непроверенных слухов, декларативных заявлений, а иногда и провокационных выводов и оценок, исходящих от злонамеренных или заблуждавшихся лиц. В отдельных случаях это приводило к несурзным, курьезным ситуациям, ставило некоторых из них в роли новоявленных Дон Кихотов, воюющих с вымышленными «ветряными мельницами», а в других случаях — в роли невольных «кавторитетов», к ошибочным высказываниям или оценкам которых порой апеллировали непорядочные лица, а то и враждебные элементы.

Дезориентация, заблуждения в оценке идейно-политической ситуации в МССР в конце 40-х гг., в т. ч. и в оценке классического литературного наследия молдавского народа, проявлялись порой и в высказываниях руководящих кадров не только районного или уездного уровня, но даже и высшего эшелона — республиканского. А это вносило явную сумятицу и разброд в идейно-политическую обстановку в республике, рождало настороженность и страх среди определенных слоев населения, удерживало их от откровенных, чистосердечных высказываний и оценок по ряду вопросов, включая проблему классиков молдавской литературы, в частности. Пожалуй, самым неожиданным и, откровенно говоря, неуместным, даже вредным явилось высказывание председателя бюро ЦК ВКП(б) по Молдавии В. А. Иванова о классиках молдавской литературы, содержащиеся в его выступлении на пленуме ЦК КП(б)М осенью 1948 г. Явно не владея материалом по истории Молдавии, в частности по истории молдавской литературы прошлых времен, критикуя секретаря ЦК КП(б)М Радуга М. М. за недостатки в идеологической работе, а Управление по делам искусств МССР — за репертуар театров, он без каких-либо оснований и аргументов вдруг заявил, что на сцене Молдавского музыкально-драматического театра им. А. С. Пушкина идет «безыдейная пьеса» под странным наименованием «Сынзьяна и Пепеля» «некоего Василия Александри». В этом В. А. Иванов усмотрел идейный вывих театра, его сползание на путь реакции. А это, по его утверждению, свидетельствовало о том, что в республике имеет место отступление от ленинских принципов в идеологической работе, присутствуют неразборчивость и беспринципность в оценке литературных произведений, потеря классовой бдительности, принижена острота в борьбе с реакционным прошлым и т. п. Такая оценка одного из ведущих классиков молдавской литературы и одного из лучших драматургических произведений В. Александри явилась для участников пленума полной неожиданностью, громом среди ясного неба. Вполне понятно, что подобного рода огульное, бездоказательное, а по сути ложное суждение высокопоставленного партийного работника вызвало недоумение, возмущение и страх. Когда в конце пленума было обращено внимание В. А. Иванова на тот факт, что Василе Александри — это активный участник революционных событий 1848 г. в Молдавии, выдающийся поэт и драматург, фольклорист и театральный деятель, что для молдаван он такая же национальная гордость, как, например, А. Н. Островский или М. Е. Салтыков-Щедрин для русского народа, то В. А. Иванову ничего не оставалось, как пожать плечами.

В такой сложной обстановке (порой искусственно осложненной под видом повышения политической бдительности, активизации борьбы с национализмом, космополитизмом и т. д.) своеобразными оказались позиции и поведение некоторой части интеллигенции МССР, в частности некоторых писателей. В тех сложных условиях они вели себя по принципу «моя хата с краю» — открыто не выступали не только против откровенно злых, преднамеренно фальсифицированных тенденций в оценке деятельности молдавских писателей прошлого и их произведений, но и не прилагали усилий для оказания помощи заблуждавшимся, не занимали твердую позицию по защите классиков молдавской литературы, по вопросам издания и широкой популяризации в массах их произведений, по изучению этих произведений в учебных заведениях республики. Это была позиция нейтралитета и выжидания лучших времен,

вызванная боязнью за свой авторитет и положение в обществе, нежеланием иметь неприятности, опасением «как бы чего не вышло». Такая аморфная их позиция длилась не один год и принесла республике значительные издержки.

Сегодня многие события подаются иначе. Например, поэтесса Ирина Ставская пишет: «Это были трудные годы. Но вот два молдавских поэта — Андрей Лупан и Емилиан Буков — обратились в правительство республики, и поэзия Эмнесту — кровь от крови и плоть от плоти народа — снова стала издаваться в Молдавии» («Вечерний Кишинев», 1988. 25 июня). Здесь поэтессе явно недостает знания реальных фактов. На самом деле картина была несколько иной. Упомянутые поэты, как и некоторые другие, стали «впрягать своих лошадей» в плуг лишь тогда, когда «литературное поле» молдавских классиков не только было уже размечено, но на нем широким фронтом уже распахивалась целина. А ведь в первые послевоенные годы в Молдавской ССР отношение к культурному наследию молдавского народа, в частности к литературному наследию, было не только крайне неблагоприятным, но и явно опасным. Напомним, что в республике не только не издавались произведения классиков молдавской литературы, но даже было наложено определенное «табу» на публикацию статей о их жизни, о их литературной и общественной деятельности (исключением являются, пожалуй, две статьи И. К. Вартичана об Ионе Крянгэ, опубликованные в 1945 г. в журнале «Октомврие», № 1—2).

В школьные и вузовские программы по молдавской литературе также не был включен ни один молдавский летописец и писатель XVII—XIX вв., в связи с чем материал о них отсутствовал в учебниках и хрестоматиях по литературе, а попытка поставить на сцене театров некоторые пьесы классиков, в частности В. Александри, подвергалась разгромной критике сверху, обвинениям в безыдейности и апологичности, иной раз дело завершалось даже предупреждением о несоответствии занимаемой должности. Вот почему Министерство просвещения МССР, рассчитывая, естественно, на активную поддержку и непосредственное участие деятелей культуры — ученых, писателей, педагогов, журналистов и других, т. е. людей, непосредственно заинтересованных и болеющих за это дело, — в 1948 г. предприняло попытку скорректировать учебные программы по молдавской литературе для школ и вузов республики, стремясь включить в них материал о классиках молдавской литературы. Одновременно были приложены определенные усилия для обеспечения учащихся и студентов хотя бы минимальным количеством учебников, учебных пособий, хрестоматий по литературе, сборниками произведений писателей-классиков. На инициативу министерства, его просьбу о помощи в организации совместных действий по преодолению искусственно воздвигнутого барьера на пути решения проблемы литературного наследия молдавского народа, откликов, к сожалению, почти не последовало. Вместе с тем мы не можем, не имея морального права обойти молчанием, не сказать о честности и мужестве, о бескорыстии и принципиальности таких ученых и писателей, как В. П. Коробан, И. К. Вартичан, Р. М. Портной, Е. М. Руссев и др., которые совместно с директором Научно-исследовательского института школ Минпроса МССР Ф. П. Осташко и другими товарищами без проволочек и понуканий окунулись в решение поставленных задач.

Однако решение этих вопросов натолкнулось на такие препятствия, которые преодолеть в 1948 г. оказалось невозможным. Но первые подготовительные шаги в этом направлении были все же сделаны. Можно только искренне сожалеть о том, что руководство писательской организации Молдавии, ведущие писатели республики предпочли тогда оставаться в стороне от решения указанных выше проблем. Надо полагать, что на такое их поведение оказала влияние аморфная, расплывчатая, перестраховочная, а то и просто непонятная позиция самого ЦК КП(б) Молдавии в вопросе о классиках молдавской литературы. После упомянутого выступления осенью 1948 г. В. А. Иванова кое-кто из работников ЦК КП(б)М, особенно из числа писателей, даже пытался мотивировать характер и резкость выступления Иванова «излишней и преждевременной инициативой» Министерства просвещения МССР, тем, что в решении вопроса о классиках молдавской литературы министерство-де «полезло на рожон». Конечно, это были несерьезные, трусливые разговоры. И, безусловно, позиция этих товарищей не тот путь, идя по которому можно было бы достигнуть разумного и справедливого исследования и решения принципиальных и значительных проблем истории и литературы, дать аргументированную, научно обоснованную оценку литературному наследию молдавского народа.

В 1949 г. был в основном рассмотрен, согласован и одобрен коллегией Минпроса не только не приостановило работу над программами и учебниками по молдавской литературе, но, напротив, значительно ее активизировало. И опять нашими добрыми и безотказными помощниками, прилежными и трудолюбивыми авторами, составителями и редакторами были те же Ф. П. Осташко, И. К. Вартичан, В. П. Коробан, Р. М. Портной, Е. М. Руссев, к которым присоединились и другие ученые и писатели. Последующая жизнь республики со всей неопровержимостью подтвердила правильность и обоснованность позиции и забот Министерства просвещения МССР, показала несостоятельность, даже пагубность позиции перестраховки, а то и трусость некоторых представителей молдавской интеллигенции.

В 1949 г. был в основном рассмотрен, согласован и одобрен коллегией Минпроса просвещения республики, а затем утвержден приказом министра просвещения пофамильный перечень классиков молдавской литературы, которые подлежа-

ли немедленному включению в учебные программы, учебники, учебные пособия и хрестоматии по молдавской литературе для общеобразовательных школ, средних специальных и высших учебных заведений МССР, а также для издания их основных произведений. Тем же приказом были утверждены специальные коллективы авторов, составителей и редакторов, которые сразу же засели за работу. Однако к началу нового учебного года, т. е. к 1 сентября 1949 г., невозможно было обеспечить учебные заведения МССР не только учебниками и учебными пособиями, но даже отпечатанными типографским способом программами, и поэтому школы и другие учебные заведения в срочном порядке были обеспечены официальными временными письменными дополнениями к действовавшим программам, а также методическими рекомендациями о преподавании творчества молдавских классиков в учебных заведениях республики, списком основной и вспомогательной литературы. Подчеркнем, что в этих списках значилась литература (т. е. перечень произведений классиков молдавской литературы), которая рекомендовалась исключительно учителям школ и преподавателям средних специальных и высших учебных заведений, ибо ученикам и студентам пока нечего было рекомендовать, поскольку ничего еще не было издано.

Сказанное свидетельствует о том, что в течение первых 2—3 лет изначальные крупницы знаний о творчестве классиков молдавской литературы школьники и студенты черпали из уст учителя и преподавателя, ибо именно они, до выхода из печати учебников, учебных пособий, хрестоматий и избранных произведений молдавских писателей-классиков, оставались единственным источником доведения до подрастающих поколений республики первых драгоценных зерен из богатейшего литературного арсенала молдавского народа прошлых времен, сотворенного трудом и гением его достойных сынов — писателей-классиков.

Итак, с 1 сентября 1949 г. повсеместно в учебных заведениях Молдавской ССР официально было введено преподавание и изучение творчества классиков молдавского летописания и художественной литературы XVI—XX вв. Этот факт стал не только знаменательным событием в истории народного образования МССР, но и крупным явлением в истории и общественной жизни молдавского народа, всех граждан республики, одним из благотворных и гуманистических поворотов в идейно-политической и национально-культурной деятельности республики, важным и эффективным средством воспитания и повышения культурного уровня народных масс Молдавии. Одновременно это историческое событие можно квалифицировать и оценивать как один из оригинальных, беспрецедентных и смелых шагов культурной революции в Молдавской ССР.

Нельзя сказать, что названные выше вопросы удалось решить легко и просто. Вокруг некоторых проблем литературоведения вообще, марксистско-ленинской оценки жизни, деятельности и литературного творчества конкретных классиков молдавской литературы в частности развернулись не только многочасовые, но в ряде случаев и многодневные полемические споры и горячие баталии, в результате которых выкристаллизовывалась единая точка зрения, единая оценка, которая затем и включалась в программу и учебник. Не все, конечно, выводы и оценки тех лет выдержали проверку временем. Вся многосложная последующая жизнь, дальнейшее развитие самой науки, масштабные и углубленные познания в этой области последующих поколений ученых и писателей закономерно внесли немало существенных и обоснованных корректировок, даже переосмысление и переоценку как отдельных вех или спектров литературных ценностей, так и творчества и деятельности отдельных писателей, а также их идеологических и общественных позиций, что является вполне правомочным процессом. И все это, несомненно, говорит не только о росте и обогащении науки и культуры, но и (особенно важно это подчеркнуть) о повышении научной эрудиции и зрелости наших кадров, о глубине и масштабности их научных познаний. Однако сказанное нисколько не умаляет, не принижает сделанного в конце 40-х гг., не обесценивает тот поистине революционный поворот на культурном и научном фронте республики, который был совершен в 1948—1949 гг., тот подлинно мужественный шаг, который был сделан в невероятно сложных условиях в совершенно неисследованных проблемах, ту прямую и глубокую борозду, которая в те трудные послевоенные годы была проложена по молдавской классической литературной целине с единственной благородной целью — оградить молдавский народ от покушения на его классическое литературное наследие, сохранить за ним в полном объеме все то, что ему по праву принадлежит, а именно — его литературное наследие, добрые и славные имена его великих предков.

Но обстановка и условия этих лет все же сказались на принятых в те годы решениях и оценках в области молдавского классического литературного наследия, наложили на эти первоначальные решения и оценки свою печать. Невежественные и злонамеренные суждения о некоторых классиках молдавской литературы, о их литературном творчестве порой выступали в такой одиозной и кощунственной форме, облекались в такие «принципиальные» дефиниции, сопровождалась такими категорическими требованиями о сохранении «классовой бдительности», прочном пребывании на принципиальных позициях, борьбе с космополитизмом и национализмом, выпячивались такого рода предостережения о переоценке прошлого, смыкании с реакционным прошлым, что не только наши славные классики молдавской литературы «проваливались» на этих фарисейских «экзаменах», но и не каждый ученый или творческий работник того периода находил в себе достаточного мужества и принципиаль-

ности в отстаивании своих позиций. Некоторые пасовали, отступали, оговариваясь: «А что, мне больше всех надо?», «А зачем мне излишние хлопоты и неприятности?».

В этой невероятно противоречивой обстановке, в условиях разного рода искусственных и скандальных суждений и кривотолков дело завершилось тем, что в 1949 г. в программы и учебники для школ, училищ и вузов республики, например, не были включены ни Ион Крянгэ, поскольку он якобы являлся «певцом молдавского кулачества», ни Алексей Матеевич, ибо он дескать выступал «как идеолог поповщины», ни другие классики молдавской литературы. Однако эти боязни и перестраховка, субъективизм и невежество были все же вскоре преодолены. Историческая справедливость и научная принципиальность все же восторжествовали: в 1950 г. Ион Крянгэ и Алексей Матеевич заняли свое достойное и заслуженное место среди великих предков молдавского народа. Они были включены в учебные программы, учебники и учебные пособия для всех учебных заведений республики. Развернулась подготовка к изданию их произведений.

Рассмотрение в течение 1948—1950 гг. вопроса о классиках молдавской литературы и принятие окончательного, научно обоснованного решения по этой важнейшей проблеме нуждалось в реальном материальном подкреплении, т. е. в скорейшей публикации учебных программ, учебников, учебных пособий и хрестоматий, а также (быть может, это следовало сделать в первую очередь) литературных произведений этих классиков — поэзии, прозы, драматургии.

Уже в 1951 г. все учебные заведения МССР были полностью обеспечены новыми учебными программами, составленными с учетом принципиальных изменений и дополнений, о которых речь шла выше. В том же году общеобразовательные школы получили переработанные и дополненные учебники по молдавской литературе. Авторские коллективы усиленно трудились над учебниками для остальных учебных заведений республики, составлением хрестоматий по молдавской литературе, готовили к публикации избранные произведения большинства классиков молдавской литературы.

Усилия и старания ученых и литераторов вскоре стали давать конкретные и осязаемые плоды, приносящие гражданам республики радость и удовлетворение. Уже в 1953 г. из печати вышли «Опере алесе» К. Стамати. «Опере алесе» К. Негруци. В том же году увидело свет важное научное исследование П. А. Ковчегова и В. П. Коробана «Общественно-политические и литературно-критические воззрения Алеку Руссо». В 1954 г. были опубликованы «Опере алесе» В. Александри. Все это говорило о появлении в республике не одной лишь «первой ласточки», а целой «стайки», которые подтверждали факт наступления на литературной ниве Молдавии долгожданной солнечной весны. Приход этой весны предвещал вступление Молдавской ССР в пору изобильного литературного лета. Примечательно, что уже в преддверии этого лета жители республики получили в свое распоряжение труды М. Эминеску (1956 г.), А. Хыждеу (1956 г.), Б. П. Хашдеу (1956 г.), Н. Милеску-Спафария (1956 г.), Г. Асаки (1957 г.), Д. Кантемира (1957 г.), М. Костина (1958 г.) и др. В 1956 г. из печати вышел весомый труд В. П. Коробана и Е. М. Руссева «Кроникулу Иоан Некулче. Вяца ши опера». Республика вступила в полосу массовой публикации произведений своих достойных предков — летописцев, писателей, ученых. Причем издание этих произведений осуществлялось как на молдавском, так и на русском языках.

Подготовка к изданию литературных произведений молдавских классиков была сопряжена с большими трудностями. Они заключались в том, что Молдавская ССР не располагала источниками произведений большинства классиков молдавской литературы, равно как и изданиями этих произведений на молдавском или русском языках. Следовательно, единственный путь их публикации — это использование румынских изданий, которые были безупречными, страдали погрешностями, в частности в лексике, топонимике, даже в истолковании ряда фактов, явлений, понятий (т. е. они выходили из печати в специальном «редактировании» текста). Сверка же с оригинальной рукописью писателя исключалась, поскольку в прошлые времена рукописные фонды писателей были вывезены не только из Кишинева, но даже из Ясса в Бухарест, где пребывали «за семью замками». Для сличения текстов этих произведений приходилось использовать и другие каналы, в частности издания других стран, публикации на других, кроме румынского, языках.

Изложенное свидетельствует о том, что проделанная научными и литературными силами республики работа в этом направлении обеспечила создание здесь таких благоприятных условий, при которых на «молдавской литературной реке», наконец, «лед тронулся», причем тронулся он так бурно, что решительно и бесповоротно стал очищать эту «литературную реку» не только ото льда, но и от всякого чужеродного наноса, шлака и ила. В свете сказанного нельзя не коснуться одного довольно щепетильного вопроса, который в последнее время еще поднимается в некоторых кругах. Речь идет о том, что некоторые представители старшего поколения интеллигенции Молдавии то ли под воздействием гласности, то ли, пользуясь неосведомленностью большинства читателей республики в тех запутанных социальных перипетиях первых послевоенных лет, в частности в той гамме осложнений и извращений в вопросе оценки классического наследия молдавского народа, стали рекламировать свои «инициативу» и «вклад» в решение проблемы наследия классиков молдавской литературы. Эта самореклама, рассчитанная на неосведомленную и доверчивую публику, осуществляемая при помощи любезных издателей и публикаторов, проникает ныне не толь-

ко на полосы газет, но и на страницы журналов, некоторых публицистических и иных изданий.

Нелегко оценить поступки и действия, предугадать цели этих представителей интеллигенции. И вряд ли стоит заниматься этим делом, подыскивать достойные оценки их поступков. Но возникают все же недоуменные вопросы: неужели эти авторы полагают, что можно затевать такую игру? Неужели они не испытывают угрызений совести, не смущает их тот факт, что еще здравствует немало очевидцев событий тех времен, непосредственных их участников, которым по долгу службы пришлось находиться в гуще происходивших в республике в те годы бурных событий, которые знают на самом деле, как это было? Например, автор этих строк, работая в качестве министра просвещения МССР (1947—1951 гг.), секретаря ЦК КП(б)М по идеологическим вопросам (1951—1953 гг.), министра культуры МССР (1953—1963 гг.), не только был в курсе всех решаемых в республике вопросов культуры (в т. ч. языка и литературы), но и принимал самое непосредственное участие в их решении.

Уважение к классикам молдавской литературы не ограничивается лишь преподаванием и изучением их в учебных заведениях, изданием, чтением и пропагандой произведений этих писателей. Равно как гордость народа своими классиками не сводится лишь к любованию их произведениями или к произношению их славных имен. Это уважение и гордость должны быть закреплены в памяти не только нынешних, но и грядущих поколений. А потому память о достойных предках должна быть на веки вечные воплощена в бронзе и граните.

Отправляясь от этих принципов жизни и требований времени, а главное — от зова сердца и любви народной, приходишь к выводу, что останавливаться на достигнутом никак нельзя. Поэтому одновременно с решением тех проблем, о которых шла речь выше, на повестку дня встал вопрос об увековечении памяти славных сынов молдавского народа — классиков молдавской литературы. Сразу же заметим, что эта идея даже среди творческой интеллигенции была вначале встречена без особого энтузиазма, даже со скептицизмом. Ее считали хорошей, но нереальной пока. Да и в высшем руководящем эшелоне республики инициаторов воплощения памяти писателей в металле и камне старались «образумить» невозможностью изыскать капитало-вложения на эти цели, упрекнуть их в «чрезмерной поспешности», «суетливости» и «возне» вокруг возведения памятников классикам молдавской литературы. Такое, откровенно говоря, холодное отношение к столь гуманной идее побудило ее инициаторов и организаторов фактически перевести это дело с государственных позиций в русло общественных мероприятий, проводить их чуть ли не самостоятельным путем, вроде бы полуофициально, а то и полулегально (т. е. без фактического на то официального разрешения республиканских органов).

Прежде всего с повестки дня была снята просьба о выделении специальных государственных ассигнований на возведение памятников, решено было изыскать необходимые средства на эти цели в смете расходов самого Министерства культуры МССР, в первую очередь за счет ассигнований, выделенных министерству на закупку у художников и скульпторов произведений искусства. С другой стороны, идея возведения памятников писателям получила горячую, поистине патриотическую поддержку со стороны художников, скульпторов и архитекторов республики, которые заявили, что они просят средства лишь на приобретение необходимых материалов, а все творческие, строительные и иные работы ими будут осуществлены бесплатно. Все это значительно облегчало задачу.

Хочется довести до сведения широкой общественности республики один важный и существенный фактор, о котором в Молдове мало кто знает. Речь идет о роли и месте Исполкома Кишиневского городского Совета депутатов трудящихся и его тогдашнего председателя Б. З. Танасевского в подготовке и возведении Аллеи классиков молдавской литературы в Кишиневе. Следует честно и откровенно признать, что без значительной финансовой и материальной помощи горисполкома, без энергичной, настойчивой и смелой организаторской деятельности тов. Танасевского Министерству культуры МССР вряд ли удалось бы полностью и своевременно справиться с возложенной на себя задачей по увековечению памяти молдавских классиков.

Почти два года кипела работа. Скульпторы Л. Дубиновский, И. Кептэнару, А. Майко, Л. Авербух, Н. Горенышев, В. Ларченко, Л. Фитов и В. Краковяк упорно трудились над скульптурными бюстами писателей. Полные вдохновения, скульпторы своими умелыми руками, горячими сердцами и талантом, сотворили поистине великолепные, оригинальные и неповторимые скульптуры, которые являются не только результатом талантливости их творцов, но и национальной гордостью и бесценным достоянием народа. Кишиневский горисполком сумел разместить за пределами республики заказ на гранит, обеспечить его шлифовку и доставку в Кишинев. Группа архитекторов и строителей под руководством главного архитектора Кишинева Ф. П. Наумова обеспечила планировку Аллеи классиков, разметку мест установки скульптур, возвела гранитные постаменты.

И вот в разгаре лета 1957 г. в г. Кишиневе, в парке имени А. С. Пушкина, состоялось официальное торжественное открытие Аллеи классиков молдавской литературы XVI—XIX вв. По обем строонам центральной аллеи парка величаво и гордо возвысились на гранитных постаментах бронзовые скульптурные бюсты 12 классиков молдавской литературы: В. Александри, Г. Асаки, А. Донич, М. Емянеску, Д. Кантемира, И. Крянгэ, Н. Милеску-Спафарий, А. Руссо, К. Стамати, К. Негруци, А. Хыж-

деу, Б. П. Хашдеу. Со своих пьедесталов писатели-классики с благодарностью взируют на потомков.

Без малейшего намека на бахвальство можно утверждать, что Аллея классиков молдавской литературы в Кишиневе — скульптурно-архитектурный ансамбль памятников двенадцати молдавских писателей, оригинальный и уникальный монумент не только в Молдове, но и за ее пределами.

Следует сказать еще об одном существенном моменте. Аллея классиков молдавской литературы возвышается в Кишиневе уже более трех десятилетий. А ведь она не завершена. Ее необходимо дополнить собратями классиков по перу и мысли — Г. Уреке, М. Костина, И. Некулче, А. Матеевича и др. Это наше упущение, тех, кто стоял у истоков этих работ, кто обязан был объять своим взором всю галерею писателей, достойных возвышаться сегодня на гранитных постаментах. Мы, представители старшего поколения деятелей культуры МССР, пребываем в долгу перед современными нашими согражданами еще и потому, что в Кишиневе, в республике, кроме Аллеи классиков молдавской литературы, нет других аллей или памятников многим нашим другим достойным предкам — ученым, композиторам, художникам, актерам, гайдукам, полководцам, революционерам, коммунистам-ленинцам и другим, которые также достойны того, чтобы память о них была увековечена в бронзе и граните. Мы не без горечи констатируем, однако, что современные граждане республики, ограничиваясь лишь восторгами перед величавыми бюстами на Аллее классиков молдавской литературы, не проявляют практических действий по продолжению доброго начала, по превращению его в хорошую традицию. Мы не только надеемся, но верим в то, что современное и будущие поколения граждан Республики Молдова сделают великое и благородное дело — примут из рук старшего поколения славную эстафету культуры и пронесут ее через века.

**PLAI NATAL
КРАЕВЕДЕНИЕ**

D. HAIDARLI

**MATERIALE DOCUMENTARE IN AJUTORUL
CERCETĂTORILOR ISTORIEI SATELOR
ȘI ORAȘELOR DIN MOLDOVA (III)**

Primele informații documentare referitoare la localitățile
de pe teritoriul Republicii Moldova, menționate în actele istorice
din anii 1384—1625.

	Localitatea	Anul	Consemnări	Izvorul istoric
1	2	3	4	5
185.	Ciricani, sat, probabil lângă Telița, r. Anenii Noi.	1554 (7062) martie 20	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul m-rii Pobrata	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 53
186.	Ciripcău, sat pe Camenca, lângă Gvozdu, ț. Soroca, r. Florești.	1619 (7128) septembrie 2	Gașpar Grațiani-Vodă întărește satul lui Voico logofăt.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 399.
187.	Ciuciuleni, sat, ț. Lăpușna, r. Strășeni.	1620 (7128) iulie 15	Menționat drept baștină a lui Grigorie diac.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 488
188.	Ciufeni, sat, ț. Orhei	1617 (7125) august 2	Menționat drept baștină a lui Gheorghe Racu bătrîn.	MEF, vol. I, p. 324—327.
189.	Ciulina, sat, lângă Prut, probabil lângă Toporul, azi unit cu Cărpineni, r. Hîncești.	1522 (7030)	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește lui Gavriil Birlad jumătate din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 188.
190.	Ciulucani, sat, r. Telenești.	1611 (7119) martie 27	Menționat drept baștină a lui Ghioghrhiia.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 14.
191.	Ciutești, sat pe Nîrnova, ț. Iași, r. Nisporeni.	1579 (7088) septembrie 21	Petru Șchiopul-Vodă întărește lui Zaharia parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 122—123.
192.	Clețină (unde a fost ~), sat, r. Dondușeni.	1437 (6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147.
193.	Clim, sat la Botne, probabil r. Hîncești.	1448 (6956) iulie 27	Petru-Vodă întărește satul lui Ivan Porcu.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 232.
194.	Climăuți, sat pe Nistru, ț. Soroca, r. Dondușeni.	1586 (7094) martie 11	Petru Schiopul-Vodă întărește satul lui Andrei logofăt, pîrcălab de Neamț.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 308—309.
* Clișova, vezi Culisa, sat, r. Telenești.				
195.	Clococina (Clocușna), r. Briceni.	1447 (6955) august 22	Petru-Vodă întărește satul m-rii Neamț.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 224.
196.	Cobăceni (Cobăcini, Cubeciani, Copăceni), sat pe Ciulucul Mare, între Burnărești și Crăciunești,	1569 (7077) august 12	Bogdan Lăpușneanu-Vodă întărește Sofiicăi ș. a. satul întemeiat fără știre domnească.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 210.

1	2	3	4	5
197.	ț. Orhei, r. Singerei. Cobăleni , sat pe Nistru, în hotar cu Ma- teuți, ț. Orhei, r. Rezina. Vezi și Copilini , sat.	1617 (7125) martie 12	Radu-Vodă întărește satul lui Gheorghe Siminiceanu fost vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 112.
198.	Cobănianca , sat, probabil lângă Maș- căuți, r. Criu- leni. Vezi și Sămănauca.	1615(7123) februarie 19	Menționat că Pă- tăricești este aprod în sat.	DIRA, veac. XVII. vol. III, p. 194.
199.	Cobâlca , sat pe Ichel, r. Strășeni.	1436(6944) mai 4	Ilie-Vodă și Ștefan- Vodă dăruiesc lui Duma Uranie loc din pustiu pentru sat.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 124.
200.	Cobălia (Cobă- lia), sat pe Nistru, ț. Soro- ca, r. Florești	1456(6964) februarie 18	Petru-Vodă întă- rește satul proto- popului Ioil.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 285.
		1482(6990) aprilie 15	Ștefan cel Mare- Vodă întărește sa- tul lui pan Cozma ușar.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 35.
201.	Cobușca (Veche), sat pe din sus de Salce, pe Ișnovăț, r. Anenii Noi.	1528(7036) martie 30	Petru Rareș-Vodă întărește nepoți- lor lui Lașco din Ișnovăț satul pe din sus de Salce.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 288.
202.	Cociurihani (probabil Co- ciulia), seliș- te la capul Codrului Chig- heciului, r. Cantemir	1532(7040)	Petru Rareș-Vodă întărește fiicelor Marușcăi părți din seliște.	DIRA, veac. XVI. vol. I, p. 341.
203.	Cogălnic (Cogilnic, loc pe pustiu la gura Cogălni- celului, mai jos de trecătoarea lui Mărgelat, r. Cimișlia.	1502(7010) martie 11	Ștefan cel Mare- vodă dăruiește lui Duma Hurduescu ș. a. loc în pustiu pentru sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I. p. 15.
	* Cogiușna , vezi Cojușna , sat în r. Strășeni.			
204.	Cohănești (Cuhnești), sat pe Prut, între Cerenca și Dubovăț, ț. Iași, r. Glo- deni.	1617(7125) aprilie 20	Radu-Vodă întă- rește lui Lupu Balș satul.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 147.
205.	Cohonești (probabil Co- conești, Cuco- nești), sat, r. Edineț.	1600(7108) martie 20	Ieremia Movilă- Vodă întărește sa- tul lui Macri mare armaș.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 280.
206.	Cojușna (Cogiușna), sat pe Botne, r. Strășeni.	1528(7036) martie 7	Petru Rareș-Vodă întărește satul Ma- rușcăi, cneaghinei lui Costea Posadnic.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 254.

1	2	3	4	5
207.	Colac (unde a fost~), sat pe Ciulucul Mare, ț. Orhei, r. Singerei. Vezi și Cobăceni .	1540(7048) mai 1	Menționat în hotar cu seliștea Șerbaca.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 396—397.
208.	Colanciova , sat, ț. Orhei.	<1616—1619> <1623—1625> octombrie 24	Menționat un drum spre sat.	MEF, vol. I, p. 304.
209.	Colăcelul , sat pe Sărățele, ț. Chigheci, r. Leova.	1609(7117) august 4	Constantin Movilă-Vodă întărește lui Dumitrachi. Chiriță Paleolog parte din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 238.
* Colișova de Sus, vezi		Culisa , sat, 1588(7096) august 20	r. Telenești.	
210.	Colunești (Coluniști), sat pe Răut, lângă Zăvădeni, ț. Soroca, r. Singerei.		Menționat că a fost ridicat de Alexandru Lăpușneanu-Vodă.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 394.
211.	Comănești , sat pe Lăpușna, la gura Lăpușniței, lângă Bolțun, r. Nisporeni.	1598(7106) aprilie 2	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Cehan vataș.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 205—206.
212.	Condrătești , sat, ț. Iași, r. Ungheni.	1560(7068) aprilie 2	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește lui Tecuci ocine în sat.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 135.
213.	Constantinești , sat, r. Cahul.	1493(7001) martie	Menționat în hotar cu Cîmpie.	DRHA, vol. III, p. 241.
* Condirița, vezi	Catarha,	r. Cahul.		
214.	Copaleva , sat pe Răut, inclus în Ivanușca-Ivanovca, r. Florești.	<1606—1607> (1714) iulie 27	Simion Movilă-Vodă împuternicește pe Drăgan Diac să ia dijmă din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 54.
215.	Copanca , sat pe Nistru, la gura Zagornei, r. Slobozia.	1527(7035) martie 15	Petru Rareș-Vodă dăruiește satul m-rii Neamț.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 235.
216.	Copilini (probabil Cobăleni), r. Rezina. Vezi și Cobăleni .	1617(7125) aprilie 16	Radu Mihnea-Vodă întărește satul lui Ureche, mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.
217.	Corjouți (Corjeuți), sat, ț. Hotin, r. Briceni.	1624(7132) martie 26	Radu Mihnea-Vodă întărește satul lui Nicoară, mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. V, p. 279.
218.	Cornești (Sobani, Dolna), sat pe Bicovăț, și Lăpușna, r. Nisporeni.	1420(6928) aprilie 25	Alexandru cel Bun-Vodă dăruiește satul lui Vena vornic.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 41.
219.	Cornești , sat la Botne, probabil r. Slobozia.	1520(7028) iulie	Ștefan cel Tânăr-Vodă întărește satul m-rii Homor.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 167.
		1536(7044) ianuarie 18	Petru Rareș-Vodă întărește satul m-rii Homor.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 240.

1	2	3	4	5
220.	Cornova , sat, r. Ungheni	<1568— 1572>	Menționat drept baștină a Mareiei din~.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 240.
221.	Cornul Bagului (pe~, unde au stat fiii lui Cosco, azi Bahu), seliște pe valea Culei, r. Călărași.	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan- Vodă întăresc satul lui Mihail de la Do- rohoi.	DRHA, vol. I, p. 247.
222.	Cornul Lăciului , sat lângă Prut, probabil lângă Șapte-Bani, r. Rîșcani.	1429(6937) iunie 3	Alexandru cel Bun întărește satul fii- lor lui Ivan vornic.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 107.
223.	Corotceni , sat, probabil lângă Bulăești și Dumești, ț. Iași, probabil r. Fă- lești.	1609(7117) august 16	Constantin Movilă- Vodă întărește lui Chiriță Dumitrache Paleolog parte din sat.	MEF, vol. I, p. 235, 240.
224.	Cosaceuți (Cosaciuii, Cosăuții), sat ț. Soroca, r. Soroca.	1517(7025) ianuarie 17	Ștefan cel Tânăr- Vodă alipește satul la ocolul Sorociei.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 107.
225.	Cosco (Coscov, unde au șezut fiii lui~), se- liște la Cornul Bagului, r. Călărași.	1437(6945) decembrie 20	Ilie-Vodă și Ștefan- Vodă întăresc satul panului Mihail de la Dorohoi.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 147.
226.	Costești , sat, pe Botna. r. Hîncești.	1573(7081) mai 4	Ioan-Vodă cel Cump- lit întărește lui popa Toader din Lăpușna parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 24.
227.	Costești , sat pe Prut, la gura Ciuhurului, ț. Iași, r. Rîș- cani.	1499(7007) august 15	Ștefan cel Mare-Vodă întărește lui Efrem parte din sat.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 284.
228.	Costici (satul lui Hodco Cos- tici), sat pe Ra- covăț și Ciuhur, lângă Stolniceni, r. Edineț.	1431(6939) iunie 15	Menționat în hotar cu Neagouți.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 93.
229.	Costiucani , sat pe Sărata, ț. Lă- pușna, r. Leova,	1535(7043) martie 18	Petru Rareș-Vodă întărește lui Toader parte din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 375—376.
230.	Coșciug , sat pe Căinari, ț. Soroca, pro- babil r. Florești.	1588(7096) august 20	Menționat în jos de un loc de sat.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 394.
231.	Costești , sat pe Chigheci, r. Leova.	1546(7054) iunie 18	Menționat în hotar cu Putrișul.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 536.
232.	Cotelnici , sat mai jos de Ișno- văt, inclus în Hîrtopul Mare, r. Criuleni.	1594(7103) septembrie 3	Aron Tiranul-Vodă întărește lui Toma și Fodor jumătate din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. IV, p. 115.
233.	Cotiujeni , sat pe Drabiște și Prut, ț. Hotin, r. Edineț.	1603(7111) aprilie 15	Ieremia Movilă-Vodă întărește lui Nichi- for, mare vataș, par- te din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 90—91.
234.	Cotiujeni , sat pe Rîușorul Negru, ț. Soroca,	1470(6978) noiembrie 26	Ștefan cel Mare-Vo- dă întărește lui Ivan- co hotnogul satul.	DIRA, veac. XIV— XV, vol. I, p. 377.

1	2	3	4	5
	r. Florești.			
235.	Cotoreia , sat pe Cogîlnic, lângă Pereui, ț. Orhei, r. Rezina.	1470(6978) mai 28	Menționat în hotar cu Peciștul.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 424.
236.	Cotova (Cotuva, Cutova), sat pe Căinari, ț. Soroca, r. Drochia.	1574(7082) septembrie 4	Petru Șchiopul-Vodă întărește satul lui Fetco ș. a.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 42.
237.	Cotovița , seliște pe Căinari, inclusă în Cotova, ț. Soroca, r. Drochia.	1529(7037) septembrie 21	Petru Rareș-Vodă dăruiește seliștea lui Marco Ciuciuma armaș.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 602.
238.	Cotovîtea (Catovîtea), sat lângă Ișnovăt, ț. Orhei, r. Orhei.	1501(7009) iulie	Menționat în hotar cu Iașnovăt.	DRHA, vol. III, p. 556.
	* Cotuva, vezi Cotova , sat, r. Drochia.			
239.	Cozareuți (Cozarouți), sat pe Răut, aproape de gura Ohrinței, lângă Mașcăuți, r. Dubăsari (sau Criuleni).	1436(6944) iulie 17 1439(6947) iulie 2	Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă întăresc satul lui Vancea logofăt. Ilie-Vodă și Ștefan-Vodă dăruiesc satul lui Iuga protopop.	DRHA, vol. I, p. 219. DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 162.
240.	Cozărești (Cozărești, Cozărești), sat pe Terebne, lângă Terebna, r. Edineț.	1431(6939) iunie 15	Alexandru cel Bun-Vodă întărește satul lui Cupcici vornic.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 93.
241.	Cozăști (Cozești), sat, ț. Orhei, r. Telenești.	1617 (712<5>) aprilie 8	Radu-Vodă întărește lui Nicoară Prăjescul parte din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 135.
242.	Cozmești , sat lângă Obileni, r. Hîncești.	1540(7048) <martie—mai> 13	Menționat în hotar cu seliștea lui Gagea.	DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 394.
243.	Crăciunești , sat pe Ciulucul Mare, în gura pîrului Stejaru și sub Stencă, lângă Copăceeni, ț. Orhei, r. Singerei.	1604(7112) mai 16	Ieremia Movilă-Vodă întărește satul lui Nistor Ureche, mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 149.
244.	Crășcăuți (Caracicăuți, Crișcăuți), sat pe Căinari, r. Donușeni.	1463(6971) 1470 (6978) noiembrie 23	Menționat în hotar cu Samoleuca Mare. Menționat în hotar cu Samoleuca Mică.	DRHA, vol. II, p. 424. DRHA, vol. II, p. 442.
245.	Cremenciuc , sat, ț. Soroca, r. Soroca.	1611(7119) iunie 26	Menționat drept baștină a lui Vasco.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 23.
246.	Crețul , sat la Botne, probabil r. Hîncești.	1448(6956) iulie 27	Petru-Vodă întărește satul lui Ivan Porcu.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 232.
	* Cristești, vezi Cârstești , sat, r. Nisporeni.			
	* Crivcenii, vezi Cruceni , sat, r. Drochia.			
247.	Criv<>eni , sat pe Nistru, mai sus de gura Răutului, r. Criuleni.	1607(7176) septembrie 23	Menționat în hotar cu Zaloceni	DIRA, veac. XVII, vol. II, p. 128.

D. Poştărencu

CAROL AL XII-LEA LA VARNIȚA

Menţiuni referitoare la popasul regelui Suediei Carol al XII-lea la Varniţa spicim din letopiseşul lui Ion Neculce, din documentele emise de cancelaria lui Petru I, adică din scrierile lăsate de acei, care au trecut prin vîltoarea evenimentelor de la începutul secolului al XVIII-lea, precum şi dintr-un şir de publicaţii ruseşti apărute pe parcursul secolului XIX. Tema dată şi-a găsit o reflectare amplă în articolele semnate de istoricul suedez V. Lagus (1786—1859) şi de istoricul rus F. C. Brun (1804—1880), care ne furnizează date despre tabăra lui Carol al XII-lea din preajma Tighinei. O informaţie mai detaliată aflăm din studiul «Cetatea Tighina» al lui Ştefan Ciobanu (1883—1949). Bazîndu-se pe relaţiile predecesorilor, istoricul basarabean a descris aflarea regelui suedez în apropierea râului Nistru pe fondul an-turajului politic din perioada respectivă. În acest context se înscrie totodată şi lu-crarea scriitorului francez Volter (1694—1778) «Istoria lui Carol al XII-lea», unde este elucidată etapa vieţii lui Carol la Varniţa.

Carol al XII-lea devine rege al Suediei în anul 1697, la vîrsta de 15 ani, după moartea tatălui său, Carol al XI-lea¹. Peste doi ani de la urcarea lui în tron statele vecine (Danemarca, Polonia şi Rusia) au încheiat o convenţie secretă îndreptată contra noului rege suedez, cu scopul de a-i ataca prin surprindere ţara din trei părţi. Drept rezultat, în februarie 1700 începe războiul nordic: din ordinul regelui polonez August un detaşament sacson năvăleşte în Livonia pentru a cucerii Riga. Planul su-veranului polonez eşuează, însă, datorită vigilenţei guvernatorului suedez Eric Dal-berg. Această pornire războinică a vecinilor l-a determinat pe tînărul rege să aban-doneze distracţiile şi cu insistenţă să se pregătească pentru acţiuni militare. Mai întîi de toate el îşi pune drept scop să înfrîngă printr-o lovitură îndrăzneată Dane-marca şi, astfel, s-o izoleze de ceilalţi aliaţi ai ei. Luat prin surprindere, regele dane-z Fridrih s-a grăbit să încheie pace cu Carol. După acest succes el îşi îndreaptă armatele spre Narva asedia de către ruşi. Aici, în ziua de 20 noiembrie 1700 s-a încins o bătălie care s-a terminat cu înfrîngerea totală a ruşilor.

La începutul anului 1702 Carol al XII-lea năvăleşte cu forţele sale principale în Polonia, ocupînd Varşovia şi Cracovul. Luînd sub protecţia sa confederaţia ce se con-stituise în statul polon, Carol îi convinge pe confederaţi să-l detronizeze pe August şi în locul lui să-l pună pe Stanislav Leşcînschi, care devine rege al Poloniei începînd cu anul 1704. Deoarece noul rege avea duşmani destui, Carol fu nevoit să se reţină pe un timp mai îndelungat în ţara megieşă pentru a-l apăra, încheind în 1705 la Varşovia un tratat de pace cu polonezii. Pentru a-l supune totuşi pe August, el mer-ge cu oastea în Sacsonia. Aici, în localitatea Altceapstadt, August a fost nevoit să accepte în 1706 condiţiile de pace impuse lui, conform cărora a fost lipsit de coroa-na poloneză, recunoscîndu-l pe Stanislav drept rege legitim al Poloniei şi dezicîndu-se de alianţa cu Petru (După bătălia de la Poltava August declară pacea de la Alt-ceapstadt nevalabilă). Bucurîndu-se de autoritate în rîndul monarhilor europeni, Carol părăseşte în toamna anului 1707 Sacsonia şi se îndreaptă cu forţele sale împotriva lui Petru. Urmărindu-i pe ruşi, el trece în anul următor Nemanul, în timp ce Petru I îi propune să se aşeze la masa tratativelor, iar aflîndu-se că Carol nu doreşte să cedeze Rusiei Sanct-Petersburgul, negocierile au fost pe loc întrerupte. Fiînd limitată înaintarea în direcţia Moscovei, Carol coteşte spre Ucraina, unde se uneşte cu oastea hatmanului Mazepa. Sprijinit de cazacii zaporojeni, el asediază Poltava. Neîînd în stare s-o cucerească, Carol îndreaptă în dimineaţa zilei de 27 iunie 1709 majoritatea armatei sale împotriva forţelor ruseşti, în fruntea cărora se află însuşi Petru I, ve-nite în grabă să salveze de pieire garnizoana asediată de suedezi şi zaporojeni. Către amiaza acestei zile are loc bătălia decisivă, în urma căreia armata rusă a repurtat o strălucită victorie. Pentru a nu cădea prizonier, regele Suediei împreună cu cîţiva din demnitarii săi şi cu căpeteniile căzăceşti fuge spre sud, fiind însoţit încă de un detaşament nu prea mare de oşteni, ce dovediseră şi ei să părăsească cîmpul de luptă. Trece la început de iulie Bugul şi, intrînd în hotarele posesiunilor turceşti, el îşi aşează tabăra la o depărtare de 5 verste de cetatea Oceanov, numită de moldoveni Vozia. Primind aprobarea autorităţilor otomane, «la 9 august se îndreaptă spre ce-tatea Bender, unde a fost primit cu onoruri»². În nemijlocita apropiere a cetăţii Car-ol îşi întinde tabăra, care «era situată pe malul Nistrului, împresurat cu iarbă dea-să, flori şi duzi»³. F. Brun ne relatează, că «suedezi numeau această tabără „de apă”, din cauza inundaţiilor dese; după părerea lui Eitner⁴, tabăra se afla mai jos de ce-tate, lîngă locul vărsării râului Botna în Nistru»⁵. Nu e clar pînă la urmă unde s-a aflat, totuşi, prima tabără a lui Carol, deoarece din altă sursă aflăm, că ea se găsea «pe peninsula formată de cursul râului în faţa cetăţii, pe o porţiune de pămînt inun-dabilă în timpul revărsării Nistrului»⁶.

Aflîndu-se într-o siguranţă deplină sub aripa turcilor, Carol desfăşoară o intensă activitate diplomatică pentru a provoca un nou război între Poartă şi Rusia. Premi-sele unui asemenea conflict militar deja existau. Pentru a ne clarifica în ce constau ele să facem cunoştinţă cu două fragmente din rapoartele ambasadorului Rusiei la

Constantinopol P. Tolstoi, prezentate sfetnicului apropiat al lui Petru I G. Golovchin, ce executa funcția de președinte al Colegiului afacerilor externe. Iată ce relatează el la 28 iunie 1709: «Poarta iarăși e tulburată de tătari mai ceva ca odinioară. Au trimis o scrisoare cu multe peceți din partea tătarilor din Crimeea, din Cuban și a celor nohai, în care se spune că țarul a ieșit la Azov (conform tratatului de pace încheiat în 1700 la Constantinopol, ce a urmat după războiul ruso-turc din anii 1686—1700, marea Azov trece Rusiei—aut.) pentru a cuceri Crimeea, și că o mulțime de corăbii mari și mici au apărut pe Marea Azov; tătarii cer cu mare răvnă de la Poartă să le acorde imediat ajutor». Ceva mai târziu, în luna august, îl pune la curent: «Turcii chibzuiesc cam în ce mod ar putea pleca regele suedez, dar în așa fel ca el să poată continua războiul cu maiestatea sa țarul, în timp ce ei să rămână în afara pericolului, deoarece sînt încrezuți că, încheind războiul cu Suedia, maiestatea sa țarul va porni să se bată cu dînsii»⁸.

Deci, Rusia tindea cu orice preț să obțină ieșire la Marea Neagră, ceea ce nu-i convenea Turciei. Deocamdată însă fiind ocupată la nord, unde culegea roadele victoriei cîștigată în urma bătăliei de la Poltava: își lărgea granițele din contul teritoriului suedez. În asemenea situație Carol al XII-lea nu făcea altceva de cît să ațîțe Turcia împotriva Rusiei, să grăbească începutul războiului dintre aceste două imperii—primul încă în putere, iar celălalt prinzînd cu rapiditate la putere. După cum ne spune și Ion Neculce: «Multe mestecături, tulburări și îndemnări au făcut, ca să strice turcii pacea cu moscalii».

Poarta îi acordase refugiu regelui pribeag, grijiile lui, însă, cădeau pe seama bieteii Moldove, ținută în hături de turci, despre care fapt ne și comunică cronicarul I. Neculce: «Și au făcut (turcii—aut.) și firman să de Moldova zahară oștii leșești și șvedzești ce era la Tighine: ialoviți, ordzu, grîu, făină cît le-a trebuia»⁹.

«Carol, vindecîndu-și rana (în ajunul bătăliei de la Poltava fusese rănit la picior—aut.), continuă să-și ducă modul său de viață simplu, activ, era liniștit și vesel ca pînă la bătălia de la Poltava. Principala lui dificultate consta în insuficiența banilor. La început s-a folosit de moartea lui Mazepa.* Bătrînul lasă după sine 80 000 de ducati, pe care nepotul lui, Voinarovski, îi împrumută regelui; circa 100 mii de talere i-au fost trimise apoi din Holstein (ducat în Germania de Nord—aut.); binevoitor în acordarea împrumuturilor s-a dovedit a fi vistiernicul regal Grotghezen; în cele din urmă la Constantinopol Carol își găsi binevoitorii săi în persoana banchierilor englezi ai companiei levantine frații Cook, care i-au îmînat vreo 200 mii de taleri»¹⁰.

Că-și ducea în tihnă viața aici, la Tighina, ne povestește cronicarul Neculce: «Craiul Cîfidelui, cu acea puțină oaste ce scăpasă, șade la Tighine. Atunce și-n toate zilele ieșite la plimbare afară, numai cu cîte cinci, șesă oameni, cale cîte de un ceas, doao, alergînd pe cele cîmpuri drept vînatul. Că nu știe rîndul țarilor acestora, să îmble cu gloată».

În noiembrie 1709 fusese reînnoit tratatul de pace dintre Rusia și Turcia. De rînd cu celelalte puncte adoptate în comun părțile au convenit ca regele Suediei în cel mai apropiat timp să se întoarcă în patrie pe un traseu stabilit și anume: de la Tighina să meargă numai cu oamenii săi, fără cazaci, și să fie însoțit de un detașament turcesc de 500 de oameni; la granița poloneză turcii trebuiau să-l predea unui detașament rusesc, care urma să-l însoțească pînă la granița suedeză, avînd grijă ca regele, trecînd prin Polonia, să nu contacteze cu adepții lui Leșcinski și, astfel, să provoace în această țară tulburări. Auzind că va fi însoțit de un detașament rus, Carol și-a exprimat nemulțămirea prin intermediul unui memorandum, în care marele

* Hatmanul ucrainean Mazepa decedează la 22 septembrie 1709. Istoricul rus Dimitrie N. Bantîs-Camenschi (1788—1850) în lucrarea sa capitală „Istoria Maloi Rossii” (Moscva, 1822, partea 4, p. 25) scrie că Mazepa „a murit la Baender de bătrînete la 22 septembrie 1709, iar conform rapoartelor din Turcia—în urma otrăvirii... Corpul lui Mazepa a fost înmormîntat la Varnița, de lîngă Bender”. Din alte surse aflăm, însă că hatmanul zaporogian a fost înmormîntat la Galați. Iată ce informație în acest sens cuprind notele anexate la nuvela istorică „Mazepa în Moldova”, scrisă de Gheorghe Asachi: Biserica din Galați a sîntei precuratei Maria, în zilele lui Vasile Lupu, la 1647, a mitropolitului Varlaam, a episcopilor de Roman Atanasie și a Rădăuțului Eremia s-au prefăcut de frații diaconi Serbul și Toader și s-au închinat patriarhiei sfîntului munte Vatopedi. Piatra săpată a lui Mazepa au fost în mijlocul bisericii cu stemă și descriere, iar la anul 1821 de turci s-au sfărîmat. Se zice că cantîleria consulatului Rusiei au dat întru această o relațiune, iar răposatul arhiepiscop Grigori Erianopoleo au declarat, că a văzut la 1806 acea piatră întreagă cu inscripțiune înăurită. Astă știință este extrasă din un raport al d-lui Toma Jiușcă, adresat la 1836” (Gh. Asachi „Scrieri alese”, Chișinău 1968, p. 480).

O informație similară desprindem și din articolul lui R. Rossiev „Impresii de drumetrie” („Istorișchi vestnic”, Kiev, 1909, n. 6): „Mazepa a decedat la 22 august 1709 la Bender. A fost înmormîntat în România, în mănăstirea Sf. Gheorghe, construită în 1665, din or. Galați. În 1710 turcii au devastat sicriul lui Mazepa, sperînd să dea vreo comoară, trupul lui aruncîndu-l în Dunăre. S-a păstrat piatra de mormînt, care era sprijinită de Precistă, mănăstirea fiind arsă. Piatra s-a păstrat pînă în anul 1829; în acest an ea a fost dusă de ruși, ce se întorceau de la război”.

vizir era declarat trădător, că a fost cumpărat de ruși. Generalul polonez de artilerie Poneatovski, aflat și el la Tighina, reușește în ianuarie 1710 să înmîneze memorandumul sultanului. Drept rezultat Ali-pașa, marele vizir, a fost destituit, iar în locul lui e numit Nuuman Keprili, care, nedorind să se înrăutățească relațiile cu Rusia, i-a indicat lui Carol un alt întinerar — prin posesiunile austriece. Dar, deoarece în capitala otomană domnea deja spiritul războinic, Keprili a fost nevoit și el să se despartă de înaltul rang.

Între timp Petru I a început să ceară de la sultan ca punctele tratatului să fie îndeplinite întocmai. În octombrie 1710 țarul rus a insistat să i se dea un răspuns decisiv: voiește sultanul să îndeplinească tratatul? Dacă da, atunci să-l îndeparteze pe regele suedez din posesiunile sale, în caz contrar, Rusia va recurge la forță. «La 20 noiembrie, în cadrul sărbătorii festive a Divanului, a fost adoptată hotărîrea de a porni război. Ca urmare, Tolstoi a fost închis în Edicule (închisoare din Constantinopol — aut.). Se prevedea că în primăvară marele vizir în fruntea unei mari armate să înceapă campania»¹¹.

Cum numai a primit vestea despre întreruperea relațiilor cu Turcia, Petru I imediat a dat ordin armatelor sale să se îndrepte spre hotarul Moldovei. La 25 februarie 1711 moscoviții au fost înștiințați despre începerea războiului. Bătălia de la Stănilești a sîrșit cu un succes total pentru oastea rusă și a Moldovei. La 12 iulie 1711 aici, pe malul drept al Prutului, a fost semnată pacea, conform căreia Turciei i se înapoia Azovul. Orașele pornite de ruși pe malul mării respective trebuiau să fie ruinate, iar regelui suedez să i se permită trecerea liberă spre patrie. Carol al XII-lea poposi imediat în bivuacul vizirului cu speranța de a influența asupra condițiilor păcii dintre părțile beligerante, revine în ziua de 25 iulie la Tighina, unde și găsi tabăra inundată de apele Nistrului revărsat. O atare situație îl impune să-și schimbe locul de trai. Primele luni suedezii au viețuit nemijlocit în satul Varnița. «Regele trăia în cort nu departe de biserica satului. Iar cînd vremea se răci de-abinelea colonelul Grotgusen de acu pusese temeliea unei case în cîmp, dincolo de sat»¹², unde de curînd au trecut cu toții, botezîndu-și lagărul cu numele Noul Stockholm. F. Brun menționează, că pentru rege a fost înălțată o casă minunată lîngă care au fost construite alte încă câteva, prevăzute pentru cancelarie și apropiații regelui. Soldații, în număr de pînă la 500, continuau și de astă dată să trăiască în bordeie.

Vilghelm Lagus, profesor la Universitatea din Uppsala, cea mai veche instituție superioară din Suedia, întemeiată în 1477, vine la începutul anilor 50 ai secolului XIX în Varnița pentru a afla amănunte despre tabăra lui Carol al XII-lea, unde se întîlnește cu Andrei Rotaru, un bătrîn de 85 de ani, care ținea bine minte unde se afla. Savantul suedez ne lasă următoarea informație: «Locul taberei e situat la marginea unui mal înlat, ce coboară treptat spre rîu. În partea de sud se văd turnurile cetății Bender, la vest ochii dau de câteva dealuri, iar la o distanță apropiată spre nord, unde bolta cerească se unește cu pămîntul, e așezată Varnița. Jos panta abruptă e scăldată de valurile repezite ale Nistrului... Lîngă fostul lagăr se găsește un iivor... Însăși satul e despărțit de tabără de o rîpă, peste care suedezii au făcut un pod»¹³.

Îndată după terminarea războiului ruso-turc între Rusia și Turcia se declanșează un duel diplomatic în privința înapoierii lui Carol al XII-lea în țară, duelul fiind inițiat de Petru I pe care tot mai mult îl îngrijora prezența regelui suedez în raiaua turcească și nu-l aranjau intrigile regelui ce puteau să-i instige pe osmani la un nou război. Totodată, el era neliniștit și de faptul, că turcii, punînd stăpînire pe Azovul cedat, niciodată atunci nu-l vor mai scoate pe rege din posesiunile lor. Văzînd că Poarta trăgănează rezolvarea problemei ce ține de plecarea lui Carol, Petru I refuză să îndeplinească cerințele tratatului încheiat la Prut, adică să predea Marea Azov și să distrugă întăriturile Taganrogului. Refuză de asemenea să scoată din Polonia armatele sale, care în drum de la Stănilești spre Riga se opriă aici. Partea turcă a răspuns că punctul referitor la predarea Azovului și demolarea orașelor n-are nimic comun cu cel despre plecarea lui Carol. Petru I rămase, totuși, pe pozițiile sale. Astfel, exista pericolul unui nou război.

În februarie 1712 relațiile ruso-turce se amelioraseră în careva măsură. Și aceasta s-a întîmplat după ce «la Constantinopol fu primită știrea, că Azovul e predat, iar Taganrogul e în stadiu de demolare. Petru, văzînd îndărătnicirea sultanului și avînd temeri să nu-i fie distrase pentru a doua oară forțele de la nord la sud în caz de izbucnește un nou război cu Turcia, s-a decis să execute primul articol al pactului de la Prut fără a aștepta expulzarea lui Carol al XII-lea din Turcia. La 6 noiembrie 1711 el i-a scris lui Apraxin¹⁴, că pentru a evita războiul trebuie de redat Azovul și de năruit Taganrogul»¹⁵.

La 5 aprilie 1712 a fost renovată pe termen de 25 de ani pacea dintre Rusia și Turcia. Tratatul nou prevedea ca Rusia să-și scoată armatele din Polonia și le va introduce înapoi numai în cazul, dacă regele suedez sau armatele lui vor intra pe teritoriul acestei țări și-i va provoca pe polonezi. Referitor la regele Suediei s-a luat decizia, că Poarta i-l va trimite în țara lui numai atunci cînd va găsi de cuviință fără a fi stabilită ziua și itinerarul.

Și totuși, peste scurt timp diplomații ruși aflați la Constantinopol — baronul P. P. Șafirov și P. A. Tolstoi, ultimul fiind recent eliberat din groaznica Edicule, — reușesc cu ajutorul unor cadouri să obțină de la sultan promisiunea că regele suedez va fi expulzat pe parcursul verii ce venea. Totul depindea acum de Polonia, care

trebuia să dea consimțământul ca regele să treacă pe teritoriul ei. Polonia, însă, tărgăna cu răspunsul.

În realitate, însă, guvernul turc nu era împotrivă să scape de regele oploșit la ei. Iată ce-i relatează vizirul lui P. Șafirov: «Regele suedez nu va pleca până n-o să fie expulzat cu de-a sila, deoarece el vede că Poarta îl adapă, îl hrănește și cu toate celea îl aprovizionează, venind, însă, fără bani și putere pe pământul său, el nu va găsi nici o susținere...; înțelegând în ce situație se află și neavând nădejde în propriile mijloace, el caută în fel și chip să împingă Poarta iarăși spre război și nu va pleca de aici atât timp, până când Poarta nu-i va da sub comanda lui 100 000 de turci, ba încă și 50 ori 30 de mii de tătari ca să intre cu ei toți în Polonia și să acționeze acolo cum îi va fi voia»¹⁶.

La 25 octombrie 1712 se înapoiază la Constantinopol din Polonia trimisul sultanului pentru a afla de ce au fost sau nu retrase armatele rusești de acolo și declară că o bună parte din ele mai sînt prezente. Auzind una ca aceasta, cel de-al 24-lea la număr sultan Ahmed al III-lea (1703—1730) dă ordin să fie închiși în Edicule ambasadorii ruși și anunță pregătirea pentru război, veste pe care Carol o aștepta cu nerăbdare, căutînd cu orice preț să influențeze asupra sultanului.

În noul an 1713, la început de primăvară, relațiile dintre sultan și regele pribeag s-au înrăutățit brusc. Concomitent, sultanul își suspendă și intenția de a porni războiul planificat. Și iată că în curînd din ordinul lui Ahmed al III-lea hanul Crimeii vine la Tighina pentru a-l convinge pe Carol să plece imediat împreună cu el și cu tătarii lui prin Polonia. Regele refuză categoric. Sultanul cere insistent prin intermediul unui alt firman ca ei să plece numaidecît, în timp ce regele rămîne nclintit pe pozițiile sale. Atunci hanul, ajutat de pașa Benderului, îl forțează să plece, el, însă, precum scrie I. Neculce, «s-au închis în curțile lui la Varnița, unde șede, și s-au apucat să se bată cu turcii, să nu se de». Prinse a trage din două tunuri și din ruști în turcii și tătarii ce-i înconjuraseră. Otomanii s-au văzut nevoiți să se retragă în casele lor de unde continuă să opună rezistență împușcînd prin ferestre. «De la o vreme, — își duce mai departe firul povestirii I. Neculce, — s-au închis în casă, de se bâte, pînă ce-au dat foc caselor. Și arzînd casele, așe l-au prinsu, și pînă-a-l prinde, au omorît cu mîna lui vro cinci, șase iniceri. Și el încă să rînisă. Numai au învîtat pașa pre cîțiva turci să-l apuce, să nu-l omoară inicerii, că, de l-ar fi lăsat, l-ar fi omorît. Și așe apucîndu-l, l-au dus în curtile pașii, de l-au ținut acolo cu vartă (strajă — aut.), pînă au venit răspunsu de la Udriu...»¹⁸.

«Atunce au trimis împăratul (răspuns se are în vedere — aut.) și la Tighine, de-au pornit pre craiul Șfedului de Udriu împreună cu toți șfezii lui. Și l-au așădzat acolo la un tîrgu aproape de Udriu, anume Demirdaș, și nu l-au mai lăsat la Tighine să facă amestecături».

Așijdere tot atunce, la ace vrajbă, au venit și craiul Stanislav Lecinschii din Pomorania teptil, prin Tara Ungurească, au iesit la Moldova la Comănești și au venit pre la Bacău la Mărginești. La Ștefăniță Rusetu vornicul, cu puțințe oameni. Și de acolo au mîrsu în Iași la Neculai-vodă, de i-au făcut mare cinste. Și au trecut la Tighine și de la Tighine la Udriu, la împăratu turcescu». Acest fost rege al Poloniei și orieten al lui Carol al XII-lea C. Lescinschii, pe care și Turcia îl susținea, dorindu-l revenit pe tronul Poloniei, se zice că a stat la Tighina pînă-n anul următor, 1714. Din Constantinopol el pleacă apoi în Franța, unde a rămas pentru totdeauna.

Carol al XII-lea se înapoiază în Suedia la finele anului 1715. Într-un termen scurt înfăptuiește cîteva reforme în țară ce aveau scopul de a mobiliza forțele pentru noi acțiuni militare. Se stinge din viață la 30 noiembrie 1718, fiind ucis în timpul asedierii cetății norvegiene Fredrixten.

Desore fosta tabără a lui Carol al XII-lea din apropierea satului Varnița ne informează cîteva publicații. Prima știre o găsim în descrierea Basarabiei așternută pe hîrtie de P. Svinin, care, în calitatea sa de consilier de stat, a inspectat în vara anului 1815 această nouă regiune anexată la imensul imperiu rus. El scrie: «În preajma satului Varnița, la o depărtare de 3 verste de Bender, se vede și pînă astăzi pe malul Nistrului locul lagărului înființat de Carol al XII-lea»¹⁹.

În mai 1828 împărăteasa Rusiei, așteptîndu-l la Tighina pe Nicolai I (1825—1855), plecat după hotare în legătură cu războiul ruso-turc din anii 1828—1829, «a binevoit să viziteze Varnița și cu milostenie a ascultat povestirile bătrînilor, dăruindu-i la plecare lui moș Dumitru 50 de ruble. Tot atunci Maiestatea Sa a binevoit să-i ordone inginerului să ridice planul locului unde a fost lagărul lui Carol»²⁰.

O descriere a taberei demult părăsite cuprînd datele despre antichitățile Basarabiei, culese între anii 1837—1839 de guvernatorul militar P. I. Feodorov. Să cităm: «Locul dintre satul Varnița și suburbia orașului Bender Lipcani, pe un spațiu de o verstă și jumătate în lungime și un sfert în lățime, unde s-a aflat lagărul regelui suedez Carol al XII-lea... Și azi încă se mai văd gropile unde au fost bordeiele suedezilor, locul pentru păstrarea pulberiei și locul unde s-a aflat casa de piatră a lui Carol. Acest ultim loc, ce are în lungime pînă la 12 stîngeni și aproape 6 stîngeni în lățime, e așezat în apropierea rîului Nistru. El e puțin mai ridicat și împrejmuit cu un șanț, care s-a nivelat deja cu timpul. Urmele construcțiilor s-au șters completamente; pietrele rămase de la acele ruini au fost luate»²¹.

Urmele taberei regesti mai puteau fi văzute încă pe la mizlocul secolului trecut, despre care fapt ne relatează geograful rus A. Zașciuc: «Locul de ședere al suede-

zilor reprezintă un teren răscolit, de unde se deschide o privesc frumoașă spre cetate, spre grădinile înverzite ale suburbiilor orașului și malurile râului... În acest loc un timp îndelungat au căutat comori îngropate, chipurile, de suedezi»²². Tot de mijlocul sec. XIX ține și această scurtă comunicare, lăsată de un martor ocular: «Cîteva tranșee și urmele unui fundament de cărămidă pe locul unde a fost situată casa regelui temerar—iată totul ce a mai rămas pentru călătorul curios»²³. Cu toate acestea timpul nu s-a grăbit să șteargă cu totul urmele de cîndva. Scriitorul Zamfir Arbore (1848—1933), care la începutul sec. XX a vizitat aste locuri, a avut grijă să ne înștiințeze, că «mai jos de sat, pe drum spre oraș se pot vedea încă și acum»²⁴ rămășițele taberei.

În anul 1924 din inițiativa comandamentului militar român, în locul unde a fost casa regelui Carol al XII-lea a fost ridicat un obelisc, pe malul Nistrului, nu de parte de biserica din Varnița...

Izvoarele din acea epocă și cercetările la fața locului dovedesc însă, că casa regelui Carol și tabăra lui a fost între Varnița și cetatea Tighina»²⁵.

Prin urmare, tabăra regelui Suediei Carol al XII-lea s-a aflat într-un loc concret pe masivul situat în partea de est a satului Varnița, între Nistru și calea ferată ce unește gara Bender II (numită pînă nu demult Varnița) și cheiul Varnița, avînd forma unui unghi. E greu astăzi de stabilit vizual unde anume s-a găsit, deoarece masivul în cauză e complet împînzit de case.

Note

¹ Datele biografice sînt extrase din «Энциклопедический словарь». СПб, 1985. Т. 28. С. 35.

² *Записки Одесского общества истории и древностей*. — Одесса, 1850. Т. 2. Отделение 2 и 3. С. 556.

³ *Записки Одесского общества и древностей*. — Одесса, 1850. Т. 2. Отделение 2 и 3. С. 557.

⁴ Eitner în anii 40 ai sec. XIX îndeplinea funcția de inginer cadastral al Basarabiei. El a ridicat planul urmelor taberei lui Carol al XII-lea, reprodus în «*Zapiski...*». Tabelul XVIII.

⁵ «*Записки...*». С. 557.

⁶ «Comisiunea monumentelor istorice. Secția din Basarabia». Anuar 2.— Chișinău, 1928. P. 37.

⁷ С. М. Соловьев «*История России с древнейших времен*». СПб. Третье издание. Книга четвертая. Колона 40.

⁸ С. М. Соловьев. Op. cit. Coloana 42.

⁹ И. Некулче «*Летописец Царей Молдовей*». — Кишинэу, 1974. П. 226.

¹⁰ С. М. Соловьев. Op. cit. Coloana 43.

¹¹ Ibidem. Coloana 44.

¹² «*Записки...*». Articolul lui Ф. Ларус «*Карл XII в южной России*». — Одесса, 1853. Т. 3. С. 326.

¹³ Ibidem. P. 327—328.

¹⁴ Apraxin F. M. (1661—1728) — general-

admiral al flotei ruse și guvernator de Azov.

¹⁵ S. M. Soloviov. Op. cit. Coloana 83.

¹⁶ Ibidem. Coloana 91.

¹⁷ I. Neculce Op. cit. P. 288.

¹⁸ E vorba de orașul Adrianopol, situat în peninsula Balcanică, la vest de Constantinopol, pe malurile râului Marița. Denumirea provine de la împăratul roman Adrian, întemeietorul orașului. Cucerit de turci în anul 1361, Adrianopolul a fost capitala Imperiului Otoman între anii 1365 și 1453. Turcii l-au numit Edirne, denumire ce se păstrează și în prezent; de aici denumirea de Udriu.

¹⁹ «*Записки...*». — Одесса, 1867. Т. 6. С. 296.

²⁰ «*Записки...*». — Одесса, 1853. Т. 3. С. 329.

²¹ «*Труды Бессарабской губернской ученой Архивной комиссии*». — Кишинев, 1902. Т. 2. — С. 100.

²² А. Защук «*Материалы для географии и статистики России...*». СПб, 1862. Часть вторая. — С. 149.

²³ А. Афанасьев-Чужбинский «*Поездка в южную Россию*». СПб, 1863. Часть 2. С. 399.

²⁴ Z. Arbore «*Dicționarul geografic al Basarabiei*». — București, 1904. P. 224.

²⁵ «*Comisiunea...*». Op. cit. P. 49.

IN AJUTORUL PROFESORILOR DE ISTORIE В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯМ ИСТОРИИ

*Ion Jarcuțchi
Vladimir Mischevca*

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND ACTUL DIN 1812 (I)

Conform clauzelor tratatului de pace ruso-turc, semnat la 16 (28) mai 1812 la București, Imperiul Rusiei a anexat partea orientală a Principatului Moldova — teritoriul dintre râurile Prut, Dunăre și Nistru, numit ulterior (1813) Basarabia¹. Un nume, care de fapt, e impropriu pentru această jumătate de țară a Moldovei, sau, după cum spunea N. Iorga, — «nume fals și fără nici un rost»².

Rezultatul nemijlocit și direct al actului dat a fost scindarea poporului moldovenesc și dezmembrarea străvechiului teritoriu istoric al Moldovei³. Astfel, încorporarea Moldovei Pruto-Nistrene la 1812, fiind un rezultat al evoluării spinoasei Probleme Orientale, a generat o nouă problemă internațională — cea a Basarabiei, care ulterior, pe parcursul sec. XIX și XX se va posta în centrul atenției opiniei mondiale.

Țarismul, care promova o politică expansionistă în sud-estul Europei și-a realizat la etapa dată doar parțial planurile multirvnite, deoarece — Constantinopolul rămânea scopul cel măreț nici cînd uitat și pas cu pas apropiat...⁴ Dar, Imperiul țarist a pus mîna la 1812 pe gurile Dunării, ceea ce înseamnă, după cum menționa mai tîrziu K. Marx, că: «Тот, кто держит в своих руках устье Дуная, господствует и над самим Дунаем — этим путем в Азию, а вместе с тем в значительной мере и над торговлей Швейцарии, Германии, Венгрии, Турции и главным образом Молдавии и Валахии»⁵.

În cadrul aprecierii nemijlocite a actului de la 1812, precum și determinării esenței lui, ar fi necesar să abordăm, fie și în linii generale, esența politicii externe a Imperiului țarist în sec. XVIII-începutul sec. XIX în direcția Balcanilor, precum și consecințele ei în destinul Moldovei și atitudinea poporului moldovenesc față de Rusia⁶. Cu atît mai mult, că, deși există o destul de bogată bibliografie referitor la politica externă a Rusiei țariste, majoritatea lucrărilor se caracterizează printr-un schematism bine cunoscut, menit să justifice expansiunea ei.

Dar, în ultimul timp, anumite dogme și teze adînc eronate privind această tematică au început să fie criticate și depășite de către unii istorici din Rusia, care de rînd cu cei din republicile suverane, încearcă să abordeze de pe poziții noi istoria politicii externe a Rusiei, inclusiv și politica ei orientală⁷.

E caracteristic, că întreaga istorie a politicii externe, atît a țarismului cît și a sovietelor, de regulă, se prezintă ca un șir neîntrerupt de succese diplomatice. Dacă referitor la politica internă a Rusiei s-a vorbit despre reacțiunea autocrației, apoi în domeniul politicii externe lucrurile au stat altfel. Recunoscînd, în general, că politica externă a țarismului a avut un „caracter de clasă”, țarismul devenind în prima jumătate a sec. XIX «jandarmul Europei» — foarte rar s-a ilustrat acest fapt cu exemple concrete. S-a afirmat, că aproape toate acțiunile militare au fost întreprinse în interesele poporului rus, iar uneori chiar și a celor țări, cu care Rusia ducea războaie. Reieșea, că guvernul care promova un curs reacționar în politica internă, în domeniul politicii externe era exponentul tendințelor progresiste⁸.

«Justificînd» actul din 1812, de obicei, se apelează în calitate de «argumente incontestabile» la caracterul «deosebit» al relațiilor moldo-ruse anterioare și la solicitările de protecție adresate din numele Moldovei către Rusia, din care, chipurile, decurge «caracterul firesc» al includerii Basarabiei în componența Imperiului Rus, precum și la opiniile întemeiate de marxismului, acceptate ca postulate indiscutabile, referitoare la influența binefăcătoare a Rusiei asupra popoarelor balcanice. Desigur, faptele istorice rămîn fapte istorice neschimbate și este imposibil de a le ignora. Chestiunea, însă, constă în aceea că în selectarea și interpretarea faptelor istorice să se evite tendința de a le atribui, fără a ține cont de circumstanțele concret istorice un caracter universal, constant și valabil pentru toate timpurile, de a le trata cu scopul îndreptățirii evenimentelor politice ulterioare.

În acest context, credem că este binevenit să revenim la unele formulări ale lui K. Marx și F. Engels, care deseori sînt solicitate, și nu fără de succes, la argumentarea diferitor poziții concepționale, uneori chiar contrare. Politica Rusiei în problema Orientală, ocupînd un loc considerabil începînd cu ultima treime a sec. XVIII, în cursul politicii sale externe i-a preocupat permanent pe fondatorii marxismului, care au elaborat o concepție proprie privitor la problematica dată. Aprecierile și opiniile expuse de către Marx și Engels, contribuie desigur la înlăturarea idealizării politicii țarismului față de popoarele balcanice, minimalizării scopurilor lui meschine, exagerării relațiilor ruso-balcanice¹⁰.

Intr-adevăr, la K. Marx și F. Engels găsim o serie de formule în care se menționează rolul și înfruntarea binefăcătoare a Rusiei asupra popoarelor balcanice ortodoxe, precum și atitudinea binevoitoare a acestor popoare față de Rusia¹¹. Această constatare, permanent evidențiată în istoriografia sovietică, necesită însă o mică, dar esențială precizare, în contextul interpretării formulelor lui Marx și Engels, ce are o semnificație principală. Vorbind despre aceste orientări politice și manifestări de ordin psihologic și religios în mentalitatea și comportarea atât a popoarelor balcanice pravoslavnice cât și a Rusiei, întemeietorii marxismului menționau caracterul lor condiționat și relativ, fiind determinat de circumstanțe concrete istorice, de interesele politice stringente ale ambelor părți, antrenate în acest fenomen istoric. Anume menținerea «status-quo»-ului în sud-estul Europei, idee fixă concepută și promovată deseori de puterile europene occidentale, însemna în situația reală de atunci nu altceva decât eternizarea, de fapt, a oprirării popoarelor balcanice de către Poarta otomană, ceea ce în mod determinant a și cauzat o astfel de orientare pronunțată către Rusia pravoslavnică, în care vedeau ocrotitorul și izbăvitorul său de sub dominația otomană. În contextul istoric dat războaiele ruso-turce, purtate de Rusia țaristă sub lozincă: «eliberării de păgini», și în care autocrația rusă își vedea «misia sa istorică», obiectiv contribuiau la slăbirea militară și destrămarea vastului Imperiu otoman. Aceste consecințe netăgăduite insuflau popoarelor balcanice speranța că cu asistența Rusiei ele își vor putea realiza scopul lor vital emanciparea națională a țării și restabilirea domniei autohtone. În același timp tendințele țarismului spre extindere teritorială, precum și de stabilire a poziției dominante în peninsula Balcanică, care era considerată „ca o sferă firească de influență a Rusiei, cauzate de interesele strategice, politice și economice repugnau țărilor balcanice față de autocrația rusă. O manifestare concretă evidentă a acestui sentiment a fost reorientarea lor politică după dobândirea independenței politice și naționale în sec. XIX.

Clasicii marxismului au menționat, că odată cu emanciparea națională a statelor balcanice țarismul repede își pierde influența asupra lor¹². Netăgăduind necesitatea «eliberării de sub turci», Marx și Engels erau de părerea că nu Rusia trebuie să înfrupte această sarcină: «Решение турецкой проблемы, как и других великих проблем выпадет на долю европейской революции...»¹³.

Referitor la cauzele gravității popoarelor balcanice, inclusiv și a românilor din Principate către Rusia, în perioada când ele se aflau sub dominația otomană, trebuie de avut în vedere încă un factor, ce a jucat, poate că rolul principal. Este vorba de comunitatea religioasă, fapt permanent evidențiat în documentele diplomatice ruse și moldovenești, în special în solicitările adresate Rusiei, determinat, la rândul său, de rolul de frunte al bisericii și clerului în viața politică a țării. Până în sec. XIX în mentalitatea politică, ideologică și psihologică principului religios îi revenea rolul predominant față de cel național. Referindu-se la acest aspect al chestiunii, Mihai Eminescu scria: «Ca popor ortodox și mai mult ori mai puțin stăpinit de Chaliful muhamedanilor, românii în tot cursul veacului XVIII. au gravitat spre Rusia pravoslavnică și, cel puțin în principiu, au admis supremația duhovnicească a țarului», fiindcă «câtă vreme religiunea era ordinea de idei predominatoare, românii, ca popor ortodox, se simteau mai mult ori mai puțin alipiți de Rusia»¹⁴. Odată cu constituirea și consolidarea conștiinței naționale și a deosebirii etnice ideile comunității religioase au fost depășite, fiind înlocuite cu principiile naționale. Astfel, aceste schimbări remarcabile au survenit către sfârșitul sec. XVIII când a avut loc evoluția de la «conștiința ortodoxă» la conștiința națională¹⁵.

Caracterizând în linii generale esența relațiilor moldo-ruse până la începutul sec. XIX, e necesar de menționat următorul fapt: în virtutea circumstanțelor istorice ele nu aveau un caracter ostil. Către începutul sec. XVIII în Principatele Române are loc o uzurpare maximă a suveranității lor statale, se produc schimbări esențiale și pe arena internațională, care s-au reflectat ulterior și asupra acestora. În primul rând, aceasta e perioada de ascensiune a Rusiei lui Petru cel Mare, care deschide violent jinduța «fereastră către Europa» și devine o putere de temut. Deschizând spre Europa «fereastră de Nord», guvernul țarist tindea „s-o deschidă” și pe cea de la sud. Dezvăluind una din cauzele politicii externe active, agresive ale Rusiei în sud-estul Europei, — K. Marx menționa: «Царь, недовольный и раздраженный тем, что вся его громадная империя должна довольствоваться для своего экспорта единственным портом, расположенным к тому же у моря, которое в продолжение одного полугодья закрыто для судоходства, а в продолжении другого доступию нападению англичан, делает энергичные попытки осуществить план своих предков — добиться к Средиземному морю. Одну за другой отделяет он от тела Оттоманской империи ее наиболее отдаленные части...»¹⁶. Și prin urmare «...однообразие целей русской политики (în sud-estul Europei. — I. J. V. M) обусловлено ее историческим прошлым, ее географическим положением, необходимостью для нее иметь открытые гавани в Архипелаге, как и в Балтийском море, если она хочет удержать свое верховенство в Европе»¹⁷.

Rusia în epoca lui Petru cel Mare devine o putere europeană în sensul nu numai geografic, ci și politic al noțiunii. Anume Petru a fost acela care a creat noua diplomatie rusă, menită, de rând cu armata regulată, flota maritimă și alte instituții de stat nou organizate, să întărească noul imperiu, transformându-l într-o mare putere europeană. Rolul personal al lui Petru I în elaborarea politicii externe a Rusiei, a luptei diplomatice a fost incontestabil chiar mai mare decât în domeniul sferei militare. După cum menționează istoricul N. N. Molcianov, analizând într-o monografie specială diplomația lui

Petru cel Mare: «Fundamentul, baza, izvorul, cauza tuturor succeselor politicii externe ale Rusiei pe parcursul întregului secol al XVIII-lea a fost activitatea reformatoare de la începutul veacului»¹⁸.

Astfel, diplomația lui Petru I depășește cadrul regional îngust, caracteristic politicii externe a statului Moscovit și capătă trăsături noi, transformându-se într-o politică globală atot europeană¹⁹.

Și chiar dacă istoriografia a demonstrat că «Testamentul lui Petru I» este un apocrif dintr-o perioadă mai târzie²⁰, rămâne incontestabil faptul că țarul a pus bazele unei politici imperiale, dezvoltată cu succes, mai ales de către Ecaterina II. Deoarece, încercările de extindere teritorială și a sferelor de influență ale Rusiei înfăptuite de Petru I au devenit în continuare drept direcții «de program» ale expansiunii țariste timp de două secole...» Este incontestabil — susține pe bună dreptate specialistul în domeniul istoriei politice a Rusiei E. V. Anisimov, — că marele reformator (Petru I — I. J., V. M.) a fost ctitorul nu numai al imperiului Rusiei dar și al politicii imperiale, începuturile căreia au fost cu succes dezvoltate de succesorii săi...»²¹. Iar una dintre sarcinile acestei politici imperiale, moștenite ulterior de toți împărații ruși, a fost ieșirea Rusiei la Marea Neagră, închisă de turci, și apoi către cursul inferior al Dunării, scopul final al expansiunii imperiului fiind multirivnițele strâmtoare: Bosfor și Dardanele.

Urmărind atent declinul Porții și ascensiunea Rusiei, — Austria, Franța și Marea Britanie încep să vadă în Principate ultimele bastioane ale turcilor spre nord și est, ceea ce a contribuit la internaționalizarea situației lor. Principatele Române devin obiect al numeroaselor proiecte de împărțire a Imperiului otoman. Anul 1774, în urma războiului ruso-turc din 1768—1774, încheiat cu pacea de la Kuciuc-Kainardj, aduce schimbări calitative în relațiile Principatelor cu Poarta. Conform negocierilor, care au mărginit esențial aservirea Principatelor de către semilună, Rusia cîștigă dreptul «de a vorbi în favoarea lor». Însă țarismul a profitat de acest drept doar atunci cînd circumstanțele internaționale erau favorabile intereselor ei.

După ce și încorporează Crimeea la 1783, poftele țarismului sporesc și în politica orientală, ea interesîndu-se de «problema Moldovei și Valahiei». Între 1787 și 1791 are loc din nou un lung și sîngeros război ruso-turc, care s-a dezlănțuit iarăși în mare parte pe teritoriul Principatelor, sărăcindu-le și ruinîndu-le. Victoria rușilor e consemnată cu noi acaparări teritoriale, legiferate prin Pacea de la Iași (29 decembrie 1791 — stil vechi). Rusiei îi revin pămînturile dintre râurile Bugul de Sud și Nistru, căpătînd astfel întreg tărîmul nordic al Mării Negre. Acest spațiu era populat în mare parte și de români. De atunci Rusia devine țară limitrofă, vecină Principatului Moldova, cu frontiera pe râul Nistru, care conform articolului III al păcii semnate, trebuia să «slujească pe veci drept hotăr între cele două imperii»²². Însă, apele acestui hotar natural n-au rezistat expansiunii țariste și numai peste două decenii e strămutat pe alt fluviu — cel al Prutului.

Dramatismul istoriei, constă în faptul că Rusia imperială promovînd o politică expansionistă, totodată juca un rol substanțial în descompunerea Imperiului Otoman, contribuind astfel la ascensiunea mișcării de eliberare a popoarelor balcanice de sub împilarea otomană și fanariotă. Însă paradoxul istoric consta în faptul că popoarele balcanice sperînd în această emancipare contau de fapt, pe un stat, care a devenit cu timpul bastionul reacției în Europa. Stat, în a cărei «obolăduiri eliberatoare» popoarele erau supuse unei deznaționalizări dezastruoase.

Despre incompatibilitatea lozincilor oficiale ale politicii externe, lansate de guvernul țarist, cu situația internă din însăși Rusia a atras atenția și marele filozof rus Vladimir Soloviev²³.

Un exemplu elocvent, care în mod convingător ne mărturisește despre interpretarea încorectă a extraselor din operele întemeietorilor marxismului, poate servi următorul fapt. În istoriografia sovietică pentru a confirma teza despre „rolul obiectiv progresist” al Rusiei în destinul popoarelor din sudul — estul Europei, inclusiv și celui moldovenesc, precum și despre „speranțele multiseculare” și orientarea acestor popoare spre Rusia, deseori se apelează la unele și aceleași fraze ale lui Engels, ce sînt folosite în calitate de postulate incontestabile. Se au în vedere formulele expruse de Engels în anul 1853, și anume: «девять десятых населения Европейской Турции будет видеть в России единственную опору, свою освободительницу, своего мессию», deoarece «русская помощь являлось единственным прибежищем от турецкого гнета...»²⁴. Они (supuși creștini ai Porții — I. J., V. M.) будут видеть в главе греко-православной церкви, и повелителя шестидесяти миллионов православных, кем бы он ни был в других отношениях, СВОЕГО ЕСТЕСТВЕННОГО ОСВОБОДИТЕЛЯ И ПОКРОВИТЕЛЯ»²⁵.

Esența acestei idei a fost repetată mai târziu, în anul 1858: «Христианское население Европейской Турции как греческое, так и славянское более, чем когда-либо... видит в России своего единственного защитника»²⁶.

Reproducerea mecanică a acestor teze, fără comentariile necesare, produce impresia că ideile cuprinse în ele au un caracter permanent, valabil pentru toate timpurile, indiferent de modificările posibile a împrejurărilor concret istorice. Dar această concluzie induce în eroare deoarece, fiind bazată pe frazele citate, smulse artificial din text, ea nu decurge din contextul general al concepției lui Engels²⁷. Chestiunea constă în aceea, că din frazele citate sînt omise constatările de ordin condițional precedente lor, ceea ce esențial modifică esența lor.

Pentru a nu reproduce textul integral ne vom limita numai la citirea constatărilor precedente și a primelor cuvinte din frazele citate mai sus. Criticînd teoria menținerii față de Imperiul Otoman a principiului de „status-quo” răspîndit în Europa în prima jumătate a secolului XIX, Engels afirmă: «В чем состоит status-quo? Для христианских поданных Порты это означает просто увековечение их угнетения Турцией, и пока они остаются под игом турецкого владычества (sublinierea noastră — I. J., V. M) они будут видеть в главе греко-православной церкви...»²⁸ În continuare abordînd din nou această chestiune el scria «До тех пор пока традиционная политика сохранения будет руководящим принципом западной дипломатии, девять десятых населения европейской Турции будут видеть в России...»²⁹.

Așadar, vorbind despre rolul binefăcător al Rusiei în destinul istoric al popoarelor balcanice, Engels și Marx subliniau caracterul lui condițional și relativ, fiind determinat de anumite condiții concrete istorice.

Fiind făcute aceste precizări, să revenim la caracterizarea relațiilor bilaterale inter-statale moldo-ruse și la concretizarea rolului Rusiei în destinul poporului moldovenesc.

Reieșind din propriile interese geopolitice și strategice, utilizînd abil solicitările cercurilor conducătoare și dominante ale societății române, Rusia promova o politică activă în Europa de Sud-Est, fapt care obiectiv contribuia într-o măsură anumită la emanciparea Principatelor de sub dominația otomană. Acțiunile politice, diplomatice și militare ale Imperiului Rus facilitau în anumite perioade concrete situația economică și politică a Moldovei în cadrul Imperiului Otoman.

Acest fapt istoric real, de rînd cu alți factori (la care ne-am referit mai sus), evident, că a contribuit la formarea și consolidarea în societatea moldovenească a curentului rusofil. Dar, acest curent desigur că nu exprimă interesele tuturor membrilor claselor și păturilor sociale luate în ansamblu și nicidecum nu poate fi absolutizat, deoarece mai existau de asemenea și alte partide de orientare — propolonă, proturcă, proaustriacă, profranceză. Mai mult decît atît, în rîndurile boierilor — acestor promotori principali ai politicii în acea epocă — există o opoziție distinctivă împotriva Rusiei. Nu fără temei, în toamna anului 1807, comandantul suprem al trupelor ruse în Principatele Române I. Michelson comunica lui Alexandru I. că: «boierii prezintă diferite partide și sînt astfel de boieri, comportarea cărora necesită atenție...»³⁰. Iar puțin mai tîrziu, în 1809, unul din diplomații ruși — Fonton — comunica lui Bagration, că în Principate: «un număr mare de boieri dorește să se reîntoarcă sub cîrmuirea otomană...»³¹.

Deosebi în literatura istorică sovietică adresările survenite din partea diferitor cercuri ale boierilor sau domnitorilor Moldovei către Rusia cu rugămintea să fie primită sub protecția Statului Rus sînt fără rezerve interpretate ca o exprimare a dorinței poporului moldovenesc de a se alipi Rusiei imperiale. Analiza nepărtinitoare denotă că solicitările din partea domnitorilor, precum și tratatele încheiate între Moldova și Rusia (în condițiile cînd nu se exercitau presiuni din partea autorităților țariste — nu prevedeau încorporarea reală a Principatului în componența Imperiului Rus. Și nu numai din cauză că înlăptuirii acestui act împiedica cel puțin factorul geografic, căci să ne amintim, că Rusia și Moldova au devenit state limitrofe abia la sfîrșitul sec. XVIII, cînd conform tratatului de pace ruso-turc de la Iași din 1792, Nistrul a fost stabilit ca hotar între Imperiul Rus și cel Otoman. Domnitorii, adresîndu-se către țarii ruși cu solicitările de a fi primiți sub protecția Rusiei (Gh. Ștefan, Dm. Cantemir) nu urmăreau de loc intenția de a pierde propria independență, iar prin urmare și cea a Moldovei ca stat suveran, în caz de eliberare a Principatului de sub dominația otomană. Exemplu în acest sens ne pot servi clauzele „Diplomei și punctelor” date lui D. Cantemir de către Petru I în 1711³². Cunoscutul acord din 1711 de la Lutk între D. Cantemir și Petru I prevedea restabilirea integrității teritoriale și inviolabilitatea frontierelor Moldovei, neamestecul Rusiei în treburile interne ale Principatului, independența domnitorului în guvernarea țării, stabilirea monarhiei ereditare a Cantemirenilor. Domnitorului Moldovei i se acorda titlul de «săninatul domn al Țării Moldovei samodierietul (singur stăpînitor) și colegat (prieten) Țării Moschicești;» iar nu robu supus³³. În contextul dat se exprima dorința de a stabili între Rusia și Moldova o formă specifică a vasalității feudale, ceea ce nu putea să însemne, precum pretînd unii istorici să afirme, intrarea Moldovei în componența Rusiei drept o simlă «oblastie» autonomă³⁴. Ion Neculce scria: «din moscali să nu s-amestece la boierii Moldovii. nici să s-însoare în țară. nici moșii să cumpere»³⁵. Tratatele încheiate între Moldova și Rusia, inclusiv și cel din 1711, pot fi interpretate ca pacte de alianță și protecție, care prevedeau intrarea statului moldovenesc slăbit sub ocrotirea puternicului stat rus. În genere, astfel de demersuri diplomatice și politice ale Moldovei, adresate nu numai către Rusia, dar și altor state europene puternice, în perioada aflării ei în componența Imperiului Otoman, prezintă o formă specifică a mișcării de eliberare.

Situația s-a schimbat esențial după anul 1711. În principat a fost stabilit regimul politic turco-fanariot. Analizînd caracterul și consecințele cîrmuirii fanariote în Moldova istoricul turc Ahmed Cevdet Pașa conchidea, că populația principatului, privea grecii fanarioți ca pe niște concesionari și se plîngea de oprîmirile din partea lor, era cuprinsă de disperare din cauza jugului excensiv și al cruzimii persoanelor oficiale și a armatei statului turc. Poporul a început să se încline spre Rusia, pe care a ales-o în calitate de ocrotitor al său. Mai pe scurt, dominația grecilor fanarioți a devenit pricina devastă-

rii țării, a provocat dușmănia poporului³⁶. Precizăm că totuși nu poporul alegea în acea epocă ocrotitorii Principatului.

Al doilea moment. Dacă până acum inițiatorii adresărilor către Rusia erau domnitorii Moldovei, apoi după 1711 în majoritatea absolută a cazurilor autorii lor sînt reprezentanții clerului și boierimii de diferite ranguri. Motivarea demersurilor precum și caracterul conținutului lor, în dependență de situația concret istorică, de circumstanțele politice erau diverse.

Al treilea moment. Spre deosebire de perioada istorică precedentă, războaiele ruso-turce în fond se desfășurau pe teritoriul Moldovei și ca urmare exercitau o înfrîurire directă asupra procesului de creare și de evoluție a situației interne curente și de perspectivă, formării psihologiei sociale. În vîltoarea evenimentelor istorice zbuciumate din acea epocă au fost antrenate nu numai clasele dominante, dar și într-o mare măsură, poporul de rînd, care a avut de îndurat cel mai mult greutățile și răvășiile războaielor din sec. XVIII — începutul sec. XIX. Semnificația influenței, în dependență de consecințele războaielor, era diferită.

Astfel, prima campanie a armatei ruse la Prut în 1711 sub comanda lui Petru I, s-a soldat pentru Moldova, contrar speranțelor, scontate de D. Cantemir cu consecințe de loc binefăcătoare: agravarea situației interne în țară (numirea domnitorului din rîndurile grecilor fanarioți, intensificarea oprîmării economice și politice, inițierea procesului de elenizare a culturii naționale).

Consecințele războaielor ruso-turce din a doua jumătate a sec. XVIII au fost multiple dar certă rămîne înfrîurirea lor exercitată asupra politicii Porții Otomane.

Prin clauzele tratatului de pace de la Kuciuc-Kainardgi (1774), reconfirmate și de tratatul de la Iași (1792), conform convențiilor încheiate între Rusia și Poarta otomană, precum și hătișfîrurilor emise de sultan în urma insistenței Rusiei, la solicitările boierilor pămînteni, se reglementau impozitele și prestațiile în folosul Porții Otomane ceea ce în ultima instanță contribuie la limitarea fărâdelegilor din partea domnitorilor — fanarioți și favoriților lor, ameliorînd situația economică și politică în Principate.

Devenind protectorul Moldovei, și în general a creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman, Rusia în corespundere cu interesele sale politice, intervenea la Istanbul în favoarea Principatelor. Toate acestea n-au putut să nu inspire anumite speranțe, contribuind la creșterea influenței Rusiei în Principate. Referindu-se la aceste aspecte al problemei rolului Rusiei în sud-estul Europei, istoricii au constatat că «influența rușilor în Principate, după tratatul de Iași, a fost foarte mare. Acum începe a se accentua și mai mult influența rusească foarte puternică, mai ales în Moldova»³⁷.

Despre influența predominantă a Rusiei în Principate a fost nevoit să recunoască vice-consulul Franței la Iași Parana, care la 11 iunie 1798, comunică la Paris că: «în această țară rușii au pus stăpînire pe toate spiritele... religia a deschis toate inimile...»³⁸. Fapt ce ne demonstrează, încă o dată, importanța factorului religios. Deoarece, după cum am menționat de acum, pînă în sec. XIX în mentalitatea politică, ideologică și psihologică principiului religios îi revinea rolul predominant față de cel național.

Un indice elocvent, ce demonstrează speranțele nutrite de societatea română din acea epocă, precum și gradul de gravitate către diferite state europene se prezintă adresările și proiectele de reforme lansate din sînul Principatelor. Din 208 proiecte de reformă în perioada 1769—1830 (cunoscute în istoriografie), adresate marilor puteri, zece reclamau direct independența iar majoritatea prevedeau lărgirea autonomiei, al cărui scop final era obținerea independenței³⁹. O asemenea poziție este ușor explicabilă, deoarece lichidarea în monoact a suzeranității otomane ar fi putut sfîrși prin anexarea Țărilor Române de către marile puteri europene. Evenimentele ulterioare au confirmat aciașă temere prin faptul că Principatele au devenit obiect de țîrg la scară internațională. Din numărul acestor adresări către marile puteri 28 din ele revin decenului 1769—1780; 6—1781—1790; 4—1791—1800; 22—1801—1811; 23—1811—1820; 124—1821—1830⁴⁰. Ateslăm, că creșterea absolută a acestor adresări revine perioadei războiului ruso-turc din 1768—1774 și agravării problemei Orientale de la începutul sec. XIX, cînd speranțele emancipării Principatelor deveneau mai reale. Are loc, totodată, o evoluare a orientărilor acestor demersuri. Astfel, dacă în perioada anilor 1769—1800 către Rusia sînt adresate — «24» petiții, apoi între 1801—1820 numărul lor s-a micșorat cu 25%, numărînd — «18» adresări; în aceeași perioadă adresările către Franța sporesc de la «0» — între anii 1769—1800 pînă la «5»; în anii 1801—1820; către Austria corespunzător de la «4» pînă la «5» către Poarta Otomană cifra rămîne constantă, în ambele perioade revenindu-i cîte «4»; iar către Prusia numărul lor scade de la «2» pînă la «0»⁴¹.

Confruntarea cifrelor susnumite denotă predominarea în viața politică a Principatelor Române din a doua jumătate a sec. XVIII — începutul sec. XIX a curentului rusofil.

Deși pretextul de scriere a adresărilor către Rusia era diferit, conținutul precum și motivarea principală a memoriilor era comun — situația deplorabilă a Principatelor în componența Imperiului Otoman. Acest fapt a și determinat laîtmotivul comun al solicitărilor — eliberarea de sub dominația otomană.

Domnitorul Moldovei Constantin Ipsilanti începe memoriul său din 12 februarie 1801 către țarul Pavel I cu cuvintele: «Deoarece nenorocirile din Principatul Moldovei se țin lanț e nevoie imediat de a descrie această situație Marelui împărat al tuturor Rușilor și de a apela la generozitatea sa să binevoiască să pună capăt calamităților care pusti-

esc de atîta timp această nenorocită țară», din care cauză „locuitorii sînt în disperare”, iar «țara e ruinată». De asemenea Ipsilanti afirma că „circumstanțele favorabile ale acestui Principat, garantate prin tratatul de la Kainardgi, prin convenția de la Ainali-Kavak, prin tratatul de la Iași și în ultimul timp prin tratatul de alianță” (tratatul de alianță ruso-turc din 3 ianuarie 1799—I. J., V., M). nu au jucat rolul lor menit deoarece «fără un interes vădit și augusta protecție din partea Maestății sale Imperiale totul e pierdut, căci privilegiile sînt ignorate, drepturile Principelui și cele ale poporului sînt de asemenea călcate în picioare, fiindcă Sublima Poartă, pîrînd să-și dea seama de imposibilitatea de a păstra și în viitor aceste două state sub dominația sa, cere fără nici o milă imposibilul de la ele, și, rămînînd surdă la vocea omenirii, face rechiziționării, atît de enorme că cel mai neîndurător dușman nu ar fi în stare să distrugă într-o măsură mai mare această nenorocită țară».

E interesant faptul că domnitorul Moldovei, spre deosebire de reprezentanții clerului și boierimii, nu cerea eliberarea deplină a principatului, ci numai limitarea fărădelegilor comise de autoritățile otomane față de această țară. El era de acord „ca Principele să fie și mai departe obligat de a plăti cu fidelitate Sublimei Porți tributul despre care a fost convenit, și la termenul determinat de Magestatea sa Imperială, numai să nu mai fie nevoie de a plăti zi de zi acele cerințe enorme, rechiziții samovolnice care reduc facultatea de a governa la aceea de a suge sîngele din popoare pentru a putea trimite la Constantinopol diferite sume”. În acest context el propunea împăratului Pavel I: «fără a compromite viața sau soarta reclamaților să ceară de la Sublima Poartă un drept nou în favoarea Principatelor și în care să fie expuse: 1) privilegiile acordate mai înainte și care au fost garantate de Maestatea sa Imperială; 2) cea mai certă asigurare de a nu le încălca pe viitor». Ca instrument de asigurare în respectarea și realizarea practică a acestor privilegii precum și de înlăturare a pericolului din partea trupelor lui Posvantage care, trecînd Dunărea periodic invadau în raialele sudice ale Principatelor, Ipsilanti „propune cu cea mai mare plăcere de a întreține pe contul său un corp de armată de 5—6 mii de oameni pe care Maestatea sa Imperială le va introduce în Moldova, avangarda lor nu va trece mai departe de Focșani, în timp ce statul major se va opri la Iași”.

Pentru acest serviciu, domnitorul își asuma angajamentul „de a vărsa anual în caznaua Maestății sale Imperiale o sumă de cinci sute mii de piaștri drept omajiu de recunoștință din partea sa și din partea întregului popor moldovenesc, scutit de impozitele samovolnice cerute de Sublima Poartă, căreia îi va fi plătit doar tributul prevăzut în tratate”⁴².

Peste un an la sfîrșitul lunii ianuarie 1802, episcopul de la Roman Veniamin, episcopul Gherasim precum și logofetii Ștefan Sturza (familiile sînt reproduse după originalul documentului — I. J., V. M.), Nicolai Rușeto, Nicolai Cantacuzin, Nicolai Sturja, Filip Razo, Constantin Balsa, hatmanii Constantin Ghica și Mahail Sturja, vornicii Constantin Balsa, Emanuil Conachi, Gavril Conachi, Nicolai Balsa, Gheorghe Rușeto, Constantin Paladi, vistierul Grigore Sturja, postelnicul Dumitru Sturja și spătarul Ștefan Sturja s-au adresat către țarul Alexandru I cu un memoriu. În acest mesaj se spunea: «Все мы пребывающие в Молдавии от несносного ига бесчисленных налогов, притеснения и обид доведены до крайнего разорения и находился в великом несчастии. Не имея же другого защитника, паки прибегаем к Вашему Императорскому Величеству, слезно прося, дабы высочайшего милостию нас и ныне не оставить. но щедротами и высокими своим покровом защитить и спасти несчастную землю нашу по данным нам толикрлатно государственным обещаниям».

Reamintind țarului că: «Мы всегда и при всяких случаях были верны и усердно служили Всероссийской империи... мы не щадили ни имения, ни жизни, но со всевозможным усердием и ревностью всеми мерами старались помочь победоносному оружию Вашего Императорского Величества твердо надеясь получить плод трудов наших, то есть по высочайшим обещаниям свободу от настоящего турецкого ига».

Autorii memoriului afirmau că clauzele tratatului de la Iași nu numai că nu au fost menținute, dar și mai mult ca atît, ele au fost încălcate și distruse. Din această cauză «зло же день ото дня умножается и возобновляется и отечество наше от горести и притеснения погибает без малейшего утешения, изнемогаю под бременем неограниченных податей, налогов и казенных работ, чем силы наши совершенно истощились...».

Descriînd situația deplorabilă a Moldovei, provocată de nelegiurile turcilor în Principat, jaful fanarioșilor, precum și de schimbarea domnilor la fiecare doi ani ei solicită «слезною просьбою избрать средство... защитить нас бедных и несчастных и освободить бедствующую Молдавию от несносного ига сего»⁴³.

În urma convorbirilor ruso-turce din vara anului 1802 în luna septembrie a fost emis un hătișerif special prin care se reconfirmau și se extindeau privilegiile acordate Moldovei și Țării Românești în perioada precedentă.

La Petersburg sperau că acest act, reglementînd termenul de domnie a gospodărilor fanarioși și micșorînd prestațiile Principatelor, va înlătura motivele pentru discordie între Rusia și Turcia, păstrînd astfel intactă politica de prietenie și încredere reciprocă ce se stabilise în acea perioadă⁴⁴. Însă, nu-i întîmplător faptul, că cauza principală, ce provoca atîtea suferințe în Principatele Române, generînd numeroase plîngerii și demersuri către Rusia, ca putere mediatoare — împilarea grecilor concensionari și promovarea lor la conducerea Țărilor Române — n-a fost înlăturată. Diplomația rusă recunoștea singu-

ră că se putea de făcut mai mult, dar aceasta ar fi slăbit pozițiile țarismului în Principate. Astfel, la 16 (28) septembrie 1802 trimisul Rusiei la Istanbul V. S. Tomara raporta: „Можно было сделать более, но не должно было потерять из виду службу здешних греков, полезной министрам в в-ва (Александра I.— И. Ж., В. М.); я старался не повредить их приближности, а паче умножить оную»⁴⁵.

În anul 1803 mitropolitul Moldovei Veniamin Costache a scris împăratului Alexandru I: «Мы приносим самую искреннюю благодарность за прежде оказанные нам великие милости, заключавшиеся в защите и покровительстве нашей несчастной Молдавской страны..., просим как об утверждении прошлого, свято обещанного хранения единоверной любви и милостиваго попечения так и о том, чтобы было сообщено новому Константинопольскому посланнику г. Италинскому, Высочайшее повеление о приведении в исполнении всех прежних по особому соглашению с Оттоманской Портою, трактатов в пользу нашего бедного отечества»⁴⁶.

Dar prevederile hâtîșerifului, fiind încălcate, nu se îndeplineau deplin. Acest fapt este confirmat și de jaba mitropolitului a episcopului de Roman și a unor mari boieri moldoveni adresată lui Alexandru I în vara anului 1806⁴⁷.

Fragmentele, reproduse din adresările sus-numite, denotă că autorii lor pledau pentru înlăturarea abuzurilor și fărâdelegilor săvîrșite de osmani, fanarioți și favoriții lor în Moldova, cereau reconfirmarea privilegiilor acordate Principatului și crearea unui mecanism de respectare și realizare în viață a acestor privilegii, solicitau apărarea și eliberarea Moldovei de dominația otomană. Și nimic mai mult. La concret, în aceste adresări nu a fost abordată chestiunea alipirii Principatului la Rusia. Conținutul și caracterul adresărilor către Rusia, despre care vom vorbi mai jos, s-au modificat esențial în perioada războiului ruso-turc din 1806—1812.

Conducîndu-ne de principiul metodologic, că orice fenomen istoric trebuie să fie receptat în contextul situației concrete istorice, e necesar să remarcăm: promovîndu-și aspirațiile agresive, țarismul rus susținea în diferite forme pînă la anumite limite mișcarea de eliberare a popoarelor balcanice, aflate sub dominația Imperiului Otoman; dobindînd în urma războaielor ruso-turce din a doua jumătate a sec. XVIII anumite privilegii în favoarea Principatelor Române, ceea ce a contribuit la ameliorarea situației lor, Rusia totodată a urmărit scopul de a-și întări substanțial pozițiile în Europa de Sud-Est. De aceea, valoarea și semnificația acestui rol binefăcător nu poate să fie exagerat, atribuindu-se un caracter absolut și permanent. Fiind determinat de circumstanțe concrete istorice (de ordin politic, militar, religios ș. a.), el a avut o valoare relativă, un caracter istoric condiționat, deoarece semnificația concretă a lui, în primul rînd, a fost limitată în timp și în spațiu (teritorial) și, în al doilea rînd, în virtutea diferitelor cauze el nu s-a soldat cu eliberarea Moldovei, poporului moldovenesc (declarată și solicitată de atîtea ori) de sub dominația otomană și restabilirea suveranității statului în limitele istorice ale integrității teritoriale și naționale.

Dramatismul raporturilor moldo-ruse, paradoxul lor, mai ales în secolul XVIII — începutul secolului XIX, rezidă în faptul că aspirațiile poporului moldovenesc de a se elibera de sub dominația otomană, acceptînd asistența Rusiei, conveneau năzuințelor expansioniste ale autocrației țariste, deoarece factorul constant al strategiei Imperiului Rus era stabilirea dominației depline asupra Balcanilor și strîmtorilor Mării Negre.

Referindu-se la această chestiune M. Eminescu scria: «Nu negăm îndatoririle ce avem către Rusia cînd acum vre-o cincizeci de ani ea a făcut să reînvie privilegiurile noastre călcate în picioare de Poartă, aceasta n-o uităm, însă, din nenorocire, trebuie să ne aducem aminte că această binefacere a fost răsplătită prin pierderea Basarabiei»⁴⁸.

NOTE

¹ Textul integral al Tratatului de pace ruso-turc de la 16/28/ mai 1812 — Vezi: Мяскевка В. И., Ткач В. И. *Русско-турецкий мирный договор 1812* // *Revista de istorie a Moldovei*. 1990. Nr. 1. P. 38—44.

² N. Iorga. *Istoria Bisericii Românești*. — Vălenii-de-Munte, 1909. Vol. 11. P. 226—227. Deoarece, în evul mediu, numele de Basarabia era propriu doar pentru partea de sud a Moldovei, cuprinsă între Nistru, Dunăre și Marea Neagră, adică Bugeacul propriu zis. «Bugeacul, — după cum ne relatează D. Cantemir, — să înțelege în limba tătarească Unghiul și se numește așa pentru că pămîntul între Nistru și între Dunăre asupra Mării Negre să întinde de-a lungul și face un unghi ascuțit... Tot pămîntul acesta iaste numai șes și nu are nici dealuri, nici

codri, și să adapă numai cu Elpucu/!.. Pre această parte de țară au luat-o turcii încă pînă a nu fi toată Moldova supusă lor...» // D. Cantemir. *Дескрипция Молдовей*. — Кишинэу, 1988. II. 30.

³ Amintim, că în epoca dominației otomane Principatul Moldovei a suferit mai multe rapțiuni teritoriale, cînd Poarta Otomană a scos de sub jurisdicția Moldovei un sir de teritorii ce au format așa—zisele raiale: La 1484 turcii cuceresc cetățile moldovenesti Cetatea Albă și Chilia, transformate ulterior în raiale otomane, la 1538 are loc cucerirea cetății Tighina și transformarea ei împreună cu împrejurimile sale în raiaua Bender: 1595—cucerirea localității moldovenesti Smil și formarea raialei Ismail: 1622—cucerirea țîrgului moldovenesc de pe

- Dunăre — Reni și formarea raialei Reni; către sfârșitul sec. XVII turcii dau tătarilor pământurile megieșe cu raialele sus-numite cu centrul la Căușeni; 1713—1715 cucerirea Hotinului și transformarea lui în raia turcească. În 1775 are loc anexarea părții de nord a Moldovei (Bucovina ≈ 10442 km.²) de către imperiul Habsburgic.
- E important că la 1807, în timpul ocupației militare rusești, pământurile raialelor sus-numite au fost retrocedate Moldovei.
- ⁴ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 22. С. 26.
 - ⁵ Idem. Vol. 9 P. 408.
 - ⁶ Influența directă a acestui act asupra destinului moldovenilor în componența Imperiului Rusiei necesită o elucidare aparte și iese din limitele obiectului nostru de studiu.
 - ⁷ Vezi de ex: Нестеров Ф. Ф. *Связь времен* — М., 1984. С. 15.
 - ⁸ Vezi: Возгрин В. Е., Коваленко Г. М. *За правдивое освещение истории внешней политики*. // Вопросы истории. 1990. № 9. С. 187.
 - ⁹ Ibidem.
 - ¹⁰ Publicația recentă consacrată analizei problemei date: Достоян И. С. *Политика царизма в Восточном вопросе: верна ли оценка К. Маркса и Ф. Энгельса*//Советское славяноведение. 1991. № 2. С. 3—16.
 - ¹¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. Т. 9. С. 10, 23, 31—32; Т. 12. — С. 637; Т. 14. — С. 511—512; Т. 22. — С. 44; Т. 27. С. 241.
 - ¹² Ibidem. Vol. 9. P. 34
 - ¹³ Ibidem. P. 33
 - ¹⁴ Eminescu M. *Publicistică*. Referiri istorice și istoriografice. Chișinău, 1990. P. 170, 171.
 - ¹⁵ Dușu Al. *Mișcarea iluministă moldoveană de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*//Studii. Revistă de istorie. 1966. N 5. P. 920.
 - ¹⁶ Маркс К. Энгельс Ф. — Соч. 2-е изд. Т. 9. С. 219.
 - ¹⁷ Ibidem. P. 238.
 - ¹⁸ Молчанов Н. Н. *Дипломатия Петра Великого*. — М., 1990. С. 20.
 - ¹⁹ Ibidem. — P. 15.
 - ²⁰ Анисимов Е. В. *Время петровских реформ* — Л., 1989. С. 413—417; Павленко И. И. *Три так называемые записки Петра I*//Вопросы истории 1979, № 2.
 - ²¹ Anisimov V. *Op. cit.* P. 417.
 - ²² *Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига/1769—1812*. — Кишинев, 1984. С. 160.
 - ²³ Соловьев В. *Грехи России*.//Новый мир. 1989. № 1. С. 222.
 - ²⁴ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 9. С. 32
 - ²⁵ Ibidem. P. 31—32
 - ²⁶ Ibidem. Vol. 12. P. 637
 - ²⁷ Vezi articolul lui Engels F. „*Politica externă a țarismului rus*“. /1890/, în care el a generalizat analiza politicii externe a Rusiei//Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 22. С. 11—52.
 - ²⁸ Ibidem. Vol. 9. P. 31.
 - ²⁹ Ibidem. P. 32.
 - ³⁰ Стадницкий А. *Гавриил Банулеску-Бодоми экзарх Молдо-Влахийский* /1808—1812/, Митрополит Кишиневский /1813—1821/ Кишинев, 1894. С. 39.
 - ³¹ Ibidem. P. 175—176.
 - ³² 1711 г., апреля 13 «Диплом и пункты» Петра I молдавскому господарю Димитрию Кантемиру о совместной борьбе против Турции и условиях военного и государственного союза//Исторические связи народов СССР и Румынии в XV начале XVIII в. Документы и материалы. Том III. — Москва, 1970. С. 323—327.
 - ³³ Neculce Ion. *Letopiseșul Țării Moldovei de la Dabija-Vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*// Letopiseșul Țării Moldovei... Cronici. — Chișinău, 1990. P. 377.
 - ³⁴ Никифоров А. А. *Русско-румынские отношения и формирование границы*// Военно-исторический журнал. 1990 № 2. С. 4.
 - ³⁵ Neculce I. *Op. cit.* P. 377.
 - ³⁶ Недова Е. П. *Молдавско-турецкие отношения эпохи феодализма в освещении некоторых турецких буржуазных историков*//Критика буржуазных фальсификаторов истории Молдавии. — Кишинев, 1984. С. 214
 - ³⁷ Gheorghe I. Damian *Politica externă a Principatelor Române*. (Încercare de sinteză istorică) Vol. 1. — Timișoara, 1933. P. 95.
 - ³⁸ Кассо Л. А. *Россия на Дунае и образование Бессарабской области*. — М., 1913. С. 31.
 - ³⁹ Georgescu V. *Mémoires et ptogets de reforme dans les Principautes Roumaines*. 1769—1830. — Бус., 1970. P. IV—V, XVII — Cf. Boicu *Geneza chestiunii române*. — Iași, 1975, P. 30.
 - ⁴⁰ Ibidem. P. V.
 - ⁴¹ Ibidem. P. VIII.
 - ⁴² Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă). Vol. IV. Rapoarte diplomatice ruse (1797—1806). — București, 1974. P. 315—317.
 - ⁴³ Ibidem. P. 349, 350.
 - ⁴⁴ *Внешняя политика России XIX века и начала XX века*: Документы российского министерства иностранных дел. Серия первая. 1801—1815 гг. Т. I. — М., 1961. С. 243. (în continuare: ВПР).
 - ⁴⁵ Ibidem. P. 301—302.
 - ⁴⁶ Арсений. Епископ Псковский. *Исследования и монографии по истории Молдавской церкви*. Спб., 1904. С. 358.
 - ⁴⁷ Documente privind istoria României... Vol. IV. P. 630—632.
 - ⁴⁸ Еминеску М. *Елементул историк ши вешитуреле карь децид соарта попорулуй ромын*//Нистру. 1989. № 9 P. 135.

**CUPRINS
СОДЕРЖАНИЕ**

**Studii
Исследования**

<i>Cojocaru Gh.</i> Cu privire la problema Adunării Constituante în Basarabia în anul 1917 (II)	3
---	---

**Comunicări
Сообщения**

<i>Андрущак В. Е.</i> Участие Молдовы в торгово-экономических и научно-технических связях СССР с освободившимися странами (60-е — первая половина 80-х гг.)	19
---	----

**Istoriografie
Историография**

<i>Ешану А. И.</i> Проблемы истории молдавской средневековой культуры в послевоенной историографии (некоторые итоги и задачи)	26
<i>Petrovski N.</i> Contextul extern al problemei Unirii în istoriografia română din anii 1965—1989	31

**Portrete istorice
Исторические портреты**

<i>Platon Gh.</i> Mihai Sturdza — domnul regulamentar al Moldovei (1834—1849)	44
---	----

**Memorii
Воспоминания**

<i>Лазарев А. М.</i> Народная тропа к великим предкам	56
---	----

**Plai nata!
Краеведение**

<i>Haidarli D.</i> Materiale documentare în ajutorul cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova (III)	63
<i>Postărencu D.</i> Carol al XII-lea la Varnița	68

**În ajutorul profesorilor de istorie
В помощь преподавателям истории**

<i>Jarcușchi I., Mischevca V.</i> Unele considerații privind actul din 1812 (I)	73
---	----

DIN SUMARUL NUMERELOR URMATOARE:

- Ideologia iluminismului în Moldova (Analiza critică)
- Unele considerații privind actul din 1812 (II)
- Documente privind participarea României la primul război mondial
- Mănăstirea Căpriană — cutorie a voievodului Alexandru cel Bun
- Un sat răzeșesc din preajma codrilor: Drășliceni
- Din istoria satelor din Republica Moldova (cronică)

CHIȘINAU „ȘTIINȚA” 1991

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Redactori *P. Andrieș, D. Boicu*
Pictor *V. Șigko*
Redactor artistic *E. Muhina*
Redactor tehnic *V. Meriacre*
Corector *V. Pastuh*

Dat la cules 28.06.91. Bun de tipar 16.08.91. Formatul 70×108¹/₁₆. Coli de lipar conv. 7,0. Impr. conv. 7,53. Coli editoriale 8,75. Hîrtie tipogr. № 1. Tipar înalt. Caractere literare. Tirajul 5292. Comanda 228. Prețul 1 r. 20 c.

Editura „Știința”, 277028, Chișinău, str. I. S. Grosul, 3
Adresa colegiului de redacție: 277612, Chișinău, bd. Ștefan cel Mare, 1.
(tel. 26-06-02; 26-06-17)

Tipografia editurii „Știința”, 277004, str. Petru Movilă, 8

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI 1991 Nr. 2 1-20